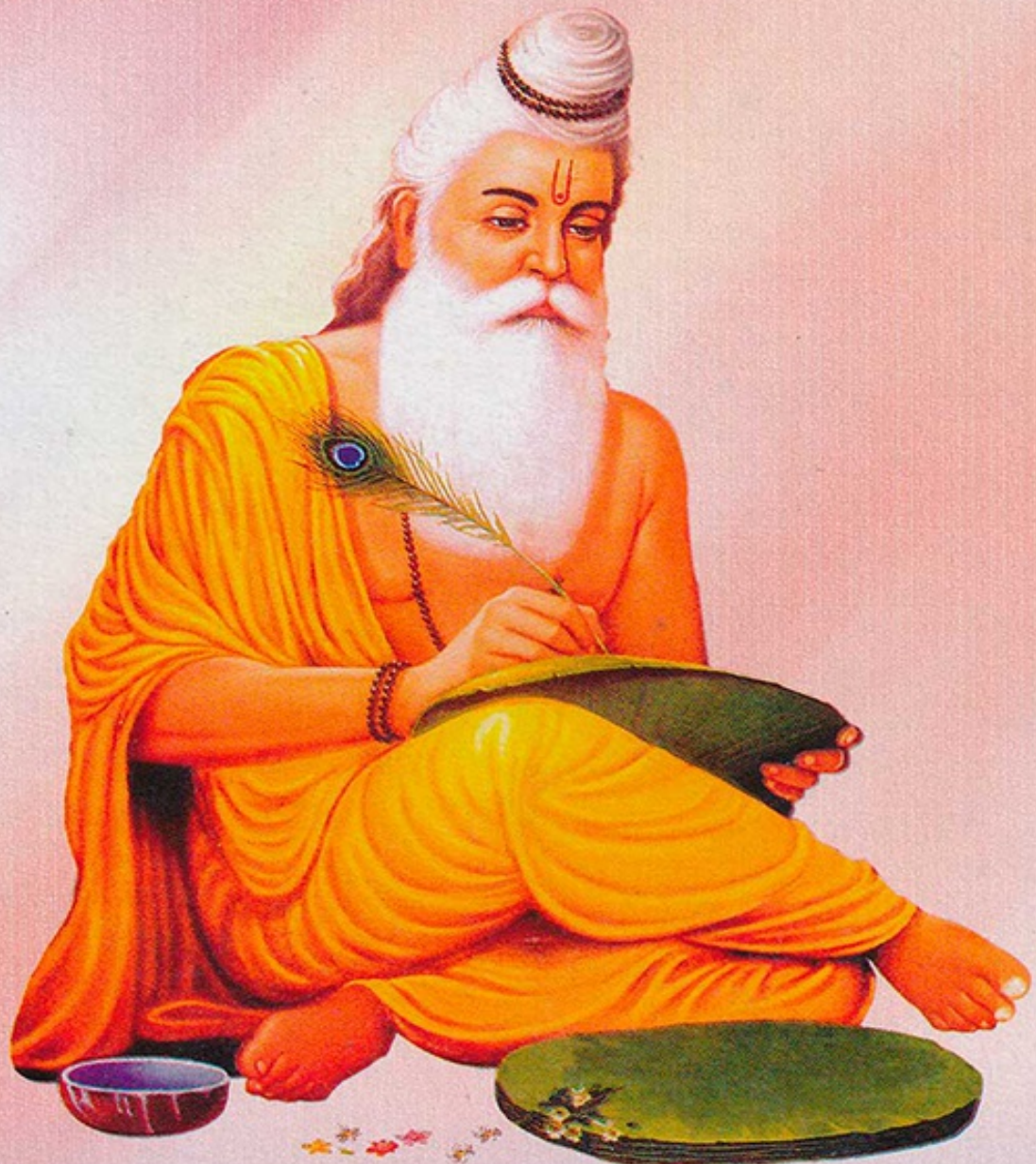

ભાગવતનું ચિંતન

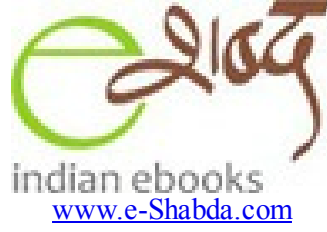
સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

ભાગવતનું ચિંતન

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

Bhagvat-Nun Chintan
Swami Sachchidanand
Published by Gurjar Prakashan, Ahmedabad-380 006
© Swami Sachchidanand
First Published: 2011
This ePub edition: 2014
ISBN: 978-81-8461-859-4
GURJAR PRAKASHAN
Website: www.gurjar.biz
e-mail: goorjar@yahoo.com
eBook by

અર્પણ

ચિ. ઉમંગકુમાર ગિરીશભાઈ દેસાઈ

(વલસાડ)ને સપ્રેમ અર્પણ.

—સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

વેદોની પાંચ આંગળીઓ માનવામાં આવે છે: 1. ઉપનિષદ, 2. ગીતા, 3. રામાયણ, 4. મહાભારત અને 5. ભાગવત. વેદો સીધેસીધા લોકો સુધી પહોંચતા નથી, પણ આ પાંચ ગ્રંથો દ્વારા લોકો સુધી પહોંચે છે. ઉપનિષદો જ્ઞાનપ્રધાન છે. ગીતા સર્વસારપ્રધાન છે. રામાયણ મર્યાદાપ્રધાન છે. મહાભારત વ્યવહારપ્રધાન છે, તો ભાગવત પ્રેમપ્રધાન છે.

ધર્મ જ્યારે અધ્યાત્મપ્રધાન બને ત્યારે ઉપનિષદોથી સંતોષ થાય. ઉપનિષદો, બ્રહ્મને જ્ઞાનરૂપ માને છે. જ્ઞાન બુદ્ધિપ્રધાન લોકોનો વિષય બને છે. બુદ્ધિપ્રધાન લોકો હંમેશાં અલ્પમાત્રામાં જ હોય છે. તેથી ઉપનિષદોનો પ્રભાવ બહુ નાના સીમિત વર્ગ સુધી જ રહ્યો. વળી પાછો હિન્દુ પ્રજાના દુર્ભાગ્યે અધિકારવાદ નડ્યો. ઉપનિષદો વેદ છે અને વેદનો અધિકાર માત્ર બ્રાહ્મણોને જ છે આવો પ્રચંડવાદ પણ આવ્યો, જે હિન્દુ પ્રજાને બહુ નડ્યો. આ અધિકારવાદે ઘણા લોકોને અલગ કરી દીધા અથવા અલગ થઈ જવા પ્રેરણા આપી. વિશ્વના બધા મોટા ધર્મો પોતપોતાના બધા ધર્મગ્રંથો ઉપર સૌનો અધિકાર માને છે. એટલું જ તેને ફરજિયાત ભણાવવા માટે ધાર્મિક પાઠશાળાઓ પણ ખોલી છે. એક આપણે જ એવા છીએ જે આપણા મૂળ ગ્રંથને કોઈ જાણી ન લે તેના માટે સજ્જડ પ્રતિબંધ મૂકીએ છીએ. આવા સંકુચિત પ્રતિબંધોથી આપણને જ નુકસાન થયું, થઈ રહ્યું છે અને આગળ ભયંકર થવાનું છે. શું તમે મુસ્લિમોના મદરેસા જેવી આપણી કોઈ ધર્મબોધ કરાવનારી પાઠશાળા જોઈ જ્યાં અઢારે નાતનાં બાળકો ભણતાં હોય? પાઠશાળાનો વ્યાપ એક સીમિત વર્ગ પૂરતો જ પ્રતિબદ્ધ થઈ ગયો દેખાય છે.

ગીતા ઉપર આવો પ્રતિબંધ ન હતો તોપણ તેનો પ્રચાર જોઈએ તેવો લોકો સુધી થયો નહીં. છેલ્લાં સો-દોઢસો વર્ષોથી ગીતાનો ઠીકઠીક પ્રચાર થઈ રહ્યો છે. બાકી તે પણ વિદ્વાનો માટેનો જ ગ્રંથ બની ગયો હતો.

રામાયણનો વ્યાપ ઘણો મોટો રહ્યો. તેમાં પણ ઉત્તર ભારતમાં તુલસીકૃત ‘રામચરિતમાનસ’ના આવ્યા પછી ખૂબ જ પ્રચાર વધી ગયો. એમ કહો કે માનસ જ ધર્મગ્રંથ થઈ ગયો. મૂળ વાલ્મીકિ રામાયણના આધારે લગભગ પ્રત્યેક ભારતીય ભાષામાં રામાયણો રચાઈ અને તે ખૂબ સફળ રહી. જોકે અન્ય ભાષામાં રચાયેલી રામાયણોએ મૂળ સંસ્કૃત રામાયણને ઓઝલ કરી દીધી. તેનું એક કારણ સંસ્કૃત ભાષાને દેવભાષા માનવાથી તે લોકભાષા ન થઈ શકી અને વ્યાસપીઠ ઉપર માત્ર પુરાણીઓનો જ અધિકાર હોવાથી બીજા લોકો સંસ્કૃત-ગ્રંથને સ્પર્શી ન શક્યા. લોકોને લોકભાષાનો વિકલ્પ મળી રહ્યો. ધર્મનો સંદેશો લોકભાષા દ્વારા દૂરદૂર નાનાં ગામો અને પછાત વસ્તી સુધી પહોંચતો રહ્યો.

મહાભારત

કદમાં આ સૌથી વિશાળ ગ્રંથ છે અને જીવનની બધી કથાઓ, બધા પ્રકારનાં જ્ઞાનોથી ભરપૂર છે. લોકો મહાભારતની છૂટકછૂટક કથાઓને જાણે છે પણ તેનું આદ્યોપાન્ન પૂરું અધ્યયન—કથા ભાગ્યે જ થાય છે. અધૂરામાં પૂરું તેની સાથે વહેમ જોડી દેવાયો, “જ્યાં મહાભારતની કથા થશે ત્યાં ઝઘડા થશે.” આ વહેમના કારણે પણ લોકો મહાભારતથી દૂર ખસી ગયા. ક્યાંય મહાભારતની સપ્તાહ થતી સાંભળી તમે?

ભાગવત

હવે રહ્યાં પુરાણો. પુરાણો પ્રજા ઉપર ફરી વળ્યાં. તે સરળ તો હતાં જ. તેમાં પુરોહિતોનું પણ ભલું થતું હતું. પુરાણોમાં સર્વોચ્ચ સ્થાન મળ્યું ભાગવતને. ભાગવતને આવું ઉચ્ચ સ્થાન અપાવવામાં બે મહાપુરુષોએ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો. ગુજરાતમાં શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીએ તથા બંગાળમાં ચૈતન્ય મહાપ્રભુજીએ. આ બંનેના ધર્મો—શ્રીકૃષ્ણને જ એક માત્ર સર્વોચ્ચ બ્રહ્મ—પરમાત્મા તરીકે સ્વીકારીને ચાલે છે. શ્રીકૃષ્ણ પ્રેમાવતાર છે. અને લોકોને પ્રેમ ગમે છે. પ્રેમકથાઓ ગમે છે. બંનેએ ભાગવતને પોતાનો મુખ્ય ધર્મગ્રંથ જ માની લીધો છે. બંનેએ બાળકૃષ્ણની લીલાઓને સર્વોચ્ચ મહત્ત્વ આપ્યું છે. તેથી તેનો ઘણો પ્રચાર થયો છે. વલ્લભાચાર્યે સાધુ તો ન બનાવ્યા પણ પોતાના પુત્ર, પૌત્ર, પ્રપૌત્રોને જ ઉત્તરાધિકારનો વારસો આપી દીધો. જે હજી સુધી ચાલે છે.

ચૈતન્ય પોતે સાધુ હતા અને તેમણે ઘણા સાધુ-શિષ્યો બનાવ્યા. જેમાંથી વર્તમાનકાળમાં ભક્તિવેદાંત સ્વામીએ અમેરિકા જઈને ‘ઇસ્કોન’

સંસ્થાની સ્થાપના કરી તેનો વિશ્વભરમાં પ્રચાર કર્યો. બીજા પણ કૃષ્ણભક્ત આચાર્યો થયા પણ જે પ્રચાર આ બંનેનો થયો તે બીજા કોઈનો ન થયો.

જિજ્ઞાસુ વ્યક્તિએ આ બંને વૈષ્ણવધારાઓનું ગ્રંથોથી તથા અનુભવોથી અધ્યયન કરવું જોઈએ. જે નમ્રતા, વિનય, વિવેક, આધીનતા ચૈતન્યપંથમાં જોવા મળશે તે પુષ્ટિપંથમાં જોવા નહીં મળે. પેલો સંતમાર્ગ છે. આ સંતમાર્ગ નથી થઈ શક્યો. તેથી ઊંચે બેઠેલા લોકોમાં નમ્રતા, વિનય, વિવેક, આધીનતા જોવા નહીં મળે. પેલા ચૈતન્યપંથી એવું માને છે કે હું પ્રભુનો દાસ છું અને દાસોનો પણ દાસ છું. મારા કરતાં તણખલાં પણ ઊંચાં છે. ધૂળ પણ ઊંચી છે. હું સૌથી નીચો છું વગેરે. આ સંતમાર્ગ કહેવાય. આ બાજુ ગુજરાતના વૈષ્ણવાચાર્યો પોતાને કૃષ્ણના તો દાસ માને છે જોકે કેટલાક પોતાને જ પ્રગટકૃષ્ણ માને છે—મનાવે છે. પણ દાસોના દાસ નથી માનતા. પોતે સુપ્રીમ છે તેવો ભાવ રાખે છે. તેથી નમ્રતા વગેરે સંતોના ગુણો જોવા ભાગ્યે જ મળે છે. ગુજરાતમાં શ્રીકૃષ્ણ—તેમાં પણ બાળકૃષ્ણની પ્રધાનતા છે. તો બંગાળમાં રાધાકૃષ્ણની પ્રધાનતા છે. બંને ભાગવતના કૃષ્ણ સુધી જ મહત્ત્વ આપે છે. મહાભારતના કૃષ્ણની ઉપેક્ષા થાય છે. ભાગવતમાં કૃષ્ણ પ્રેમાવતાર મનાય છે. તેથી ગોપીગીત, ભ્રમરગીત વગેરે વિરહગીતો રચાયાં છે. પણ પ્રેમને રસાયણ માનવામાં આવ્યું છે. જો પથ્ય વિના ખવાય તો પ્રજળી શકે છે. ‘સિંહણ સુતને જરે (પચે)’ જેવું કહેવાયું છે. ભાગવતનું પણ એવું જ થયું છે.

લગભગ 25 વર્ષ ઉપર મેં ‘શ્રીકૃષ્ણલીલારહસ્ય’ પુસ્તક લખ્યું હતું. જેમાં શ્રીકૃષ્ણની બધી બાળલીલાઓ, ઘટનાઓ નહીં પણ આધ્યાત્મિક રૂપકો છે તેવું બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. હવે આ પુસ્તક દ્વારા ભાગવતની અન્ય કથાઓને ઘટનાત્મક રૂપે ઉલ્લેખવામાં આવી છે.

ભાગવતના કુલ બાર સ્કંધ છે. શરૂઆતના બધા સ્કંધોમાં દેવો—અવતારો વગેરેની પ્રસિદ્ધ કથાઓનું ચિત્રણ છે. જે લગભગ બધાં પુરાણોમાં થોડાઘણા અંશે આવે છે. મેં એ કથાઓનું અહીં ગ્રહણ કર્યું નથી. ગ્રહણ કર્યું હોત તો પુસ્તક ઘણું મોટું થઈ જાત. દશમ અને એકાદશ સ્કંધમાં પણ બાળ-લીલાઓને એમ સમજીને ગ્રહણ નથી કરી કે એ બધી લીલાઓ ‘શ્રીકૃષ્ણલીલા-રહસ્ય’માં સમાવિષ્ટ થઈ ગઈ છે. તેનું ફરીથી વિશ્લેષણ કરવું યોગ્ય ન લાગ્યું. હવે જે બાકી બચેલો ભાગ હતો તેને જ અહીં સ્થાન અપાયું છે.

આમાં કથાઓ કે ઘટનાઓ નિમિત્ત માત્ર જ છે. ખરું તો તે નિમિત્તે થયેલું ચિંતન છે. ચિંતન ઘટનાસાપેક્ષ અથવા કથાસાપેક્ષ થયું છે. તે હંમેશાં ધ્યાનમાં રહે. આ પુસ્તક પહેલાં મેં ‘રામાયણનું ચિંતન’, ‘મહાભારતનું ચિંતન’, ‘ગીતાજીનું ચિંતન’ એમ ત્રણ ચિંતનો લખ્યાં છે. મને થયું કે ‘ભાગવતનું ચિંતન’ કેમ રહી જાય? તેથી આ ‘ભાગવતનું ચિંતન’ની રચના થઈ છે. ચિંતન યુગસાપેક્ષ થતું હોય છે. યુગની પરિસ્થિતિની ઉપેક્ષા કરી શકાય નહીં. પ્રત્યેક યુગના અલગઅલગ પ્રશ્નો હોય છે. કેટલાક સનાતન પ્રશ્નો હોય છે અને કેટલાક યુગસાપેક્ષ પ્રશ્નો હોય છે. આ બંને પ્રશ્નોને ઉકેલે તેને શાસ્ત્ર કહેવાય. તેને કથા કહેવાય.

મારી દૃષ્ટિએ હિન્દુ પ્રજાની સામે ચાર મહત્ત્વના પ્રશ્નો છે: 1. અસ્તિત્વને ટકાવી રાખવાનો. 2. અન્ય ધર્મોની તુલના અને સ્પર્ધામાં સ્વચ્છ અને રુચિકર ધર્મ પ્રસ્તુત કરવાનો. 3. વર્ણવ્યવસ્થા અને જ્ઞાતિવ્યવસ્થાથી ઉપર ઊઠીને સૌમાં સમાનતાનો ભાવ સ્થાપવાનો. 4. પ્રજાને બળવાન બનાવવાનો.

1. અસ્તિત્વનો ભય

ભૂતકાળમાં કદી ન થયો હોય તેવો ભય, પડકાર હવે અત્યારે હિન્દુઓ સામે થયો છે. ભૂતકાળમાં વિધર્મી આક્રાન્તાઓ દ્વારા ભયંકર રીતે ધર્મ-પરિવર્તન કરાવીને હિન્દુ પ્રજાને ઓછી કરીને કે સમાપ્ત કરીને પોતાનો ધર્મ સ્થાપવાનો ભય હતો, જેના કારણે ઉત્તર-પશ્ચિમ ભારતનો બધો ભાગ હિન્દુહીન થઈ ગયો. અફઘાનિસ્તાન અને પાકિસ્તાન તથા કાશ્મીરનો બધો ભાગ હિન્દુઓથી ભરપૂર હતો. હવે ત્યાં હિન્દુ રહ્યા નથી અથવા નામ માત્રના જ રહી ગયા છે. ત્યારે વિધર્મીઓથી ખતરો હતો, જે સાચો હતો, પણ હિન્દુઓ ન તો જાગ્યા, ન સાવધાન થયા. પરિણામ સ્પષ્ટ છે.

હવે વિધર્મીઓથી એટલો મોટો ખતરો નથી જેટલો પ્રાચીન કાળમાં હતો. હવે તો ખરો ખતરો પોતાનાથી જ થયો છે. પોતાના દ્વારા થયેલો ખતરો બે પ્રકારનો છે. એક તો બૌદ્ધિકોના અસંતોષથી અને 2. પછાતોના અસંતોષથી.

1. બૌદ્ધિકોના અસંતોષથી: કોઈ પણ સંસ્થાને ચિરંજીવી અને મજબૂત બનાવવી હોય તો પ્રથમ એ જોવું કે કોઈને અસંતોષ તો નથી ને? જો આંતરિક અસંતોષ હશે તો વિદ્રોહ થશે. ફૂટફાટ પડશે અને સંસ્થા છિન્નભિન્ન થવા લાગશે. ઉપર કહ્યું તેમ હિન્દુ ધર્મમાં જે બૌદ્ધિક

વર્ગ છે તેનું સમાધાન ન થવાથી ઘોર અસંતોષ થઈ રહ્યો છે. હિન્દુ ધર્મ, બીજા ધર્મોની માફક જોડુકમીવાળો ધર્મ નથી, અર્થાત્ માની જ લો. શંકા કે પ્રશ્ન કરાય જ નહીં, તેવો નથી. અહીં શંકા અને પ્રશ્નો કરવાની છૂટ હોવાથી બૌદ્ધિકો ઘણા પ્રશ્નો કરે છે. યુરોપ-અરબસ્તાન વગેરે દેશોમાં આવી ધર્મશંકાને ધર્મવિદ્રોહ માનીને સખત સજા કરવામાં આવતી, જેમાં જીવતા બાળી મૂકવાની સજા પણ ખરી. આપણે ત્યાં એવી કઠોરતા નથી. પ્રશ્નોની પૂરી છૂટ છે તેથી બૌદ્ધિકોનો એક વિશાળ વર્ગ ધર્મવિમુખ થઈ ગયો છે. જો આ વર્ગને સાચવીને સમાધાન થાય તેવી ધર્મવ્યાખ્યા પ્રસ્તુત કરવામાં નહીં આવે તો ધર્મને મોટી હાનિ થશે. કથા-સપ્તાહોમાં ઊમટતી ભીડને જોઈને કોઈ સંતોષ ન કરી લે. આ ભીડનો મોટો ભાગ જમણ-આધારિત હોય છે. જમણ વિનાની સપ્તાહો કરી જુઓ ખ્યાલ આવી જશે. બીજો વર્ગ ડોશીવર્ગ હોય છે. અર્થાત્ જે જૂની ડોસીઓ જૂની વાતોને વળગી રહી હોય છે, તે હરિ-હરિ કરવા આવે છે. તેમની પાસે પર્યાપ્ત સમય છે. નવરાશનો સદુપયોગ કરવા ઘણા લોકો આવે છે. ઘણી સપ્તાહો અને કથાઓ એવી હોય છે જેમાં ફરીફરીને એની એ જ કથા, એની એ જ વાત, એની એ જ ભાષા, શબ્દો, વાક્યોમાં પ્રસ્તુત થતી હોય છે. એક બહુ મોટા વિદ્વાન કથાકાર દેવ થઈ ગયા. તેમની કથા સાંભળવા એક મારી પરિચિત બહેન જતી. તેણે 108 સપ્તાહો સાંભળવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. તે વ્યાસપીઠની સામે જ બેસતી અને વક્તા બોલે તેના પહેલાં જ બધું બોલી દેતી. તેને બધું યાદ થઈ ગયું હતું. વક્તા અને શ્રોતા બંનેને ધન્યવાદ જ આપવા પડે. કશી મૌલિકતા ન હોવા છતાં પણ બંને રસતરબોળ થઈ જાય છે. પણ આ તો જુનવાણી ડોસી-ડોસાઓની વાત થઈ. બૌદ્ધિક યુવાન વર્ગનું શું? ક્યાં દેખાય છે?

2. પછાતોનો અસંતોષ: જેને આપણે પછાત વર્ગ માનીએ છીએ તે માત્ર આર્થિક કે શૈક્ષણિક રીતે જ પછાત નથી. ધાર્મિક રીતે પણ પછાત રહી ગયો છે અર્થાત્ કહો કે રાખવામાં આવ્યો છે. આ વર્ગની હાર્દિક સ્વીકૃતિનો મોટો પ્રશ્ન છે. તેમને અસંતોષ છે, તે દૂર થવાની જગ્યાએ વધી રહ્યો છે. તે હવે શિક્ષિત અને પગભર થયો છે. હવે તેની ઉપેક્ષા કરી શકાશે નહીં. ઉપેક્ષા થશે તો પરિણામ ભોગવવાં પડશે. જે લોકોએ આભડછેટિયા ધર્મો ચલાવ્યા તેમણે પોતાના જ ધર્મબંધુઓ પ્રત્યે ઘૃણા પણ જગાવી. તમે ઘણા પવિત્ર છો તેવી ધારણા બીજા અપવિત્ર છે તેવી માનસિકતા ઉત્પન્ન કરે છે. પરિણામે આત્મીયતા જાગતી નથી. ઘૃણા જાગે છે. આ વર્ગ હવે તમને છોડી દે તો દોષ કોનો? જે અપનાવતા નથી તે સુકાઈને વિનષ્ટ થઈ જતા હોય છે. જે સૌને અપનાવે છે તે પુષ્ટ થાય છે. પ્રશ્ન એ છે કે હવે તો આપણે સૌને અપનાવવાની પદ્ધતિ શરૂ કરીએ. કથા-સપ્તાહ સાંભળીને કોઈ ડોશી વધુ આભડછેટનું વળગણ લઈને આવે તો સમજવું કે તે સત્સંગ નહીં, કુસંગ કરીને આવી છે. આ બૌદ્ધિકો અને પછાતોનો અસંતોષ આપણા અસ્તિત્વને જ હચમચાવી નાખશે. તમે પોતે જ તમારી જાતને લઘુમતી બનાવી રહ્યા છો. શું આનું સમાધાન છે?

2. અન્ય ધર્મોથી ખતરો

ભારત ઉપર વિધર્મીઓનાં આક્રમણ અને સત્તા સ્થાપિત થયા પછી હિન્દુ ધર્મની પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે. પહેલાં ધર્માતરણનો પ્રશ્ન ન હતો. ન્યાય-અન્યાય જે કાંઈ હતું તે બધું સહન કરીને જ લોકો રહેતા હતા. બીજો એવો કોઈ ધર્મ ન હતો કે જ્યાં જવાથી હિન્દુ ધર્મને બહુ મોટી હાનિ પહોંચે. બૌદ્ધ—જૈન જેવા ધર્મો હતા પણ તેથી કાંઈ હાનિ થતી નહીં. બધાંની સંસ્કૃતિ અને આચાર-વિચાર સરખાં હતાં, તેથી હિન્દુમાંથી કોઈ બૌદ્ધ થાય કે જૈન થાય તોપણ કશો ફરક પડતો નહીં. પણ મુસ્લિમો અને પછી ખ્રિસ્તીઓના આવ્યા પછી જે ધર્માતરણ શરૂ થયું તે હાનિકારક થયું. જે લોકોને હિન્દુ ધર્મથી અસંતોષ હતો અથવા જેમના ઉપર દબાણ થયું અને અનિચ્છાએ પણ ધર્માતરણ કરવું પડ્યું તેમાંના ઘણાખરા વિરોધી થઈ ગયા. કેટલીક વાર તો આવો વિરોધ દુશ્મનાવટ સુધી પણ પહોંચી જતો હોય છે. હિંસક હુમલા અને તોફાનો થવા લાગ્યાં. અહિંસાવાદી અને શસ્ત્રત્યાગી હિન્દુઓ પ્રાયઃ માર ખાતા રહ્યા. તેમની સ્ત્રીઓ સલામત ન રહેતી તેથી દબાઈને જીવન જીવતા રહેતા. જેમજેમ વધુ ને વધુ દબાતા ગયા તેમતેમ વધુ ને વધુ બીકણ થતા ગયા. બીકણોની વીરગાથાઓ ન હોય. મુઠ્ઠીભર અસંગઠિત અને પરસ્પરમાં લડતા ક્ષત્રિયોનો પ્રભાવ ક્ષીણ થતો ગયો. આટલું થવા છતાં પણ ધાર્મિક નેતાઓની આંખો ન ઊઘડી. આ બધાનું મૂળ પોતાની દુર્બળ ધર્મવ્યવસ્થા છે, જેનાથી અન્યાય ભોગવતા હિન્દુઓમાં ઘોર અસંતોષ થઈ રહ્યો છે. તેવી સભાનતા ન આવી. અસંતુષ્ટ લોકો ધર્મ છોડે અને જ્યાં વધુ સારી લાભજનક સ્થિતિ હોય ત્યાં જાય તે સ્વાભાવિક છે. વર્ષો સુધી આ બધું ચાલતું રહ્યું, જેમાંથી પાકિસ્તાનનું નિર્માણ થયું. દશ લાખ માણસો મરાયા. બે કરોડની હિજરત થઈ. મહાઅનર્થ થયો. હજી પણ આંખ ન ઊઘડી. આપણા નેતાઓએ કડક અને મજબૂત વ્યક્તિને પ્રધાનમંત્રી બનાવવાની જગ્યાએ મુસ્લિમો પ્રત્યે કૂણી

માનસિકતા ધરાવનાર અને હિન્દુ ધર્મ પ્રત્યે અણગમો ધરાવનાર નેતાને પ્રધાનમંત્રી બનાવ્યા. દુર્દશા ભોગવતા હિન્દુઓની વધુ દુર્દશા થઈ. દિનપ્રતિદિન વધુ ને વધુ તુષ્ટિકરણની નીતિ અપનાવાતી થઈ.

હવે અત્યારે બહુ ઝડપથી હિન્દુઓનો સંખ્યારેશિયો ઘટી રહ્યો છે. ઘટતાં ઘટતાં તે અલ્પસંખ્યક થઈ જ જવાનો છે. કોઈ ચમત્કાર જ તેને રોકી શકે. દીવા જેવું આ ચોખ્ખું દેખાય છે. જેને નથી દેખાતું તે છતી આંખે આંધળા છે. આ ખતરાને પહોંચી વળવાના કોઈ જ વાસ્તવિક ઉપાયો થતા નથી. આ ચિંતાનો વિષય છે.

3. વર્ણવ્યવસ્થાનો

હિન્દુ પ્રજામાં અસંતુષ્ટ થવાનું મુખ્ય કારણ વર્ણવ્યવસ્થા અને તેના આધારિત જ્ઞાતિવ્યવસ્થા છે. આ વ્યવસ્થાએ કરોડોને અસ્પૃશ્ય-દલિત, દરિદ્ર અને હડધૂત કરી મૂક્યા હતા. તેથી અસંતોષ થયો અને આવા ભેદ વિનાના ધર્મો તરફ લોકો ખેંચાય તે સ્વાભાવિક છે. રાષ્ટ્ર સ્વતંત્ર થયું અને સૌને સમાન મતનો અધિકાર મળ્યો. જેમની કશી કિંમત ન હતી તે હવે કીમતી બન્યા. તેમના મતોથી સરકાર રચાય એટલે તેઓ સત્તાનું કેન્દ્ર બન્યા. સૌકોઈ તેમને રાજ્ય રાખવા પ્રયત્નશીલ થયા. વધુ ને વધુ લાભો આપવાની હોડ જામી. સારું થયું. સદીઓથી પછાત રહેલા કીમતી બન્યા. પણ હજી પણ ધર્મનેતાઓની આંખ ઊઘડતી નથી. મૂળ રોગ વર્ણવ્યવસ્થાનો છે. સુધારી શકાય તો સુધારો. નહીં તો જથ્થાબંધ ધર્મોત્તરણ માટે તૈયાર રહો. પોતાની મેળે જ પોતાને મહાન મહાન કહેવાથી મહાન થઈ જવાતું નથી. માર ખાઈને મહાન ન થવાય.

4. પ્રજાને બળવાન બનાવવાનો

હિન્દુ પ્રજા પાસે સૌથી મહત્ત્વનો પ્રશ્ન પ્રજાને બળવાન બનાવવાનો છે. પહેલાં સ્વીકાર કરો કે આપણે દુર્બળ છીએ. તેથી તો ગુલામ થયા. તેથી તો મહોલ્લાના મહોલ્લા ખાલી કરીને આજે પણ ભાગીએ છીએ. હિન્દુ પ્રજામાંનો એક પણ સંપ્રદાય કે પંથ પ્રજાને બળવાન બનાવતો નથી. બધા જ દુર્બળ બનાવે છે. આનું મૂળ ધર્મવ્યવસ્થા અને સમાજવ્યવસ્થામાં રહેલું છે. આપણને બળવાન બનાવનારા પચતા નથી, તાબોટા પડાવનારા, આભડછેટ વધારનારા, ઘેટાંટોળાં કરનારા વધુ ગમે છે જે દુર્બળ પ્રજાને વધુ ને વધુ દુર્બળ બનાવતા રહ્યા છે. અહિંસાનો અતિરેક, ત્યાગ-વૈરાગ્યની વાતોથી આ લોકનો ત્યાગ કરી પરલોક તરફ દોડવાની પલાયનવૃત્તિ, શસ્ત્રત્યાગ, સાહસ અને શૌર્યનો ત્યાગ—આ બધાંનું પાછું ગૌરવ લેવું. પરિણામે પ્રજા વધુ ને વધુ દુર્બળ થતી ગઈ છે અને થતી જાય છે. દુર્બળોને આઝાદી ન હોય. દુર્બળોને ગુલામી જ હોય. હજી પણ લોકો ખાસ કરીને ધર્મધુરંધરો જાગે તો સારું. નહીં તો આવનારાં વર્ષો અતિ દુઃખદાયી થઈ જશે. મારો પ્રત્યેક પ્રયત્ન પ્રજાની દુર્બળતા તરફ લક્ષ્ય દોરવાનો અને જગાડવાનો રહ્યો છે. બણગાંખોરો હજી પણ બણગાં ફૂંકે છે અને બેભાન થયેલી પ્રજાને વધુ બેભાન બનાવે છે. બેભાન થવાનો પણ આનંદ હોય છે. પણ તે સુખદાયી નથી હોતો, ક્ષણિક જ હોય છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકના માધ્યમથી મેં પ્રજાને ફરી પાછો જગાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. ધર્મગ્રંથોની વ્યાખ્યા યુગને અનુરૂપ—તાજી હોવી જોઈએ, વાસી નહીં. આજના સળગતા પ્રશ્નો ઊકલે તેવું ચિંતન હોવું જોઈએ. માત્ર નશો ચઢાવનારું ચિંતન પ્રશ્નો ઉકેલી શકતું નથી.

શ્રીમદ્ ભાગવત આજે પણ સર્વાધિક લોકપ્રચલિત ગ્રંથ છે. પ્રતિ વર્ષ તેની હજારો સપ્તાહો થાય છે. કરોડો રૂપિયા તેવી સપ્તાહો પાછળ ખર્ચાય છે. પણ મૂળ પ્રશ્ન એ છે કે કયાની સમાપ્તિ પછી પ્રજા વધુ બળવાન—શક્તિશાળી બની? વધુ એકતા થઈ? વધુ માનવતા તરફ વળી? વધુ ને વધુ આભડછેટ મુક્ત થઈ? આ પ્રશ્નોના જવાબ આપવાના છે. કથા અને સપ્તાહો માત્ર મનોરંજનનું માધ્યમ ન બની જાય. માત્ર સમય પસાર કરવાનું કે અર્થોપાર્જનનું જ સાધન ન બની જાય તે તો જોવું જ પડશે.

મારી પ્રસ્તુતિ અને ચિંતનમાં ઘણી ક્ષતિઓ હશે જ. હું કાંઈ સર્વજ્ઞ નથી. હું તો સામાન્ય પામર માણસ છું. પણ મારો દષ્ટિકોણ પ્રજાને બળવાન બનાવવાનો છે. પ્રજા સંગઠિત થાય અને બળવાન બને એ જ મારી અભિલાષા છે. મારા દષ્ટિકોણ તરફ ધ્યાન રાખીને કોઈ નાની-મોટી ક્ષતિ હોય તો લોકો મને ક્ષમા કરે.

પ્રો. પ્રફુલ્લભાઈ મહેતા તથા પ્રો. ચિમનલાલ ત્રિવેદીએ ભારે જહેમતથી પ્રૂફસંશોધનનું કાર્ય કર્યું છે તે બદલ તેમનો આભાર.

ગૂર્જર પ્રકાશનના શ્રી મનુભાઈ શાહે પણ તત્પરતા બતાવીને આ પુસ્તકને છાપ્યું છે તે બદલ તેમનો આભાર.

અંતમાં, પરમકૃપાળુ પરમાત્માને શત્ શત્ વંદન કરીને વિરમું છું. આ ચિંતન તેનું જ આપેલું છે.

શ્રી ભક્તિનિકેતન આશ્રમ,
દંતાલી, પો. બો. નં. 19,
પેટલાદ-388450 જિ. આણંદ
(ફોન: 02697-252480)

બધાં પુસ્તકો તથા પ્રવચનોનો લાભ લેવા માટે વેબસાઇટ

www.sachchidanandji.org

1. વ્યાસજીને દિશા મળી

પ્રત્યેક ગ્રંથની ઉત્થાનિકા હોય છે. જો તમે ઉત્થાનિકાને સમજો તો જ તેના ઉપસંહારને સમજી શકો. શ્રીમદ્ ભાગવતની ઉત્થાનિકા ‘અશાંતિ’ છે. અશાંતિ સકારણ હોય છે. શાંતિ સકારણ નથી હોતી. અશાંતિ ન હોય તો શાંતિ આપોઆપ છે. શાંતિનું કારણ નથી હોતું. અશાંતિનું કારણ હોય છે. એટલે શાંતિ પ્રાપ્ત કરવાની નથી, અશાંતિ દૂર કરવાની છે. વગર અશાંતિએ જે શાંતિની શોધમાં નીકળે છે તે વધુ અશાંત થઈને જ પાછા ફરે છે.

અશાંતિનાં ઘણાં કારણો છે. અને તેની ખબર વ્યક્તિને પોતાને જ હોય. તેથી તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન અને દિશાની તેને જ ખબર પડે. આમ તો ષડ્ગુણ—કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, લોભ, મત્સર આ બધા અશાંતિ પેદા કરાવે છે. કામાગ્નિ, ક્રોધાગ્નિ કે લોભાગ્નિમાં બળતા માણસને શાંતિ ન હોય. આવી જ રીતે ઈર્ષ્યા-દ્વેષ વગેરેને પણ અગ્નિ જ કહેલ છે. આ બધા અગ્નિઓનું શમન થાય તો જ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય. પણ આવી શાંતિ ચિરસ્થાયી નથી હોતી. આજે કામ-ક્રોધ વગેરે શાંત થયાં એટલે કાયમ શાંત થઈ જતાં નથી. જેમ આહારથી થયેલી ક્ષુધાતૃપ્તિ કાયમી નથી હોતી તેમ કામાદિની શાંતિ પણ કાયમી નથી હોતી. સમય-સમય ઉપર તેને શાંત કરવાના પ્રયત્નો કરવા પડતા હોય છે. જે જીવનભર કરવું પડે તેને જીવનસાધના કહેવાય. આહાર જીવનસાધના છે. આહાર શત્રુ નથી, મિત્ર છે. જો સાધનાના રૂપમાં ગ્રહણ થાય તો. આવું જ આવેગોનું પણ છે. આવેગો ઊર્જા છે. શત્રુ નથી, પણ જો તેને યોગ્ય સમયે યોગ્ય માત્રામાં શમન કરાય તો. શમન કરાયેલા આવેગો ઊર્જા સાથે શાંતિ આપે છે, શમન ન કરાયેલા આવેગો ઊર્જાનો ક્ષય કરીને અશાંતિ આપે છે. આ તો શારીરિક અશાંતિની વાત થઈ. શરીરની સ્થિતિથી જીવાત્મા મુક્ત નથી હોતો. “હું શરીર નથી, મારે શું?” એમ કહી દેવાથી શરીરના પ્રભાવથી મુક્ત થવાતું નથી. શરીરના ક્ષુધા-તૃષ્ણા, કામાદિ આવેગો પૂરા તંત્રને હચમચાવી નાખે છે. જેમાં જીવાત્મા પણ આવી ગયો.

આવી જ અશાંતિ માનસિક કારણોથી પણ થતી હોય છે. ઈર્ષ્યા-દ્વેષ, અસૂચા, અપમાન વગેરે માનસિક અશાંતિનાં કારણો બનતાં હોય છે. આ બધાંનું શમન સદ્ગુણોથી થઈ શકતું હોય છે. પ્રત્યેક દુર્ગુણની સામે એક સદ્ગુણ હોય છે. માનો કે ઈર્ષ્યા દુર્ગુણ બાળી રહ્યો છે. તેને ઠારનારા સદ્ગુણ ક્ષમા, સહનશક્તિ અને ઉદારતા છે. આ ગુણોનો ઉદય થાય એટલે ઈર્ષ્યા-અગ્નિ શાંત થવા લાગે. ગુણો દ્વારા દુર્ગુણોને જીતી શકાય. ગુણવૃદ્ધિ પ્રભુભજન અને સત્સંગથી થાય.

આવી જ અશાંતિ બૌદ્ધિક પણ હોય છે. બુદ્ધિમાન વિદ્વાન પુરુષોને પણ ત્રણ કારણોથી અશાંતિ થતી હોય છે: (1) પોતાનાથી ચઢિયાતા વિદ્વાનને જોઈને. (2) પોતાના પક્ષનું ખંડન સાંભળીને—પરમતની વૃદ્ધિ સાંભળીને અને (3) અસમાધાનથી.

આપણે અસમાધાનની ચર્ચા કરવાની છે. બૌદ્ધિક વિકાસનાં મુખ્ય ત્રણ કારણો છે: 1. જિજ્ઞાસા 2. શંકા અને 3. અતૃપ્તિ. જેને આ ત્રણે ન થાય તેનો બૌદ્ધિક વિકાસ ન થાય. જિજ્ઞાસા નવુંનવું જાણવાની ઇચ્છાનું નામ છે. અને શંકા, જાણેલી વસ્તુમાં અસંભાવનાથી થાય છે. આ બંને યથાયોગ્ય જરૂરી છે. શંકા જ્યારે કુશંકામાં બદલાય ત્યારે જ્ઞાનવૃદ્ધિમાં કારણ ન બને પણ સાધના અને લક્ષ્યને અસ્થિર બનાવવામાં કારણ બને. તેથી તેને વિનાશિકા માની છે. અતૃપ્તિ, વધુ પ્રાપ્તિમાં કારણ બને છે. તૃપ્ત વ્યક્તિ પુરુષાર્થી નથી બનતી. તૃપ્ત વ્યક્તિ સાધક પણ નથી બનતી. જેને જે કંઈ પ્રાપ્ત થયું છે તેમાં જ તે તૃપ્ત થઈ જાય તો આગળ કશું કરવાનું રહેતું નથી, પણ જો તેને અતૃપ્તિ થાય તો તેમાંથી અશાંતિ થાય. આ અશાંતિ ઝંપીને બેસવા ન દે. તેમાંથી પ્રગતિ થાય. પણ તે અતૃપ્તિ સાચી દિશાની હોય તો. ખોટી દિશાની અતૃપ્તિ માણસને વધુ ને વધુ ખોટો બનાવતી હોય છે. તો વિકાસ નહીં પણ વિનાશ જ થઈ જતો હોય છે.

ભારતની દરિદ્રતામાં ખોટી તૃપ્તિએ પણ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. ખોટી તૃપ્તિ પુરુષાર્થવિરોધી હોય છે. પુરુષાર્થહીનતા દરિદ્રતા અને વિનાશ જ નોતરે અને તે ધર્મ અને અધ્યાત્મના નામે આવી હોય તો. એટલે અતૃપ્તિ પણ જીવનવિકાસ માટે જરૂરી છે.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. બધા ઋષિઓમાં સર્વોચ્ચ સ્થાન ધરાવનાર મહર્ષિ વ્યાસજીને પાછલી અવસ્થામાં ઘોર અશાંતિ થઈ. અશાંતિનું મૂળ અતૃપ્તિ હતું. માણસ આખું જીવન ગમે તેમ જીવ્યો હોય તો ચાલે પણ પાછલી—વૃદ્ધાવસ્થામાં તો તે સુખ-શાંતિથી જીવન જીવે તે જરૂરી છે. મોટા ભાગે બહુ સમર્થ લોકો પાછલી—વૃદ્ધાવસ્થામાં અશાંતિથી જીવન જીવતા હોય છે. તેનાં અનેક કારણો હોય છે: 1. ભોગો પ્રાપ્ત હોવા છતાં ન ભોગવી શકવાની અક્ષમતા, 2. વારસદારની અપ્રાપ્તિ, 3. કુસંતાનો, 4. દેવાદાર થઈ જવું, 5. વ્યાધિઓ, 6.

સગાં-સ્નેહીઓ સાથે બગડેલા સંબંધો અને 7. લક્ષ્યની અપ્રાપ્તિ.

1. ભોગશક્તિનું અસામર્થ્ય

ભોગવૃત્તિ કુદરતી છે. અને તે જીવનભર રહે છે, પણ ભોગસામર્થ્ય જીવનભર રહેતું નથી. જેમજેમ ઉંમર ઢળતી જાય તેમતેમ ભોગસામર્થ્ય ઘટતું જાય. પાચનશક્તિ મંદ થઈ જાય પણ ખાવાની ઇચ્છા મંદ ન થાય. ઘરમાં ઘીની બરણીઓ ભરી હોય પણ કોરી રોટલી પણ પચતી ન હોય ત્યારે વ્યક્તિ અશાંતિ અનુભવે. ભોગસામર્થ્ય ઈશ્વરની મોટામાં મોટી દેન છે. તે ગુમાવી દેવાથી વ્યક્તિ અશાંતિ અનુભવે. ખાસ કરીને જ્યારે તેના ઘરમાં ભોગસામગ્રીના ઢગલા ભર્યા હોય. અક્ષમ વ્યક્તિ તેને જોઈજોઈને દુઃખી થાય. અંતે તો તે બીજા જ ભોગવવાના છે, તે જાણીને વધુ દુઃખી થાય. અશાંતિનું કારણ આ અક્ષમતા બને.

2. વારસદારની અપ્રાપ્તિ

વારસો ઘણો મોટો છે પણ વારસદાર કોઈ નથી. વારસદાર વિનાની ધનાઢ્ય વ્યક્તિને શાંતિ ન હોય.

3. કુસંતાનો

વારસદાર છે, પણ કુસંતાનો છે. આ અશાંતિ તો સંતાન ન હોવા કરતાં પણ વધારે છે.

4. દેવાદાર થવું

વ્યક્તિ ખૂબ આબરૂદાર છે, પણ મોટી દેવાદાર થઈ ગઈ છે. દેવું ચૂકવી શકાતું નથી. આવી વ્યક્તિને શાંતિ ન હોય.

5. વ્યાધિઓ

વૃદ્ધાવસ્થામાં નાની-મોટી વ્યાધિઓ તો રહેવાની જ, પણ ઘૃણિત વ્યાધિ થાય તો વ્યક્તિને ભારે અશાંતિ થાય. ઘૃણિત વ્યાધિ એટલે લોકો નફરત કરે તેવી વ્યાધિ. રોગના દુઃખ કરતાં પણ નફરતનું દુઃખ વધારે થાય.

6. બગડેલા સંબંધો

માણસ સંબંધોથી જીવતો હોય છે. જ્યારે સંબંધો બગડે છે ત્યારે ઘોર અશાંતિ થાય છે. જે જેટલો વધુ આત્મીય—લાગણીભર્યો સંબંધ હોય તે બગડે ત્યારે તેટલી જ વધુ અશાંતિ આપે. સંબંધો અનિચ્છાએ પણ બગડતા હોય છે, જે અશાંતિ પેદા કરે છે.

7. લક્ષ્યની અપ્રાપ્તિ

જે લોકો ખાસ લક્ષ્ય માટે જીવન જીવતા હોય છે તે જો મરણ સુધી લક્ષ્ય પ્રાપ્ત ન કરી શકે તો તેમને ઘણી અશાંતિ થાય.

માણસ જેટલો મોટો તેટલું જ તેનું લક્ષ્ય મોટું હોય. ખરેખર તો મોટું લક્ષ્ય જ માણસને મોટો બનાવે. જેને કશું લક્ષ્ય જ નથી, તે કદી મોટો ન થઈ શકે. કદાચ થાય તો નામમાત્રનો જ હોય, વાસ્તવિક ન હોય. ભારતમાં નામમાત્રના મોટા પુરુષો ઘણા થયા છે, જેમણે કશું કર્યું નથી છતાં મોટા થઈ ગયા છે. કેટલાક તો ભગવાન બનીને પૂજાય છે. તે પ્રજાની હીનતાનું દ્યોતક જ કહેવાય.

વ્યાસજી ઘણા મોટા અને ઘણા સમર્થ છે, પણ વૃદ્ધાવસ્થામાં ઘોર અશાંતિ અનુભવી રહ્યા છે, તેથી દુઃખી છે. તેમનું દુઃખ તેમને પોતાને જ સમજાતું નથી. સમજાય તો ઉપાય થાય. જેણે જીવનભર હજારોનાં સમાધાન કરાવ્યાં તેનું પોતાનું હવે સમાધાન થતું નથી. જે લોકો સાંપ્રદાયિક ચોકઠામાં ફિટ થઈ ગયા હોય છે તેમનું અસમાધાન હોતું નથી. ચોકઠું જ પૂરું સમાધાન કરાવી દે છે. પણ જે સ્વતંત્ર ચિંતક-વિચારક છે, જે કોઈ ચોકઠામાં ફિટ થયા નથી તેમને રોજરોજનું નવું તાજું સમાધાન જોઈએ. તે જો ન મળે તો અશાંતિ થાય. વ્યાસજી ચોકઠા વિનાના મહર્ષિ છે. તેથી તેમને અશાંતિ થઈ રહી છે. આટલું-આટલું લખ્યું. આટલું-આટલું બોલ્યા તોપણ જાણે કે હજી પણ કોરા ને કોરા રહી ગયા હોય તેવું લાગે છે.

ત્રણ તૃપ્તિઓ સ્થાયી નથી હોતી: ધનતૃપ્તિ, ઉદરતૃપ્તિ અને કામતૃપ્તિ. ત્રણ તૃપ્તિઓ સ્થાયી થઈ શકે છે: 1. પ્રેમતૃપ્તિ, 2. આત્મતૃપ્તિ અને 3. વૈરાગ્યતૃપ્તિ.

1. ધનતૃપ્તિ

ધનતૃપ્તિ સ્થાયી નથી હોતી. જે દિવસે મળે તે દિવસે તૃપ્ત, ધાર્યા કરતાં વધુ મળે તો વધુ તૃપ્ત પણ પછી વળી પાછી ભૂખ લાગે. જેમજેમ ધન વધે તેમતેમ ભૂખ વધે. એટલે તો ઉપનિષદે કહ્યું છે: ‘નવિત્તેન તર્પણીયો મનુષ્યઃ’ અર્થાત્ મનુષ્યને ધનથી કદી તૃપ્ત કરી શકાતો નથી. આ અતૃપ્તિ જ વિકાસ કરાવે છે. જો થોડાક ધનથી તૃપ્ત થઈ જવાય તો વિકાસ ન થાય.

2. ઉદરતૃપ્તિ

જમવાથી ઉદર તૃપ્ત થાય છે. તે ત્રણ રીતે: માત્રાથી, સ્વાદથી અને ભાવથી. વ્યક્તિને પૂરી માત્રામાં આહાર મળે તો તે તૃપ્ત થાય, પણ સાથેસાથે સ્વાદિષ્ટ ભોજન હોય તો આનંદપૂર્વકની તૃપ્તિ થાય. માત્રા અને સ્વાદ બંને હોય પણ ભાવ ન હોય તો હૃદયની અતૃપ્તિ રહે. ભાવ પણ ભરપૂર હોય તો હૃદય પણ તૃપ્ત થાય. પણ ઉદરતૃપ્તિ સ્થાયી નથી હોતી. એક વાર જમ્યા પછી થોડી જ વારમાં પાછી ભૂખ લાગે. પાછું જમવાનું મન થાય. આ અતૃપ્તિ જ જીવનને સાતત્ય આપે છે. વ્યક્તિ કર્મશીલ બને છે. જીવન પ્રવૃત્તિથી ધમધમે છે. જે લોકો માત્ર ઉદરજીવી હોય છે અને સહજ રીતે ઉદરપૂર્તિ થઈ જતી હોય છે તે પ્રવૃત્તિહીન જીવન જીવતા હોય છે, અથવા તુચ્છ જીવન જીવતા હોય છે. જેમની ઉદરપૂર્તિ સહજ નથી હોતી, સંઘર્ષમય હોય છે તે આપોઆપ કર્મઠ થતા હોય છે. ઉદર કર્મપ્રવૃત્તિનું મોટું પ્રેરક બળ છે.

3. કામતૃપ્તિ

ભગવાને જેવી ઉદરભૂખ બનાવી છે તેથી વધુ પ્રચંડ કામભૂખ પણ બનાવી છે. કામતૃપ્તિ પણ સ્થાયી નથી હોતી. અમુક સમય પછી ફરી પાછી ભૂખ લાગે. આ ભૂખ પ્રાણીઓને નવું-નવું જીવન આપે. અર્થાત્ તેનાથી નવ સૃષ્ટિનો ક્રમ ચાલતો રહે છે. આવી ભૂખ લાગે જ નહીં અથવા એક વારની તૃપ્તિથી કાયમની તૃપ્તિ થઈ જાય તો જીવનક્રમ આગળ ચાલે નહિ. તેથી અતૃપ્તિ પણ જરૂરી છે.

ત્રણ તૃપ્તિઓ સ્થાયી થઈ શકે છે.

1. પ્રેમતૃપ્તિ

પ્રેમ એટલે પ્રેમ, રાગ નહીં, મોહ નહીં. વિશુદ્ધ પ્રેમ હંમેશાં બાળ(કૃષ્ણ) રૂપમાં જ રહે છે. તે યુવાન કે વૃદ્ધ થતો નથી. યુવાન થાય તો વાસનાવિકાર આવે, અને વૃદ્ધ થાય તો વ્યાધિ, અશક્તિ અને અસામર્થ્ય આવે. અને છેવટે મૃત્યુ આવે. આ બધા દોષોથી મુક્ત રહેવા પ્રેમ હંમેશાં બાળરૂપમાં જ રહે છે, જેને આપણે બાળકૃષ્ણ કહીએ છીએ. પ્રેમની તૃપ્તિ સ્થાયી—કાયમી હોય છે. એટલે તે અમર કહેવાય છે. મીરાંબાઈએ ગાયું છે ને:

“પ્રેમરસ એસો હે મેરે ભાઈ જો પિયે અમર હો જાય.”

પ્રેમતૃપ્તિ હૃદયને તૃપ્ત કરે છે. તેથી હૃદય ખીલેલું રહે છે. વિયોગમાં પણ પ્રેમ વધુ પ્રભાવથી પ્રગટતો રહે છે. વિયોગમાં પ્રેમ મરતો નથી. ખરેખર તો જે વિયોગમાં વધુ ને વધુ પ્રગટે તે જ પ્રેમ હોય. વિયોગમાં પણ પ્રેમતૃપ્તિ રહે છે, જે દુર્લભ છે.

2. આત્મતૃપ્તિ

પોતાને પોતાનામાં જ તૃપ્તિ થઈ જાય, બીજા કોઈની અપેક્ષા ન રહે તેને આત્મતૃપ્તિ કહેવાય. મને જે મળ્યું છે તે ઘણુંબધું છે. મારી આવશ્યકતા કરતાં ધન વધુ મળ્યું છે. મારું શરીર અપેક્ષાકૃત વધુ આરોગ્યવાળું અને સુંદર છે. મારે પહેલવાન નથી થવું કે રૂપરૂપનો અંબાર પણ નથી થવું, જે છે તે જ બરાબર છે. આવી જ રીતે મારી જરૂર કરતાં મને મોટું ઘર મળ્યું છે. મારે વિશાળ બંગલો નથી જોઈતો. આમ જે કંઈ પ્રાપ્ત થયું છે તે બધું પર્યાપ્ત છે. કશી જ કમી નથી. આવી તૃપ્તિ એ આત્મતૃપ્તિ કહેવાય, જે સમજણથી આવે. સમજણ એટલે સમ્યક્જ્ઞાન. આ તૃપ્તિ પણ સ્થાયી હોઈ શકે છે.

3. વૈરાગ્યતૃપ્તિ

વૈરાગ્ય મહાઐશ્વર્ય છે. જેને પ્રાપ્ત થાય તે ધન્યધન્ય થઈ જાય. વૈરાગ્યનો અર્થ વિષાદ નહીં. વિષાદ કર્તવ્યત્યાગી થઈ જાય. વૈરાગ્ય કર્તવ્યત્યાગ ન કરાવે પણ કર્તવ્યદોષોનો ત્યાગ કરાવે. કર્તવ્યની સાથે ઘણા દોષો પણ જોડાયેલા હોય છે. જેમ કે નોકરી-ધંધો કરવો એ કર્તવ્ય છે. પણ નોકરીની સાથે કામચોરી, દગાબાજી વગેરે દોષો જોડાયેલા રહે છે. વૈરાગ્યમાંથી પ્રગટેલું પરાક્રમ આ દોષો ઉપર વિજય મેળવે છે. તેથી વૈરાગ્યવાન વધુ ઉત્તમ રીતે કર્તવ્યપાલન કરી શકતો હોય છે. આ તૃપ્તિ પણ જન્મજાત વૈરાગ્ય હોય તો સ્થાયી થઈ શકે છે.

કોરું પાંડિત્ય હંમેશાં અતૃપ્ત રહેતું હોય છે. બહુબહુ તો તેનું મસ્તિષ્ક ભરાયેલું રહે. પાંડિત્યથી હૃદય ન ભરાય. એટલે ઘણા લેખકો, સાહિત્યકારો, કથાકારો વગેરે મહાન લેખક-કથાકાર વગેરે હોય, પણ હૃદયથી અધૂરા હોય. અતૃપ્ત હોય. આવું પાંડિત્ય ધનલોભી, યશલોભી, વસ્તુલોભી ન થઈ જાય તો જ નવાઈ કહેવાય. તેમાં તેમનો દોષ નથી. તેમનું હૃદય તૃપ્ત નથી. પ્રેમ પ્રગટ્યો નથી. એટલે તે ઘોર અતૃપ્તિનો અનુભવ કરી રહ્યા છે.

મહર્ષિ વ્યાસજીની આવી જ સ્થિતિ છે. પ્રકાંડ પાંડિત્ય, મહાન વિદ્વત્તા, જ્ઞાનથી છલોછલ મગજ પણ કાંઈક ખૂટે છે, જે અશાંતિ પેદા કરે છે. ઘણા પ્રયત્નો પછી પણ જ્યારે શાંતિ ન મળી ત્યારે વ્યાસજી શાંતિની શોધમાં નીકળી પડ્યા. શોધનું મૂળ પણ અશાંતિ જ છે. જેને શાંતિ હોય તેણે કશું શોધવાનું ન હોય. તે સ્થિર થઈ જાય. પણ અશાંતિ સ્થિર ન થવા દે, તે વૈજ્ઞાનિક શોધો કરે. ભારત દેશ શોધે, અમેરિકા દેશ શોધે, ગ્રાહો અને ઉપગ્રહો શોધે, ઈશ્વરને શોધે. તડપ જાગે તો તીવ્ર તડપ (તલપ) અશાંતિ વિનાની નથી હોતી. વ્યાસજીને પણ આવી અશાંતિ થઈ છે. તે નીકળી પડ્યા. પણ ક્યાં જવું? કોને મળવું? તેની કશી ખબર નથી. બસ નીકળી પડ્યા. કેટલાંક કાર્યો આયોજન વિનાનાં અડસટ્ટે થતાં હોય છે. કેટલીક વાર બિનઆયોજનમાં ઈશ્વરીય આયોજન છુપાયું હોય છે જેની પાછળથી ખબર પડતી હોય છે.

અતૃપ્ત વ્યક્તિનો ચહેરો વ્યગ્ર હોય, શાંત—પ્રશાંત ન હોય. આવી વ્યગ્રતાથી વ્યાસજી ફરી રહ્યા છે ત્યાં દૈવયોગે તેમને નારદજી મળી ગયા. નારદજી દેવર્ષિ છે. વ્યાસજી મહર્ષિ છે. બંનેના ભેદને સમજવો જરૂરી છે. જ્ઞાન પરિપૂર્ણ હોય તેને મહર્ષિ કહેવાય પણ જ્ઞાનની સાથેસાથે દૈવી વિભૂતિઓથી પૂર્ણ હોય તેને દેવર્ષિ કહેવાય. નારદ કદી પણ નોકરી-ધંધાની શોધમાં ફરતા નથી, કારણ કે ઉદરપ્રશ્ન રહ્યો નથી. નારદને ઘરવાળી નથી એટલે ઘરબાર પણ નથી. તેથી વિચરતા જ રહે છે. તે બધા લોકોમાં અબાધ પ્રવેશી શકે છે. તેમને નારાયણ નામનો કાયમી વિસા મળેલો છે. તે મળી ગયા. નારદ અને વ્યાસ બંને મહાન. કોણ કોને નમે? નમવાનો ઝઘડો મહાનોમાં ન હોય, તુચ્છોમાં હોય. મહાનતાની ચાદર નીચે જે તુચ્છો છુપાયા હોય તે નમવાના નિમિત્તે ઝઘડતા રહેતા હોય છે. મહાનોનું ગણિત હોય છે —“જે પહેલો નમે તે મહાન”. ક્યાંય નમવામાં મોડું ન પડી જવાય તેવી વૃત્તિ જાગે તે મહાન. દુર્લભ—અતિદુર્લભ. આ મહાનતા કહેવાય.

બંને એકબીજાને નમી પડ્યા. ભેટી પડ્યા. ભેટવાથી શરીરના માધ્યમથી એકબીજામાં આત્મચેતના પ્રવેશી. આત્મચેતનાની એકતા લોકોત્તર આનંદ ઉત્પન્ન કરે. કદી મા-બાળકને ભેટતાં જોયાં છે? કદી પતિ-પત્નીને ભેટતાં જોયાં છે? કદી બે મિત્રોને ભેટતા જોયાં છે? કદી બે સંતોને ભેટતા જોયાં છે? જોજો. અંગેઅંગ દીવા થાય. દેદિપ્યતા આવે. હા, જો આવું ભેટવું સ્વાર્થી કે વિકારી ન હોય તો!

જે કદી વિશુદ્ધભાવથી કોઈને ભેટ્યા જ નથી, નક્કી તેમનું શરીર દુર્ગંધ મારતું હોવું જોઈએ. આવા લોકો પોતે તો ભેટતા નથી પણ કોઈને વિશુદ્ધ-ભાવથી ભેટતા જોઈ પણ શકતા નથી. પોતાની દુર્ગંધ તેમને સર્વત્ર આવતી હોવી જોઈએ.

નારદ, વ્યાસજીના ચહેરા તરફ જોતા જ રહી ગયા. ચહેરો બોલતો હોય છે. જો આંખથી સાંભળતાં આવડે તો. વ્યાસજીનો ચહેરો બોલી રહ્યો હતો, હું અશાંત છું, વ્યગ્ર છું, દુઃખી છું.

કેટલાક લોકોને પોતાં વાંચતાં આવડે. તે લખેલું વાંચી જાય. તેને પોથાપંડિત કહેવાય. કેટલાકને ચહેરો વાંચતાં આવડે. તેમને સંત કહેવાય. કેટલાકને હૃદય વાંચતાં આવડે. તેમને ઋષિ કહેવાય. ઘણી વાર ચહેરો હસતો હોય અને હૃદય રોતું હોય. માણસ માણસને સમજવામાં ભૂલો પડી જાય. કેટલીક વાર ચહેરો રોતો હોય અને હૃદય રોતું હોય, કાંઈ કહેવાય નહીં. પણ ચહેરો અને હૃદય બંનેને વાંચતાં આવડે તેને મહર્ષિ-દેવર્ષિ કહેવાય. નારદ દેવર્ષિ છે. તેમણે વ્યાસજીનું હૃદય અને ચહેરો બંને વાંચી લીધાં. મોટા પુરુષોનું અંતર અકળ હોય. કારણ કે તે છીછરું ન હોય, પણ જે અકળની પણ કળ મેળવે તેને તો ઋષિ કહેવાય. નારદ ઋષિ છે.

નારદે પૂછ્યું, “વ્યાસજી, આમ કેમ? આટલા અશાંત અને વ્યગ્ર કેમ છો?” વ્યાસજી ગળગળા થઈ ગયા. કેટલા સમયથી રખડું છું પણ કોઈ પૂછનારું ન મળ્યું. આટલા દિવસે એક નારદ મળ્યા. દુઃખી માણસ આશ્વાસનનો ભૂખ્યો હોય છે. તેને કોઈ આશ્વાસન આપે તો તેનું દુઃખ હળવું થઈ જાય. આશ્વાસન મલમનું કામ કરે છે. દુઃખથી દાઝેલાને મલમ જોઈએ, મીઠું નહીં.

પછી તો વ્યાસજી અને નારદજી બંને બેઠા. નિરાંતે બેઠા અને મન ખોલીને વ્યાસજીએ વાતો કરી. માણસને હૃદય ખોલવાની એક જગ્યા જોઈએ. જેથી ભાર હળવો થાય. સૌથી મોટો ભાર વાતનો હોય છે. વાત મૂકવાની કે કરવાની જગ્યા ન હોય તો હૃદય ઉપર ભારે દબાણ આવે. આવું દબાણ જ હૃદયરોગ પેદા કરે અને એટૅક આવે. મોટા પુરુષોને વાત મૂકવાની જગ્યા નથી હોતી, તેમની મોટાઈ તેમને રોકી રાખે છે.

વ્યાસજીએ પોતાની અશાંતિની બધી વાત કરી, “મેં પારાવાર લખ્યું છે, કોઈ વિષય બાકી નથી રાખ્યો. કેટલાંક તો મને ભગવાન માને છે. મેં હજારોને માર્ગ બતાવ્યો છે અને હજારોનું સમાધાન કરાવ્યું છે. પણ હવે હું જ માર્ગથી ભટકી ગયો છું. મારું જ સમાધાન હું ખોઈ બેઠો

છું. નારદ, મારું સમાધાન થાય અને શાંતિ થાય તેવો રસ્તો બતાવો.”

નારદજીએ શાંતિથી વ્યાસજીની વાત સાંભળી અને પછી કહ્યું કે, “તમારી વાત સાચી છે, તમે સરસ મજાની દાળ બનાવો. બધા મસાલા યથાયોગ્ય પૂરેપૂરા નાખ્યા હોય, પણ માત્ર મીઠું જ ન નાખ્યું હોય તો દાળ કેવી લાગે? આવું જ થયું છે. મીઠું બધા મસાલાનો રાજા છે. તમે તમારી દાળમાં મીઠું જ ભૂલી ગયા છો. જીવનમાં બધા રસોનો રાજા પ્રેમ છે. એ પ્રેમ જ ભૂલી ગયા છો. આ પ્રેમ બે પ્રકારનો હોય છે: સાંસારિક પ્રેમ અને દૈવી પ્રેમ. દૈવી પ્રેમ જીવનની પરાકાષ્ઠા છે. જીવનમંદિરનું શિખર છે. કળશ છે. માણસ ગમે તેવો ત્યાગી-વીતરાગી હોય પણ જો પ્રેમ વિનાનો હોય તો તે શિખર વિનાના મંદિર જેવો છે. વીતરાગ થવા કરતાં શુદ્ધરાગ થવું ઘણું ઉત્તમ છે.”

નારદ બોલ્યા: “વ્યાસજી હવે મન મૂકીને પ્રેમગાથા લખો. પરમેશ્વર પ્રેમરૂપ છે. તે ભલે નિર્ગુણ-નિરાકાર હોય પણ તમે તેને સગુણ-સાકાર બનાવીને માનવ જેવી પ્રેમલીલાની કથાઓ રચો. પ્રેમ જ પરમાત્મા છે. બસ હવે પ્રેમ પ્રગટાવો.”

વ્યાસજીને દિશા મળી ગઈ. દિશા વિના તે આમતેમ—ગમેતેમ ભટકી રહ્યા હતા. નારદે તેમને જીવનની સાચી દિશા બતાવી. વ્યાસજી પાછા આશ્રમે આવ્યા. અને કલમ લઈને લખવા બેસી ગયા. જે લખ્યું તે ભાગવત થયું. આ તેની ઉત્થાનિકા છે.

15-8-2011

*

2. આત્મદેવ અને ધુંધુકારી

જુગાર રમનારાઓમાં જીતનારા કરતાં હારી જનારાઓની સંખ્યા ઘણી મોટી હોય છે. તેમ છતાં લોકો જુગાર રમવાનું બંધ કરતા નથી. જુગાર કુદરતી આવેગ કે આવશ્યકતા નથી. મનુષ્ય સિવાય બીજાં પશુ-પક્ષીઓ કોઈ જુગાર રમતાં નથી. માત્ર મનુષ્ય જ રમે છે. આવી જ રીતે લગ્નજીવન સ્વીકારનારાઓમાં લગ્નને જીતનારા કરતાં હારી જનારાઓનું પ્રમાણ ઘણું મોટું છે. તેમ છતાં લોકો લગ્ન કર્યા વિના રહી શકતા નથી. લગ્નજીવનની હાર એટલે પૂરા જીવનની હાર કહેવાય. લગ્ન કુદરતી આવેગ અને આવશ્યકતા છે તેથી ડાહ્યા માણસો પણ તે તરફ દોડ્યા વિના રહેતા નથી. આવેગો ડહાપણને ગાંઠતા નથી. આવેગો આગળ ડહાપણ પણ રાંક થઈ જતું હોય છે. લગ્નજીવનની નિષ્ફળતાનાં અનેક કારણોમાં સૌથી મોટું કારણ નર-નારીનું કજોડું હોય છે. કજોડાંના અનેક પ્રકાર છે, પણ જે કજોડામાં પત્ની, પતિથી વિપરીતગામી હોય તે કજોડું બહુ દુઃખદાયી થઈ જતું હોય છે. ખરેખર તો દામ્પત્યજીવનની સફળતા પત્નીને આધીન હોય છે. પુરુષ કદી પણ દામ્પત્યસિદ્ધિ ન કરી શકે. પત્ની દામ્પત્યસિદ્ધિ કરતી હોય છે. જો તેમાં ત્રણ ગુણો હોય તો—1. પ્રેમ, 2. સમર્પણવૃત્તિ અને 3. સહનશક્તિ. આ ત્રણમાં સમર્પણતત્ત્વ સર્વાધિક મહત્ત્વનું હોય છે. સમર્પણ એટલે આજ્ઞાકારિતા. આજ્ઞાકારિતા દ્વારા રાજા રાજ કરતો હોય છે. સેનાપતિ યુદ્ધ જીતતો હોય છે. સંગીતકાર વાજિંત્રોમાંથી સંગીત રેલાવતો હોય છે.

જો પ્રજા અને અધિકારી આજ્ઞાંકિત ન હોય તો રાજ કરી શકાય નહીં, જો સેના અનુશાસિત ન હોય તો કુશળ સેનાપતિ પણ યુદ્ધ જીતી શકે નહીં. આવી જ રીતે સારામાં સારી વીણા હોય પણ જો તેના તાર મળેલા ન હોય તો સંગીત નીકળી શકે નહીં, ઘોંઘાટ નીકળે. જોણે દામ્પત્ય જમાવવું હોય તેણે વીણા પાસેથી બે બોધપાઠ લેવા: 1. તેના બધા તાર મળેલા હોવા જોઈએ. 2. જો તાર મળેલા ન હોય તો સુસંગીત ન નીકળે. તાર મેળવવા માટે પ્રત્યેક તારનો એક કાન હોય છે, સંગીતકાર વીણા કે સિતાર—સારંગી વગેરે વગાડતાં પહેલાં લાંબો સમય કાન ખેંચીખેંચી પછી પ્રસન્ન થઈને તે વીણા વગાડતો હોય છે. આવી જ રીતે લગ્નજીવન અને દામ્પત્યની સફળતા માટે પણ એક કાન ખેંચનારો હોવો જોઈએ. કાન ખેંચાય તો જ તાર મળે. તાર મળે તો જ સંગીત પેદા થાય. જ્યાં કોઈ કાન ખેંચનારો નથી હોતો ત્યાં લગ્નજીવન સંગીતમય બની શકતું નથી. આ કામ પતિ જ કરી શકે. પત્ની પણ કરે, માતા અને પિતા પણ કરે. જે કોઈ સુપર હોય તે કરે. પણ કુદરતે મહાનતા પુરુષમાં સ્થાપી છે. એટલે થોડાક અપવાદો સિવાય પુરુષ જ સુપર હોય છે. પ્રાણીમાત્રમાં આ વ્યવસ્થા છે. પણ જો યોગ્યતા અને સામર્થ્ય વિના પણ પત્ની સુપર થવા જાય અર્થાત્ પુરુષની ઉપેક્ષા કરીને તેની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ મન ફાવે તેમ વર્તીને નિર્ણયો લે તો લગ્નજીવન જીવતું નરક થઈ જાય. ઇચ્છા અને આજ્ઞામાં ફરક છે. ઇચ્છા સૌને હોય, તે પૂરી થાય તેવું પણ સૌ ઇચ્છતા હોય છે. પણ બધાની બધી ઇચ્છાઓ પૂરી કરવા-યોગ્ય નથી હોતી. વિવેકપૂર્વક તેને હકારવી કે નકારવી તે આજ્ઞા કહેવાય. ઇચ્છાને દબાવીને—મારીને પણ આજ્ઞાનું પાલન કરવું તેને આજ્ઞાંકિતતા કહેવાય. તે જો ન હોય, ઉપરથી પોતાની ખોટી ઇચ્છાઓને પણ મનાવવા ખોટા પ્રયત્નો કરવામાં આવે તો તે સ્વચ્છંદતા કહેવાય. સ્વચ્છંદી પત્ની, પોતાનું અને પતિનું જીવન બરબાદ કરી નાખતી હોય છે.

દક્ષિણ ભારતમાં તુંગભદ્રા નદીના કિનારે એક નગરમાં આત્મદેવ નામનો એક સુશીલ સદ્ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને બહુ જ રૂપાળી ધુંધુલી નામની પત્ની હતી. આત્મદેવને પત્નીપસંદગીમાં રૂપે ગોથું ખવડાવી દીધું હતું. ધુંધુલીનું રૂપ જોતાં જ આત્મદેવ મન ઉપર કાબૂ રાખી શક્યો ન હતો. તેણે કહ્યું, “બસ આ જ, આ જ પત્ની જોઈએ” ધુંધુલીને પરણીને આત્મદેવ તેને પોતાને ઘરે લઈ આવ્યો. વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વના બે ભાગ હોય છે: 1. તેનો શારીરિક દેખાવ જે તરત જ પ્રત્યક્ષ દેખાતો હોય છે અને 2. તેનો સ્વભાવ જે પ્રત્યક્ષ દેખાતો નથી પણ લાંબા સમયે, લાંબા અનુભવો પછી અનુભવાતો હોય છે. આને ગુણવ્યક્તિતા પણ કહેવાય. સદ્ગુણો અને દુર્ગુણો તો સમય જતાં દેખાતા હોય છે.

રૂપાળી ધુંધુલીએ ઘરમાં પગ મૂકતાં પહેલાં જ નક્કી કરી લીધું હતું કે ઘરમાં મારું જ ચાલવું જોઈએ. મારી ઇચ્છા પ્રમાણે જ ઘર ચાલવું જોઈએ. શરૂઆતમાં આત્મદેવ સાથે ઘર્ષણ થવા લાગ્યું. પણ ડાહ્યા આત્મદેવે નમતું મૂકીને પત્નીની ઇચ્છા પ્રમાણે ઘર ચાલવા દીધું. ડાહ્યો માણસ દુનિયામાં જીતતો હોય છે, પણ ઘરમાં હારતો હોય છે, કારણ કે ડહાપણ હંમેશાં નમતું જોખવામાં માનતું હોય છે. નમતું

જોખે તો જ લગ્ન ટકે. પછી તે પતિ હોય કે પત્ની હોય, જે બંનેમાંથી એક પણ નમતું ન જોખી શકે તે તૂટી જાય. ડાહ્યો માણસ તૂટવાનું કે તોડી નાખવાનું પસંદ ન કરે. તેથી હારીને-થાકીને પણ નમતું જોખવા માંડતો હોય છે.

ધુંધુલીએ આત્મદેવને વિષયભોગોમાં તરબોળ કરી નાખ્યો. અતૃપ્ત કામિની સ્ત્રી ગમે તેવા સમર્થ પુરુષને પણ ભોગસંગ્રામમાં હરાવી દેતી હોય છે. હારેલો પુરુષ પોતાનું વ્યક્તિત્વ ખોઈ બેસતો હોય છે. માથે ચઢેલી સ્ત્રી વધુ માથે ચઢી જતી હોય છે. સંસારમાં ત્રણ વિજય-પરાજય ચાલતા હોય છે: 1. વ્યવહારવિજય, જેમાં વિજયી વ્યક્તિ બધા વ્યવહારને પોતાની મુઠ્ઠીમાં કરી લેતી હોય છે; 2. અર્થવિજય, જેમાં વિજયી વ્યક્તિ અર્થના બધા સ્ત્રોતો પોતાને આધીન કરી લેતી હોય છે; અને 3. ભોગવિજય, જેમાં વિજયી વ્યક્તિ પોતાનું દબંગપણું સામેની વ્યક્તિ ઉપર સ્થાપિત કરી દેતી હોય છે. આ ત્રણેમાં હારી જનારા પતિઓ ગૃહ ત્યાગીને—પત્ની ત્યાગીને પરિવ્રાજક ન થઈ જાય તો જ નવાઈ કહેવાય. ત્યાગ સકારણ હોય છે. પ્રેમાળ અને આશંકિત પત્નીનો પતિ ભાગ્યે જ ગૃહત્યાગી કે પત્નીત્યાગી થવા ઇચ્છે. પેલાં ક્ષેત્રોમાં હારેલો પતિ જ ગૃહત્યાગનો રસ્તો લેતો હોય છે. પણ લોકોને તે સાચી વાત જણાવી શકતો નથી. પોતાની સર્વોપરિતા બતાવવા તે તેને મહાભિનિષ્ક્રમણ કે ત્યાગનું રૂપાણું નામ આપતો હોય છે અને લોકોને પરલોક સફળ કરવાના માર્ગે ચાલવાનો ઉપદેશ આપતો હોય છે. પરલોક એટલા માટે કે આ લોક તો પોતાનો નિષ્ફળ ગયો હોવાથી હવે પરલોક જ બાકી રહી જાય છે. તેના જેવા હારેલા માણસોને તેની વાત ગમવા લાગે છે. તેથી ટોળું વધવા લાગે છે. મૂળની સાચી વાત દબાઈ જાય છે. ટોળું કદી સત્યમાર્ગી નથી હોતું. ટોળું એટલે ટોળું. તેને વિવેક-સમજણ નથી હોતી.

ગૃહત્યાગી કે પત્નીત્યાગી થવામાં પણ પરાક્રમ કરવું પડે. ત્યાગ રમત નથી. વૈરાગ્ય વિના આ પરાક્રમ કરી શકાય નહીં. આત્મદેવમાં વૈરાગ્ય ન હતો તેથી ગૃહત્યાગનું પરાક્રમ કરી શક્યો નહીં. તે પત્નીનો બિચારો થઈને ઘરમાં જ પડ્યો રહ્યો.

ઘણાં વર્ષો સુધી ભોગો ભોગવ્યા પછી પણ ધુંધુલીને ગર્ભ ધારણ ન થયો. તેથી આત્મદેવ ચિંતામાં પડી ગયો.

સ્ત્રીજીવનની ચાર કક્ષાઓ હોય છે: 1. કન્યાત્વની પ્રાપ્તિ, 2. સ્ત્રીત્વની પ્રાપ્તિ, 3. સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ અને 4. માતૃત્વની પ્રાપ્તિ.

1. કન્યાત્વની પ્રાપ્તિ

પરમેશ્વરે સૃષ્ટિરચનાક્રમમાં નર-નારીનું સંતુલન બનાવ્યું છે. લગભગ બંને સરખા પ્રમાણમાં પેદા થતાં હોય છે. માનો કે નર જ નર પેદા થતા હોત, માનો કે નારીઓ જ નારીઓ પેદા થતી હોત તો વિશ્વ કેવું હોત? કોઈ માતાના ઉદરથી જ્યારે કોઈ બાળકી જન્મે છે ત્યારે તેને કન્યા કહેવાય છે. કન્યાનો પર્યાય છોકરા માટે નથી, પુત્ર એ પુત્રીનો અને કુમાર એ કુમારીનો પર્યાય કહેવાય. કન્યાનો શો પર્યાય? કોઈ નહીં. અંગ્રેજી જેવી સમર્થ ભાષામાં પણ કન્યાનો પર્યાય નથી. તેથી ચાઇલ્ડ કે છોકરી કહેવાય છે. જે બરાબર નથી. આપણે કન્યાને રત્ન માન્યું છે. કન્યાભોજનને બ્રહ્મભોજન કરતાં પણ વધુ પુણ્યદાતા માન્યું છે. કન્યાનાં શુકન લેવાય છે. (કોઈ છોકરાનાં નહીં.) કન્યા પરણીને જ્યારે સાસરે જાય છે ત્યારે તેનાં કુમકુમ પગલાં પડાવાય છે. આપણે કન્યાને પૂજીએ છીએ, તેથી કન્યાના કન્યાત્વનું રક્ષણ પણ કરીએ છીએ. કન્યા, છોકરાની માફક રખડતી, ભટકતી, ચેનચાળા કરતી ન ફરે. ફરે તો કિંમત ઘટી જાય. કિંમત ઘટે તો સારો વર ન મળે. તેને પરણવા કોઈ ઉત્તમ વર તૈયાર ન થાય. કારણ કે તેણે પોતાનું કન્યાત્વ સાચવ્યું ન હોય.

2. સ્ત્રીત્વની પ્રાપ્તિ

જે દિવસે કન્યા રજસ્વલા થાય તે દિવસે તેને કુદરતે સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ કરાવી દીધી કહેવાય. હવે તે કન્યા નહીં, સ્ત્રી બની છે. સ્ત્રીનાં બે બાહ્ય લક્ષણો: રજોદર્શન અને સ્તનોનો ઉભાર. ત્રીજું આંતરલક્ષણ લજ્જા. હવે તે શરમાવા લાગે છે. આ લજ્જા એ જ તેનું ખરું કવચ અને આભૂષણ થઈ જતું હોય છે. નિર્લજ્જ સ્ત્રી કવચ વિનાની બનીને કોડીની થઈ જતી હોય છે. નિર્લજ્જતા, કદી પણ સુરક્ષિત નથી હોતી, આવી સ્ત્રી જીવનભર લૂંટાતી રહે છે. સ્ત્રીત્વની પ્રાપ્તિ જીવનની ધન્યતા છે. તામિલનાડુમાં તેને ઉત્સવ તરીકે ઊજવવામાં આવે છે. જેને ઉંમર થવા છતાં પણ રજોદર્શન નથી થતું તે ભાગ્યશાળી ન કહેવાય. કારણ કે તેને સ્ત્રીત્વ પ્રાપ્ત ન થયું કહેવાય.

3. સૌભાગ્યપ્રાપ્તિ

સ્ત્રીને પછી સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. પતિ એ સૌભાગ્યનું પ્રતીક છે. સ્ત્રીને ચૂડી અને ચાંદલો તેના પ્રતીક રૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. ત્રીજી વસ્તુ માથામાં પુરાતો સિંદૂરનો સેંથો પણ છે. પુરુષને આવો કોઈ બાહ્ય દેખાવ કરવાનો નથી હોતો. ચૂડી-ચાંદલો અને સેંથો આ ત્રણ સ્ત્રીના સૌભાગ્યનાં પ્રતીક બની જાય છે. વિધવાને આ પ્રતીકો નથી હોતાં. સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિની ખુશીમાં સોહાગરાત મનાવાતી હોય છે. તે રાત્રે

શ્રી સંપૂર્ણ સમર્પણ કરીને ધન્યધન્ય થઈ જતી હોય છે. હવે તે હળવીફૂલ થઈ ગઈ છે. કારણ કે બધો જીવનભાર પતિને સોંપી દીધો. એમ કહો કે, બંનેએ ભેગાં મળીને ભાર ઉપાડવો શરૂ કર્યો.

4. માતૃત્વની પ્રાપ્તિ

ચોથી પ્રાપ્તિ માતૃત્વની હોય છે. સૌભાગ્યપ્રાપ્તિ પછી વર્ષો વીતી જાય તોપણ માતૃત્વની પ્રાપ્તિ ન થાય તો સ્ત્રીને જીવનની ઊણપ અનુભવાવા લાગે છે. સમય વીતવાની સાથે આ ઊણપ કોરી ખાનારી થઈ જાય છે. માતૃત્વ વિના જીવન શૂન્ય અને હડધૂત થતું અનુભવાય છે. આપણે માતૃત્વની પ્રાપ્તિને ખોળો ભરવાનો ઉત્સવ કહીને ઊજવીએ છીએ. વાજતે-ગાજતે મિષ્ટાન્ન-ભોજન સાથે પરિવાર આ ઉત્સવ ઊજવે છે. માતૃત્વની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ, બસ હવે નારીજીવનની ધન્યતા પૂરી થઈ.

પણ જે કન્યાને સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ ન થાય (રજોદર્શન ન થાય), જે સ્ત્રીને સૌભાગ્ય પ્રાપ્તિ ન થાય (વર ન મળે), જે સૌભાગિણીને માતૃત્વની પ્રાપ્તિ ન થાય તે કદી જીવનની પૂર્ણતા ન અનુભવે.

ધુંધુલીનો હજી ખોળો ભરાયો નથી. તેથી માતૃત્વની પ્રાપ્તિ નથી થઈ. તે વંધ્યાપણું અનુભવે છે. સ્ત્રી પ્રકૃતિથી વિરુદ્ધ તેને તેનું દુઃખ નથી. અતિભોગી સ્ત્રીઓ સંતાનમુક્ત રહેવા માગતી હોય છે. સંતાન તેમનું યૌવન છીનવી લેતું હોય છે, જે અતિભોગી સ્ત્રીઓને સ્વીકાર્ય નથી હોતું. તેથી તે સંતાનમુક્તિને પોતાની સ્વતંત્રતા સમજે છે. પતિથી બંધાયેલી સ્ત્રી, સંતાનોથી પણ બંધાઈ જાય તો જીવન મહાબંધન રૂપ થઈ જાય તેવું તે માનતી હોય છે.

ધુંધુલી આમાંની છે. પણ આત્મદેવ આવો નથી. તેને સંતાનપ્રાપ્તિની તીવ્ર ઝંખના છે. તીવ્ર ઝંખના જો લાંબી ચાલે અને છતાં પૂરી ન થાય તો જીવનમાંથી રસ ઊડી જાય. ઝંખના રસ પેદા કરે છે. રસથી જીવન જીવવા-યોગ્ય બને છે. નીરસતા એ મૃત્યુ બરાબર છે. આત્મદેવની સંતાનપ્રાપ્તિની તીવ્ર ઝંખના લાંબા સમયે અનેક ઉપાયો કરવા છતાં પણ પૂરી ન થવાથી છેવટે તેને આત્મહત્યા કરી લેવાની ઇચ્છા થઈ ગઈ. વધુ ડિપ્રેશન વ્યક્તિને આત્મહત્યા તરફ ધકેલે છે.

એક દિવસ આત્મદેવ પાકો નિર્ણય કરીને જીવનનો અંત કરવા માટે વનમાં નીકળી પડ્યો. આત્મહત્યા માટે તે કોઈ સારી જગ્યા શોધતો હતો. કેટલાક અભાગિયા જીવો જીવનથી હારીથાકીને આવું પગલું ભરતા હોય છે. જે સહાનુભૂતિના અધિકારી કહેવાય, ઉપદેશના નહીં. આશ્વાસનના અધિકારી કહેવાય. આશ્વાસન વિનાના લોકો વધુ ઉપદેશ આપતા રહે છે.

આત્મહત્યા કરવા માટે તે જગ્યા શોધતો હતો, ત્યાં એક વૃક્ષ નીચે એક વૃદ્ધ સંન્યાસીને બેઠેલા જોયા. ધીરગંભીર, પૂર્ણ તૃપ્ત અને તેજસ્વી સંન્યાસીને જોઈને તે તેમની પાસે ગયો. બ્રાહ્મણ હતો તેથી સંસ્કારી તો હતો જ. વંદન કરીને સામે બેઠો. તેને શાંતિનો અનુભવ થવા લાગ્યો. જ્યાં વ્યગ્રતા અને અશાંતિ હળવાં થઈ જાય તેને સંત કહેવાય. “ભાઈ રે, શાંતિ પમાડે તેને સંત કહીએ, તેના દાસના દાસ થઈ રહીએ.”

સંન્યાસી, આત્મદેવના મનની સ્થિતિ જાણી ગયા. તે મનોજ્ઞાતા હતા. જેનાં અંતરચક્ષુઓ ઊઘડ્યાં હોય તે અંતર્યામી થઈ શકે. તેમણે આત્મદેવને કુશળ વૃત્ત પૂછ્યું. આત્મદેવે પોતાની કરુણ કથા કહેવા માંડી. પુત્ર વિના જીવન ધૂળ બરાબર છે તેમ કહીને પોતે આત્મહત્યા કરવા નીકળ્યો છે તેવું કહ્યું.

સંન્યાસીએ અનેક રીતે સંસારની અસારતા, નિષ્ફળતા અને દુઃખદાયિતા સમજાવીને સંન્યાસ ગ્રહણ કરીને શાંતિનો માર્ગ ગ્રહણ કરવા સમજાવ્યો પણ આત્મદેવ ન સમજ્યો. વૈરાગ્યના વરાપ વિના ત્યાગનાં બીજ વવાય નહીં. કદાચ વાવો તો તે ઊગે નહીં. છેવટે આત્મદેવની અત્યંત કાકલૂદીથી સંન્યાસીએ તેને એક ફળ આપ્યું અને કહ્યું કે જા, આ ફળ તારી પત્નીને ખવડાવજે તેથી તેને પુત્રની પ્રાપ્તિ થશે. પણ યાદ રાખજે એ પુત્ર સુખદાયી નહીં હોય. ત્યાગી, તપસ્વી ભક્ત લોકોના આશીર્વાદ ફળતા હોય છે. જો તે અંતરના હોય તો. જે લોકો રાત-દિવસ દક્ષિણાના લોભથી સૌને દક્ષિણા પ્રમાણે આશીર્વાદ આપતા ફરે છે તે તેલ વિનાના તલ જેવા વ્યર્થ હોય છે. આત્મદેવ ધન્ય થઈ ગયો. ગમે તેવો પણ પુત્ર તો મળશે ને! પછી જોયું જશે! તે ફળ લઈને સંતને વંદન કરીને ઘર તરફ ચાલ્યો. આત્મદેવને અનહદ આનંદ થઈ રહ્યો છે. વર્ષોની મારી ઇચ્છા હવે જરૂર પૂરી થશે. ઇચ્છા પૂરી થવાનો આનંદ જ ખરો આનંદ છે. ઇચ્છાને મારી નાખવાથી આનંદ નથી થતો. તેથી સ્તબ્ધતા થાય છે. જેને લોકો શાંતિ કહે છે.

આત્મદેવ જ્યારે ઘરે આવ્યો ત્યારે ધુંધુલી બેઠી હતી. તેને બધી આનંદપૂર્વક વાત કરી અને પછી પેલું ફળ આપ્યું અને કહ્યું કે “તું આ

ફળ ખાઈશ તો તને પુત્ર થશે.” ધુંધુલીએ કહ્યું કે “લાવો, સ્નાનાદિ કરીને પછી ફળ ખાઈશ.” આવી જ ભૂલ રાજા ભર્તૃહરિએ કરી હતી. તેને પણ અમર થવાનું ફળ મળ્યું હતું, જે તેણે વહાલી રાણી પિંગળાને ખાઈ જવા આપ્યું હતું. પણ પિંગળાએ તે ફળ ખાધું નહીં અને પોતાના ચાર અશ્વપાલને આપી દીધું. પછી તો રાજા ભર્તૃહરિને રાજપાટ છોડીને યોગી થઈને વનવનમાં ભટકવું પડ્યું. કદાચ એટલે જ નીતિકારોએ કહ્યું હશે કે સ્ત્રીઓ વિશ્વાસપાત્ર નથી હોતી. જરૂર પડે ત્યારે તે ડગલે ને પગલે જૂઠું બોલીને પતિને છોતરતી હોય છે. જોકે બધી સ્ત્રીઓ આવી નથી હોતી તોપણ વાતમાં કાંઈક તથ્ય તો હશે જ.

ધુંધુલીને ફળ આપીને આત્મદેવ કોઈ કામ માટે વિદાય થયો. પછી ધુંધુલી વિચારે ચઢી ગઈ. “અરેરે, જો હું આ ફળ ખાઈશ તો મને ગર્ભ રહેશે. નવ-નવ મહિના સુધી કેટકેટલાં દુઃખો પડશે, અને પ્રસૂતિ વખતે તો ઓ ભગવાન કેટલી પીડા થશે. રહેવાય નહિ તેવી પીડા થશે. કદાચ મરી પણ જવાય. કદાચ બાળક પણ મરી જાય. કદાચ જીવતા રહેવાય તો ખબર નહીં બાળક કેવું પાકશે! કદાચ રોગી, દુર્ગુણી અને કુપાત્ર પણ પેદા થાય.” આવા આવા નકારાત્મક વિચારો કરવા લાગી. નકારાત્મક વિચારો પ્રવૃત્તિના અવરોધક બનતા હોય છે તેથી લક્ષ્ય વિક્ષેપ થતો હોય છે. કોઈ સારામાં સારી પ્રવૃત્તિનું ઉદાર પાસું પણ હોય જ છે. જો તમે ઉદાર પાસાનો જ વિચાર કરો તો કોઈ પ્રવૃત્તિ થઈ જ ન શકે. ઉદાર પાસાથી સાવધાન રહેવું જોઈએ, પણ પ્રવૃત્તિ તો જમા પાસાને ધ્યાનમાં રાખીને જ થઈ શકે. એવામાં ધુંધુલીની બહેન ધંધુલા આવી પહોંચી. ગૂંચવણભરી સ્થિતિમાં સારું માણસ મળે તો ગૂંચ ઉકેલી આપે પણ જો નબળું માણસ મળે તો ગૂંચો વધારી આપે. ધુંધુલીએ પોતાની બધી કુચિંતા ધંધુલાને કહી સંભળાવી. ધંધુલા પાસે માર્ગ તૈયાર જ હતો. તેણે કહ્યું કે “બહેન, ચિંતા ન કરીશ. મને મહિના ચાલી રહ્યા છે. મને જે બાળક થશે તે હું તને આપી દઈશ. તું આ ફળ પેલી ગાયને ખવડાવી દે. એટલે વાતનો પાર આવી જાય. પણ હા, આના બદલામાં તારે મને સંપત્તિનો ચોથો ભાગ આપવો પડશે.” ધુંધુલીને વાત ગમી ગઈ. જે તમારા અંદર હોય છે તે જ તમને ગમતું હોય છે. ધુંધુલીએ સગર્ભાપણનો ડોળ કરવા માંડ્યો. અને થોડા સમય પછી ધંધુલાનું બાળક પોતાની પાસે મૂકીને જાહેર કર્યું કે પુત્ર જન્મ્યો છે. આત્મદેવના આનંદનો પાર ન રહ્યો. ચારે તરફ મીઠાઈઓ વહેંચાવા લાગી. હાશ, હવે જીવનમાં મજા આવશે. તેવી આશાએ પુત્રનો ઉછેર કરવા લાગ્યા. પુત્રનું નામ ધુંધુકારી પાડ્યું. બીજી તરફ જે ગાયને ફળ ખવડાવ્યું હતું તે ગાયને પણ બાળક જન્મ્યું. તેને ગાયના જેવા બે કાન હોવાથી તેનું નામ ગોકર્ણ પાડવામાં આવ્યું. ધુંધુકારી અને ગોકર્ણ બંને મોટા થવા લાગ્યા. બંનેનાં લક્ષણો સાવ જુદાંજુદાં હતાં. ધુંધુકારી મહાદુર્જન અને ગોકર્ણ મહા સજ્જન હતો. વ્યક્તિત્વ જન્મજાત હોય છે. તેને જ વિધિના લેખ કહેવાતા હશે. જીવાત્માનો સ્વભાવ, રુચિ, અભિગમ અને ક્ષમતા જન્મથી જ નક્કી થઈ જતાં હોય છે.

ધુંધુકારીનાં લક્ષણો જોઈને આત્મદેવ બહુ દુઃખી થવા લાગ્યો. તેને પેલા સંન્યાસીના શબ્દો યાદ આવ્યા કે “તને પુત્ર પ્રાપ્ત થશે પણ પુત્રસુખ નહીં મળે.” ધુંધુકારીને સુધારવાના ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પણ જેમજેમ પ્રયત્નો થતા ગયા તેમતેમ ધુંધુકારી વધુ ને વધુ બગડતો ગયો. જે જન્મજાત સુધરેલું હોય તેને જ સુધારી શકાય છે. જન્મજાત બગડેલાને સુધારવા જતાં તે વધુ બગડતું હોય છે. માતા-પિતા બાળકને વારંવાર ટોકટોક કરે તો તે વિદ્રોહી થઈ જતું હોય છે. ધુંધુકારી વિદ્રોહી થઈ ગયો. તેનો કુસંગ વધી ગયો. અને હવે છડેચોક કુમાર્ગગામી થઈ ગયો. દાડ-જુગાર, વ્યસન, વેશ્યાગમન વગેરે ન કરવાનાં બધાં કાર્યો કરવા લાગ્યો. અધૂરામાં પૂરું પત્ની ધુંધુલી પણ પુત્રના પક્ષે ભળી ગઈ હતી. આત્મદેવ હારી ગયો. ઘરમાં જ ઘરનાં માણસો દ્વારા થાકીને હારી ગયો. જેને પ્રતિકૂળ માણસો મળ્યા હોય તે ગમે તેટલો સમર્થ હોય તોપણ અંતે થાકીને હારી જતો હોય છે. ઘરનાં માણસોથી હારેલો માણસ ઘર ન છોડે તો બીજું શું કરે? આ ગૃહત્યાગ વૈરાગ્યથી નહીં. અસહ્ય પરિસ્થિતિથી થતો હોય છે. અંતે એક દિવસ આત્મદેવે ગૃહત્યાગ કરી દીધો અને વનમાં જઈને પશ્ચાત્તાપ સાથે હરિસ્મરણ કરતાંકરતાં દેહત્યાગ કરી દીધો.

પિતાના જવાથી પુત્રને આનંદ થયો. ચાલો કટકટ ગઈ. પતિના જવાથી પત્નીને પણ આનંદ થયો. ચાલો લપ ગઈ. જેના આવવાથી આનંદ ન થાય અને જવાથી દુઃખ ન થાય તો સમજવું કે તે માણસ ‘લપ’ થઈને જીવે છે. હવે ધુંધુકારીને વિશેષ છૂટો દોર મળી ગયો.

થોડા દિવસો પછી ધુંધુલી પણ કૂવામાં પડીને મરી ગઈ. હવે તો ધુંધુકારી પૂર્ણ સ્વચ્છંદી થઈ ગયો. તેણે બાપની બધી સંપત્તિ બેફામ રીતે ઉડાડવા માંડી. અનેક વેશ્યાઓ તેને તન-મન-ધનથી ચૂસતી રહી. જીવન નિયંત્રણ માગે છે. તેમાં પણ યુવાની તો લગામવાળી હોય તો જ સારી. લગામ વિનાની યુવાની મહાવિનાશ કરી નાખતી હોય છે. જોતજોતામાં ધુંધુકારીએ બાપની બધી સંપત્તિ વેશ્યાના હવનકુંડમાં હોમી દીધી. સ્ત્રી ધરતીની માફક ઉગાડનારી પણ છે અને અગ્નિની માફક બાળનારી પણ છે. તે અન્નનો ઢગલો કરનારી અન્નપૂર્ણા પણ છે

અને બધું સ્વાહા કરી જનારું જોગણીનું ખપ્પર પણ છે. જેને અન્નપૂર્ણા મળી તેને અહીં જ વૈકુંઠ મળી ગયું. અને જેને જોગણીનું ખપ્પર મળ્યું તેને રૌરવ નરક પણ અહીં જ મળી ગયું.

ધુંધુકારીનું સ્વચ્છંદી જીવન બધી સંપત્તિ નષ્ટ કરી નાખ્યા પછી પણ અટક્યું નહીં. વેશ્યાઓની તૃપ્તિ માટે તે ચોરી-લૂંટ કરવા લાગ્યો. વેશ્યાઓએ ચોરીલૂંટના પૈસા પડાવીને એક દિવસ તેને જીવતો જ સળગાવી દીધો. તેમને પોલીસનો ભય હતો કે ક્યાંય પોલીસ ન આવી જાય. ધુંધુકારી કમોતે ફૂરતાથી મૃત્યુ પામ્યો. પોતાનો વંશ રાખવા માટે જે આત્મદેવે લગ્ન કર્યાં હતાં અને વંશ રાખવા માટે જ તેણે સંન્યાસી પાસેથી પુત્ર માગ્યો હતો, તે વંશ ન રહ્યો. બધું છિન્નભિન્ન થઈ ગયું. જીવનની બધી ઘટનાઓ આપણા ધાર્યા પ્રમાણે થતી હોતી નથી.

હવે એક ગોકર્ણ બચ્યો. ગોકર્ણ ડાહ્યો, સુશીલ અને ભક્ત હતો. તે ધુંધુકારીની જીવનશૈલીથી નારાજ અને દુઃખી હતો પણ તેનું કશું ચાલતું ન હતું. તેથી ચૂપ હતો. જે અનર્થને તમે રોકી કે અટકાવી ન શકો તેને ચૂપચાપ જોતા રહેવા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નહીં. ઘણા દિવસ સુધી ગોકર્ણ ધુંધુકારીને જોયો નહીં તેથી તેને શંકા-કુશંકા થવા લાગી. તેણે તપાસ કરી તો જાણવા મળ્યું કે તે કમોતે માર્યો ગયો છે. હવે શું થાય? સંબંધોની પાંચ કક્ષાઓ હોય છે: 1. ચઢતી દશામાં જ સંબંધ રાખે. 2. પડતી દશામાં પણ સંબંધ ન તોડે. 3. પડતી દશા આવતાં જ શત્રુ થઈ જાય. 4. મૃત્યુ પછી સંબંધ છોડી દે. 5. મૃત્યુ પછી પણ પોતે જીવે ત્યાં સુધી સંબંધ સાચવે.

1. ચઢતી દશા

જ્યારે તમારી ચઢતી દશા આવે ત્યારે તમારી ઇચ્છા ન હોય તોપણ પાછળ-પાછળ ફર્યા કરે. તે ચઢતિયો સંબંધ કહેવાય.

2. પડતી દશા

દશા સૌને આવતી હોય છે. જ્યારે પડતી દશા આવે ત્યારે વ્યક્તિ ખસી જાય, જેમ જે ઘર પડવાનું થયું હોય તેને લોકો છોડી દેતા હોય છે તેમ તમને છોડી-છોડીને લોકો ખસી જાય.

3. પડતી દશામાં પણ ન છોડે

આ અતિ દુર્લભ સંબંધ કહેવાય. પડતી દશામાં પણ જે સાથ ન છોડે. દુઃખમાં પણ સાથે ને સાથે જ રહે.

4. મૃત્યુ પછી સંબંધ છોડી દે

આમાં પણ કેટલાક એવા હોય કે મૃત્યુ પછી સંબંધ ઉપર પૂર્ણ વિરામ મૂકે છે. બસ વાત પૂરી થઈ ગઈ.

5. મૃત્યુ પછી પણ સંબંધ સાચવે

આમાં કેટલાક એવા હોય કે મૃત્યુ પછી પણ સંબંધ ન છોડે. જીવતાં તો સંબંધ મક્કમ રાખ્યો. મૃત્યુ પછી તેને વધુ દીપાવ્યો. આવા ધન્ય લોકો બહુ થોડા હોય છે.

ગોકર્ણ તેમાંનો છે. તે વિચારે છે, “ગમે તેમ તોપણ તે મારો ભાઈ હતો. જીવતાં-જીવતાં તો હું તેને સુધારી ન શક્યો. તેનું ભલું ન કરી શક્યો. પણ હવે મૃત્યુ પછી મારે તેની સદ્ગતિ કરવી જોઈએ. આપણે જીવાત્માની સદ્ગતિ અને અસદ્ગતિ એમ બે ગતિઓ માનીએ છીએ. તેથી મૃત્યુ પછી પણ જીવાત્માની સદ્ગતિ માટે અમુક ક્રિયાઓ કરીએ છીએ.

ગોકર્ણ સાચો ભક્ત અને ઉપાસક હતો. એક વાર તેને સ્વપ્નમાં ધુંધુકારી દેખાયો. તે ચીસો પાડતો હતો. બળું છું બળું છું... મને બચાવી લો... મારો ઉદ્ધાર કરો... મારી સદ્ગતિ કરાવો વગેરે.

ગોકર્ણની આંખ ઊઘડી ગઈ. તેણે સ્વપ્નના સંદેશને સમજીને સ્વીકારી લીધો. બધાં સ્વપ્નો ખોટાં નથી હોતાં. કેટલાંક સંદેશો આપનારાં, તો કેટલાંક ભવિષ્યની ઘટનાનું ભાન કરાવનારાં પણ હોય છે. દુર્ગતિપ્રાપ્ત જીવાત્માને જ્ઞાન-ભક્તિની કથા સંભળાવવામાં આવે તો તેને શાંતિ થાય. છેવટે વિદ્વાનોનો મત લઈને ગોકર્ણે શ્રીમદ્ ભાગવતની સપ્તાહકથાનું આયોજન કર્યું. પણ કથાકારને શોધવો ક્યાં? લાવવો ક્યાંથી?

૩. શુકદેવ-જન્મકથા

સંબંધોની અનેક કક્ષાઓ હોય છે. બધા સંબંધો એકસરખા નથી હોતા. સૌથી પ્રગાઢ સંબંધ પતિ-પત્નીનો હોય છે. જો તેમનું પૂર્ણ દામ્પત્ય જામ્યું હોય તો, પતિ-પત્ની માત્ર દેહથી જ નહીં, આત્માથી પણ અદ્વૈતભાવ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આટલું અદ્વૈત હોવા છતાં પણ પતિ પત્નીથી અને પત્ની પતિથી કાંઈકનું કાંઈક છુપાવતી હોય છે. અર્ધનારીશ્વર રૂપવાળાં શિવપાર્વતીમાં પણ આવું જ થયું.

એક દિવસ શિવજીએ પાર્વતીને કહ્યું કે “મારી પાસે અત્યંત ગુપ્ત જ્ઞાન છે જે મેં આજ સુધી કોઈને કહ્યું નથી.”

બસ, આટલી વાત સાંભળતાં જ પાર્વતી હઠે ભરાયાં. “મને તે ગુપ્તજ્ઞાન આપો જ આપો.” હઠ પૂરી ન થાય તો સ્ત્રી રિસાય. અને રિસાયા પછી પણ જો કોઈ મનાવે નહીં તો ગમે તેવું ખોટું પગલું પણ ભરી શકે છે. પણ રીસ ત્યાં જ હોય જ્યાં મનાવાની શક્યતા હોય. જ્યાં મનાવાની શક્યતા જ ન હોય ત્યાં રિસાઈને શું કરવાનું? રીસ પ્રેમની પોષક છે. મનાવાની પ્રક્રિયા પણ પ્રેમનો એક ભાગ જ છે. પ્રેમ જ ન હોય તો રીસ કેવી? અને પ્રેમ હોય તો મનાવ્યા વિના રહી શકાય નહીં. કારણ કે પ્રિયતમની પીડા, પ્રેમીથી જોઈ શકાય નહીં. બાળક રિસાઈને જમવાનું છોડી દે તો માથી તેની ભૂખપીડા જોઈ શકાય નહીં. તેથી મા, બાળકને મનાવે છે. બાપ તેવી પીડા જોઈ શકે છે. “ભલે ભૂખ્યો રહેતો. ભૂખ લાગશે એટલે આપોઆપ જમશે” તેવું પિતા બોલે છે તેથી તે મનાવતો નથી, પણ મા તેવું નથી બોલતી. તેનું હૃદય કપાઈ જાય છે. તેથી તે પણ ભૂખી રહીને મનાવે છે અને પછી બંને સાથે જમે છે. રીસ પછીનાં મનામણાં પ્રેમને સવાયો કરી આપે છે.

પાર્વતીજી રિસાયાં. “મને ગુપ્તજ્ઞાન આપો, મને નહીં આપો તો કોને આપશો?” અંતે શિવજીને ઝૂકવું પડ્યું. પ્રેમ કદી અક્કડ નથી હોતો. તે ઝૂકીને વધુ તેજસ્વી બને છે. શિવજીએ કહ્યું કે “જો હું તને ગુપ્તજ્ઞાન તો આપું, પણ એવી જગ્યા શોધી કાઢ જ્યાં આપણાં બે સિવાય ત્રીજું કોઈ ન હોય.”

પાર્વતીજીએ તેવી જગ્યા શોધી કાઢી. બંને ચાલતાં ચાલતાં ચંદનવાડી આવ્યાં, ત્યાંથી આગળ ચાલ્યાં તો શેષનાગની જગ્યા આવી. અહીં શિવજીએ પોતાના ગળામાંથી નાગને દૂર કરી દીધો. રહસ્ય શબ્દનો અર્થ થાય છે રહસિ—એકાન્તમાં જે થાય તેને રહસ્ય કહેવાય. જે છડેયોક થાય તેને રહસ્ય ન કહેવાય. ગીતામાં ઘણી વાર રહસ્ય શબ્દ વપરાયો છે. નાગ, શિવજીનું આભૂષણ છે તે પણ ન હોવું જોઈએ. તેને પણ દૂર કરી દીધું. હવે બંને પંચતરણી પહોંચ્યાં અને ત્યાંથી વિકટ ચઢાણ ચઢીને અમરનાથની ગુફામાં પહોંચ્યાં. અહીં અમરજ્ઞાન પ્રગટ્યું હોવાથી તે ગુફાને અમરનાથની ગુફા કહેવાઈ છે.

શિવજીએ ફરીથી પાર્વતીજીને સાવધાન કર્યાં. “જો કોઈ છે તો નહીં ને!” પાર્વતીજી બોલ્યાં, “ના ના, નથી; તમે જ્ઞાન આપો ને!”

શિવજીએ જ્ઞાન આપવાનું શરૂ કર્યું. થોડી જ વારમાં પાર્વતીજી ઝોકે ચઢ્યાં. જ્ઞાન તેમાં પણ તત્ત્વજ્ઞાન નીરસ હોય છે. ઝોકું આવી જ જાય. તેથી કથાકારો કથામાં વાજિંત્રો રાખે છે. વગાડે છે, ગાય છે, હસાવે છે. જેથી ઝોકાં ન આવે. ગૂઢ વક્તાને હોંકારો જોઈએ. હોંકારાથી વક્તા ખીલે છે. હોંકારા વિના વક્તા મૂરઝાવા લાગે છે. પાર્વતીજીનો હોંકારો બંધ થયો, તેથી શિવજી અટકી ગયા. પણ તરત જ હોંકારો સંભળાયો. “હરિ હરિ થવા દો.” અરે, આ હોંકારો ક્યાંથી આવ્યો? તપાસ કરી તો એક નવજાત પોપટનું બચ્ચું હોંકારો આપી રહ્યું હતું. તે તન્મય થઈને શિવજીનું જ્ઞાન સાંભળતું હતું. ઘણી વાર એવું બને કે કથામાં આગળ બેઠેલા ઝોકાં ખાતા હોય અને છેક પાછળ બેઠેલા તન્મયતાથી સાંભળતા હોય. ખાસ તો સપ્તાહોમાં ઝોકાં ખાનારાને જ માનપૂર્વક આગળ બેસાડવામાં આવતા હોય છે, કારણ કે તે દૂઝણી ભેંસો હોય છે, અને ભાગવત તો ભેંસો આગળ જ મોટા ભાગે વંચાતું હોય છે. વક્તાને શું? હોંકારો આપે કે ન આપે! દૂધ આપે એટલે બસ.

પોપટના બચ્ચાને જોઈને શિવજી કોપાયમાન થયા. તે પેલા બચ્ચાને બાળવા માટે ત્રીજું નેત્ર ખોલવાની તૈયારીમાં જ હતા ત્યાં બચ્ચું ઊડીને મહર્ષિ વ્યાસજીની પત્ની અરણીના ખોળામાં જઈને લપાઈ ગયું. અરણીની કથા પણ સાંભળવા જેવી છે. વ્યાસજી હવે 85 વર્ષના અને પત્ની અરણી 80 વર્ષનાં થયાં છે. પણ તેમને સંતાન નથી. વ્યાસજી આખી દુનિયાને વૈરાગ્યનો ઉપદેશ આપીને પુત્ર-પરિવારની વ્યર્થતા સમજાવી શકે છે પણ ઘરમાં પોતાની પત્નીને આ વાત સમજાવી શકતા નથી. કથાકારો વ્યાસપીઠ ઉપર તો મહાન હોય છે, પણ ઘરમાં પત્ની આગળ સામાન્ય, કદાચ તુચ્છ હોય છે. કારણ કે પત્ની બધી અંદરની કથા પણ જાણતી હોય છે. પ્રત્યેક મહાન વ્યક્તિની અંદરની

પણ એક કથા હોય છે. જે બહાર નથી આવતી. તેથી તો તે મહાન પદે શોભે છે. અંદરની કથાઓ લગભગ બધાની સરખી હોય છે. મહાન વ્યક્તિ પણ ઘણી વાર અંદરથી પામર હોય છે. પોતાની પામરતાને પ્રસિદ્ધ કરે તે જ સંત કહેવાય. જે દુર્લભ હોય.

અરણી જ્યારે જુઓ ત્યારે વ્યાસજીનો જીવ ખાય છે. “મારો ખોળો ન ભરાયો... મારો ખોળો ખાલી રહી ગયો.” વ્યાસજી ચૂપચાપ સાંભળી રહે છે. પત્નીની વેદના તે જાણે છે. ઘરમાં વૈરાગ્યની કથા ન ચાલે. બહાર ચાલે. પત્નીનાં આંસુ વ્યાસજી જોઈ શકતા નથી. આંસુના ચાર પ્રકાર છે: 1. માત્ર આંખો જ ભીની થઈ જાય. 2. માત્ર બે જ આંસુ ટપકી પડે. 3. ધ્રુસકે ને ધ્રુસકે રડી પડે. 4. આંખો કોરી હોય પણ મોઢેથી પોકે ને પોકે રડે. આ ચારમાં સૌથી વધુ પ્રભાવી પ્રથમનાં બે છે. આંખો ભીની થાય. કશું બોલે નહીં, બધું ભીની આંખો જ બોલે. અથવા માંડ બે આંસુ ટપકે. બસ બહુ થઈ ગયું. આનો પ્રભાવ અત્યંત હોય છે.

ઋષિપત્ની અરણીના ખોળામાં પડેલા બાળકને જોઈને અરણી ખુશખુશ થઈ ગઈ. “લ્યો મારો ખોળો ભરાઈ ગયો.” ખોળો ભરાવાનો આનંદ સ્ત્રીઓને જ મળે છે, જે અવર્ણનીય છે. શિવજીનો ક્રોધ શાંત થયો. ગુપ્તજ્ઞાન સંભળાવવું હતું પાર્વતીને અને સાંભળી ગયો બીજો કોઈ. આને ભાગ્ય કહેવાય. આ જ પોપટનું બચ્ચું, અરણીના પેટે જન્મ્યું તેથી તે શુકદેવ કહેવાયા. શુકદેવ જન્મજાત ત્યાગી-વીતરાગી છે. નાની ઉંમરમાં જ માતા-પિતાને છોડીને તે વનમાં નીકળી ગયા. પિતા વ્યાસજી “પુત્ર, પુત્ર” કહેતા-કહેતા પાછળ દોડ્યા, પણ શુકદેવ પાછા ન વળ્યા. વનમાં વૃક્ષોએ વ્યાસજીને ઉપદેશ આપ્યો, “જીવનભર જે ત્યાગ-વીતરાગની કથા તમે લોકોને સંભળાવી છે તે જ તમારા ઘરમાં થયું છે. હવે મોહ શાનો? વ્યાસજી, પુત્રમોહથી મુક્ત થાવ.” વ્યાસજી પાછા ફર્યા.

વ્યગ્ર થયેલા વ્યાસજીને નારદ મળ્યા. અને નારદે વાસ્તવિકતા સમજાવી. હવે જ્ઞાનકથા બંધ કરો અને પ્રેમકથા લખો. તર્કો અને દલીલોથી કાન પાકી ગયા છે. હવે તો હૃદય ખીલી ઊઠે તેવી પ્રેમગાથા, દિવ્ય પ્રેમગાથા લખો.” વ્યાસજીને પ્રેરણા મળી. તેઓ કલમ લઈને બેસી ગયા અને નિર્ગુણ-નિરાકાર નિરંજન બ્રહ્મને સગુણ-સાકાર પ્રેમરૂપ બનાવીને કથા લખવા મંડ્યા. તે જ કથા એટલે “શ્રીમદ્ ભાગવત”.

ભાગવત રચાઈ ગયું, પણ હવે તેનો પ્રચાર કોણ કરશે? વારસો, વારસદાર વિનાનો હોય તો ચિંતા ઉપજાવે. ઋષિને જ્ઞાનવારસો હોય. “મારું જ્ઞાન મારી સાથે જ મરી તો નહીં જાય ને?” આવી ચિંતા ઋષિને પણ થાય. વારસદાર હતો પણ બચપણથી જ ચાલ્યો ગયો છે. છતાં પુત્રે અપુત્ર થઈ ગયા છે. વ્યાસજીએ ચારે તરફ શિષ્યોને મોકલ્યા. “જાવ, મારા શુકદેવને શોધી લાવો.” મમત્વ પણ કલ્યાણકારી છે. “મને મારો પુત્ર જોઈએ, બીજો નહીં.” શિષ્યો નીકળી પડ્યા. શોધતાં-શોધતાં તેમને શુકદેવજી મળી ગયા. શુકદેવજી તપ કરી રહ્યા હતા. ઘણા લોકો વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ તપસ્વી થઈ શકતા નથી. તો કેટલાક બાલ્યાવસ્થામાં જ તપસ્વી થઈ જતા હોય છે.

શિષ્યો શુકદેવજીને સમજાવીને પાછા આશ્રમમાં લઈ આવ્યા. બાળસાધુને પાછો માતા-પિતાને સોંપવો એ મહાપુણ્યનું કામ કહેવાય. જે માતા-પિતા, પોતાના પુત્ર માટે ઝૂરતાં હોય, વલખાં મારતાં હોય તેમને તેમનો પુત્ર મેળવી આપવો એ કોઈને જીવતદાન આપવા જેવું કહેવાય. કોઈના બાળકને લલચાવી-ફોસલાવીને પડાવી લેવો તે મહાપાપ કહેવાય. કેટલીક વાર આવા મહાપાપીઓ ત્યાગી થઈને પૂજાતા હોય છે.

શુકદેવજી આશ્રમે પાછા ફર્યા. હવે તે સોળ વર્ષના થઈ ગયા હતા. તેમણે પિતાનો જ્ઞાનવારસો સંભાળી લીધો. “તમારા ભાગવતનો પ્રચાર હવે હું કરીશ.” તેવું વચન આપ્યું. હવે વ્યાસજીને શાંતિ થઈ. હાશ, વારસદાર મળ્યો.

શુકદેવજી વિચારવા લાગ્યા. ભાગવતની પ્રથમ કથા મારે ક્યાં કરવી?

16-8-2011

4. નારદજીની કથા

ઘગઘગતા નીંભાડામાં જે માટલાં કાળઝાળ ગરમી વેઠીને લાલચોળ થયાં હોય તે જ રણકતાં હોય છે અને વર્ષો સુધી પાણી ભરવાના કામમાં આવતાં હોય છે. આવી જ રીતે જે મનુષ્યો પણ દુઃખોના નીંભાડામાં પાકીને પછી બહાર પડતાં હોય છે તે જ રણકાદાર વાણીના અધિકારી થતા હોય છે.

વ્યાસજીએ નારદને પૂછ્યું કે “નારદ, તમારામાં આટલું જ્ઞાન અને આટલી ભક્તિ ક્યાંથી આવ્યાં?” તો નારદે જવાબ આપ્યો. “પૂર્વજન્મમાં હું એક દાસીનો દીકરો હતો. હજી હું ગર્ભમાં જ હતો, મારી પ્રસૂતિ પણ થઈ ન હતી ત્યાં મારા પિતાનું મૃત્યુ થયું. મારી સગર્ભા માતા વિધવા થઈ ગઈ. સ્ત્રીનું એક વૈધવ્ય રૂપ પણ હોય છે. વૃદ્ધાવસ્થાનું વૈધવ્ય કદાચ સહન થાય, પણ ભર યુવાવસ્થાના વૈધવ્યને કેમ સહન કરાય? તેમાં પણ જે સ્ત્રીને પેટ ગર્ભ હોય, હજી પ્રસૂતિ પણ ન થઈ હોય, તેવી સ્ત્રી વૈધવ્યને કેમ પાર પાડે? પણ મારી માએ ઘણાં કષ્ટો વેઠીને ગર્ભાવસ્થાનો કાળ પૂરો કર્યો. મા શૂદ્ર દાસી હતી. સમાજમાં, ધર્મમાં ક્યાંય પ્રતિષ્ઠા ન હતી. પાસે પૈસો ન હતો, જમીનજાગીર કશું ન હતું. સામાન્ય લોકોની સ્ત્રી પ્રસૂતિ કરે ત્યારે તેને લોકો સૂંઠનો શીરો ખવડાવે, પણ મારી પ્રસૂતિ વખતે માને ખાવા માટે સૂકો રોટલો પણ ન હતો. તે પ્રસૂતિના અને ભૂખના દુઃખમાં કરાહતી રહી, પ્રસૂતિની બધી વિધિ જાતે જ કરીને તે જેમતેમ જીવતી રહી. બીજા જ દિવસથી કામ કરવા લાગી. પતિ ન હોવાથી તેનો બધો પ્રેમ મારા તરફ ઢળ્યો. મને જોઈને તે જીવતી હતી. સ્ત્રી કોઈને જોઈને જીવતી હોય છે. પછી તે પતિ હોય કે પુત્ર હોય. જેને કોઈ જોવાનું ન હોય તેનું જીવન કરમાઈ જાય. અમે ગામ બહાર એક ભાંગીતૂટી ઝૂંપડીમાં રહેતાં. મા મારા હાલા ગાતી અને મને સુવડાવતી. તેના મનોરથ હતા કે મારો દીકરો કોઈ મોટો પુરુષ બને. મોટા ભાગે દાસીનો દીકરો દાસ બને. ભિખારીનો દીકરો ભિખારી બને. પણ મારી માને મારા માટે બહુ મોટી મહત્ત્વાકાંક્ષા હતી. મારો દીકરો જરૂર મહાન થશે. તેથી તે મને મહાન બનાવવાનાં હાલરડાં ગાતી. આખો દિવસ મજૂરી કરીને જે કાંઈ મળતું તેમાં તે જીવતી અને મને જિવાડતી. હું મોટો થવા લાગ્યો. રમવા-કૂદવા-દોડવા લાગ્યો. મારા ઉપર પિતાનો ભય ન હોવાથી અને માતા વધુ પડતું વ્હાલ કરતી હોવાથી હું બગડવા લાગ્યો. જીવનમાં ભય જરૂરી છે. વડીલોના ભય વિના જીવન સંસ્કારી બનતું નથી. એક વાર મારી માતા ગામમાંથી માટીના વાસણમાં લોકોના ઘરનું વધેલું ખાવાનું લઈને આવતી હતી, ત્યારે તેણે મને પાડોશીના છોકરા સાથે લડતો-ઝઘડતો અને ગાળો બોલતો જોયો. તેના હાથમાંથી વાસણ પડી ગયું. ખાવાનું ઢળી ગયું. મને પકડીને બે થપ્પડ મારીને ઘરમાં લઈ ગઈ. અમે બંને રોતાંરોતાં ભૂખ્યાં ને ભૂખ્યાં સૂઈ ગયાં. એકલી સ્ત્રી, ગમે તેટલી સમર્થ હોય તોપણ બાળ-ઉછેરમાં તે અક્ષમ રહેતી હોય છે. બાળઉછેરમાં સ્ત્રીની સાથે પુરુષનો પણ સાથ જોઈએ.

બીજા દિવસે અમે ગામ છોડી દીધું. ભાંગીતૂટી ઝૂંપડી સિવાય અમારા માટે છોડવાનું કશું ન હતું. અમે પગપાળા જ ભૂખ્યાં ને ભૂખ્યાં ચાલવા લાગ્યાં. હવે તાપ થયો હતો અને હું થાક્યો હતો. મારા પગ બળતા હતા. તેથી મારી માએ મને તેડી લીધો. જોકે તેના પગ પણ બળતા હતા. તે કોને કહે કે મારા પગ બળે છે! અમે એક આંબા નીચે પહોંચ્યાં. ત્યાં છાંયો હતો. આંબા ઉપર એક સરસ પાકેલી કેરી હતી, તેને જોઈને મારા મોઢામાં પાણી આવી ગયું. મેં માને કહ્યું કે “મને કેરી પાડી આપ.” પણ માએ કહ્યું કે “ના, આ આંબો આપણો નથી, બીજાનો છે. આપણાથી ન ખવાય.” જે નૈતિક મૂલ્યો ગરીબોના જીવનમાં સ્થિર થયાં હોય છે તે ધનવાનોના જીવનમાં ભાગ્યે જ જોવા મળતાં હોય છે. થાકીપાકી મા શીતળ છાયામાં સૂઈ ગઈ. હું જાગતો હતો અને કેરી પડી. મેં ઝટપટ લીધી અને જલદી-જલદી ખાઈ ગયો. મને કકડીને ભૂખ લાગી હતી, ભૂખના આવેગમાં મને ભાન ન રહ્યું કે માને પણ કેરી ખવડાવવી જોઈએ. મને થોડી શાંતિ થઈ. આવેગોનું શમન શાંતિ આપે છે.

અમે ફરીથી આગળ ચાલ્યાં. ક્યાં જવું તે કશું નક્કી ન હતું. લક્ષ્ય વિનાનું ચાલવું જલદી થકવી દેતું હોય છે. પણ ચાલ્યા વિના છૂટકો જ ક્યાં હતો? સાંજ પડવાની તૈયારી હતી ત્યાં ઋષિઓનો આશ્રમ આવ્યો. હાશ, અહીં આશ્રય મળશે એવી આશાએ અમે આશ્રમમાં ગયાં. આશ્રય આપે તેને આશ્રમ કહેવાય. ઘણા ઋષિઓ ચાતુર્માસ કરતા હતા. અમને આશ્રય મળ્યો. એક ઝૂંપડીમાં અમે રહ્યાં. મારી મા આખો દિવસ ઋષિઓની સેવા કરતી અને હું દૂર બેસીને ઋષિઓની ધર્મચર્ચા સાંભળતો. મને મંત્ર મળ્યો: “ઓમ નમો ભગવતે

વાસુદેવાય.” હું મંત્ર જપવા લાગ્યો. જેમજેમ મંત્ર જપતો ગયો તેમતેમ મારામાં પરિવર્તન આવતું ગયું. ઋષિઓનો ચાતુર્માસ પૂરો થયો. હવે બધા ઋષિઓ ચાલતા થયા. મેં પ્રાર્થના કરી કે મને સાથે લઈ જાવ. પણ ઋષિઓએ કહ્યું કે ના, માની સેવા કર. વિધવા માનો એકનો એક છોકરો દીક્ષા લે તો પતિ વિનાની નિરાધાર થયેલી માતા ફરી બમણી નિરાધાર થઈ જાય. ઋષિઓ આવું ન કરે. ફરી પાછાં અમે એકાકી થઈ ગયાં. હવે ક્યાં જવું? ફરી અમે ચાલવા માંડ્યું. એક ગામ આવ્યું. તે ગામમાં એક બ્રાહ્મણ રહે. તેને મોટી ગૌશાળા હતી. મારી મા તેના ત્યાં છાણવાસીદું કરવા રહી ગઈ. તે આખો દિવસ ગૌસેવા કરતી રહે. અમે ખાધા સાટે સેવા કરતાં હતાં. એક દિવસ મારી માનો પગ એક ભયંકર નાગ ઉપર પડી ગયો. નાગે તરત જ ડંખ દીધો. અને મા તો ત્યાં ને ત્યાં જ લીલી થઈ ઢળી પડી. મા ચાલી ગઈ. હવે હું એકલો રહી ગયો. બાલ્યાવસ્થાની નિરાધારતા કેટલી વસમી હોય છે તેનો ડગલે ને પગલે અનુભવ થતો રહ્યો. આ નીંભાડો હતો. વર્ષો સુધી હું તેમાં શેકાતો રહ્યો. એક પીપળાના વૃક્ષ નીચે બેસીને હું “ઓમ નમો ભગવતે વાસુદેવાય” મંત્ર જપ્યા કરતો. આમ કરતાંકરતાં હું પણ મૃત્યુ પામ્યો. હાશ, છૂટ્યા જીવનથી. કેટલાક લોકોનું જીવન માણવાનું હોય છે. તેમની પાસે ભોગવિલાસની એટલી બધી સામગ્રીઓ હોય છે કે જીવન માણ્યા જ કરતાં હોય છે. કેટલાક લોકોનું જીવન બળવા-બાળવાનું હોય છે. તેમને એવાં માણસો મળ્યાં હોય છે કે તે જીવનભર બળ્યા જ કરતાં હોય છે. તો કેટલાક લોકોનું જીવન તાણવાનું હોય છે. જેમ બળદ જોર કરી-કરીને હળ તાણતો હોય છે. તેમ આવા લોકો જીવનનું ગાડું તાણતા જ રહે છે. કેટલાકનું જીવન નાણવાનું હોય છે. તે આખું જીવન નાણાં ગણ્યા કરતા હોય છે. તો કેટલાક લોકોનું જીવન ભણવાનું હોય છે. તે આખું જીવન જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં જ વિતાવતા રહે છે. તો કેટલાક લોકોનું જીવન છૂટવાનું હોય છે. ‘હાશ છૂટ્યા’ તેવો હાશકારો કરીને તે જીવનથી માંડ છૂટતા હોય છે. મારી મા અકાળ મૃત્યુથી જીવનથી છૂટી હતી અને હું પણ છૂટ્યો. જીવનમાં અમને કશું ન મળ્યું. પણ મને માના સંસ્કાર અને ઋષિઓનો સંગ મળ્યો, તેથી મંત્રજાપ કરતો રહ્યો.

ત્યારે બ્રહ્માજી સૃષ્ટિ કરતા હતા. તેમને થોડા ઋષિઓ રચવા હતા. તેમનું ધ્યાન મારા ઉપર પડ્યું. તેમણે મને માનસપુત્ર રૂપે નારદ બનાવ્યો. મારા હાથમાં તંબૂરો આપ્યો. અને હરિભજન કરવાનું કામ સોંપ્યું. ત્યારથી હું ભજન કરતાં-કરતાં વિશ્વભ્રમણ કરતો રહું છું. આ મારો તંબૂરો—એકતારો છે તેમાં ઘણા તાર નથી. માત્ર એક જ તાર છે તેથી બીજાની સાથે મેળવવા નથી પડતા. તે એક મળ્યો એટલે બધું મળ્યું. આવી રીતે હું પણ એકલો જ છું. મને એકલામાં તૃપ્તિ છે. તેથી બીજાની ઇચ્છા નથી કરતો. વ્યાસજી! નારાયણ, નારાયણ કરીને નારદ ચાલતા થયા. વ્યાસજી સમજી ગયા કે અહો, દાસીપુત્રમાંથી દેવર્ષિ થનારા આ નારદ ધન્ય છે. આ ભજનનો પ્રભાવ છે.

18-8-2011

*

5. પરીક્ષિતનો શાપ

રાષ્ટ્રીય જીવનમાં યુદ્ધ અને વિદ્રોહો અવારનવાર થતાં જ હોય છે. જે યુદ્ધ કરી શકે છે તે જ રાજ કરી શકે છે. જેની નસમાં યુદ્ધ નથી હોતું તે બહુબહુ તો મહેતાગીરી કરે અથવા કાર્યકર્તા બને. રાજા કે રાજનેતા ન થઈ શકે. યુદ્ધ શાંતિકાળમાં લડાતું હોય છે. અર્થાત્ પૂરી તૈયારી શાંતિકાળમાં થતી હોય છે. શાંતિકાળ, રસાયણકાળ બનતો હોય છે. જેમ શિયાળામાં ખાધેલું રસાયણ બારે મહિના કામ કરતું હોય છે તેમ શાંતિકાળમાં કરેલી ભરપૂર તૈયારી જ યુદ્ધકાળમાં રાષ્ટ્રને ટકાવી શકતી હોય છે. યુદ્ધના કેન્દ્રમાં યુદ્ધનેતા અર્થાત્ સેનાપતિ હોય છે. સેનાપતિની ચાર કક્ષાઓ હોય છે: 1. મોટું સૈન્ય લઈને નાના સૈન્ય સાથે લડનારો, 2. સરખું સૈન્ય લઈને લડનારો, 3. ઓછું સૈન્ય લઈને મોટા સૈન્ય સાથે લડનારો અને 4. ઝીરોમાંથી સૈન્ય ઊભું કરીને લડનારો. રામાયણ અને મહાભારતનાં યુદ્ધો ઝીરો સેનામાંથી લડાયાં છે. શ્રીરામ પાસે કશું જ ન હતું. તેમણે વાનરસેના ઊભી કરી યુદ્ધ કર્યું અને જીત્યા. પાંડવો પાસે પણ કશું ન હતું. તે તો હારેલા સંતાતા ફરતા હતા પણ તેમને શ્રીકૃષ્ણ મળ્યા. કૃષ્ણે લગામ સંભાળી. કહો કે લગામ સોંપી દીધી. અને જોતજોતામાં કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં 11 અક્ષૌહિણી સેના સામે 7 અક્ષૌહિણી સેના ઊભી કરી દીધી. એટલું જ નહીં. યુદ્ધ જીત્યા પણ ખરા અને યુધિષ્ઠિરનો રાજ્યાભિષેક પણ કરાવી પોતે દ્વારિકા ચાલ્યા ગયા.

રાજ્યાભિષેક થયા પછી યુધિષ્ઠિર માનસિક અને બૌદ્ધિક રીતે સ્વસ્થ ન રહી શક્યા. કેટલાક લોકો વિરોધ પક્ષમાં તો દીપી ઊઠે છે પણ સત્તાપક્ષમાં નિષ્ફળ થઈ જતા હોય છે, જે જીવનભર આદર્શવાદી કાર્યકર્તા તરીકે જીવન જીવ્યા હોય છે તે પ્રખર રાજનેતા નથી થઈ શકતા. બંને ક્ષેત્રો અલગ-અલગ છે.

યુધિષ્ઠિર રાજ્યસત્તા પચાવી ન શક્યા. અતિ આદર્શવાદી ભગત માણસને રાજા ન બનાવાય. તેને તો કોઈ માતાજીના મંદિરમાં જ બેસાડી શકાય.

એક બીજો પ્રશ્ન પણ બહુ મહત્ત્વનો હતો. તે હતો વારસદારનો. યુદ્ધમાં પાંડવોના બધા પુત્રો માર્યા ગયા હતા. જેના ઉપર સૌને મોટી આશા હતી તે અભિમન્યુને પાંડવોની ગેરહાજરીમાં કોઠાયુદ્ધમાં મારી નખાયો હતો, ત્યારે અભિમન્યુની પત્ની ઉત્તરા સગર્ભા હતી. તેના ગર્ભનો નાશ કરવાનો પણ પ્રયત્ન થયો. જેથી કુળનિકંઠન થઈ જાય. પણ શ્રીકૃષ્ણે ગર્ભનું રક્ષણ કર્યું અને પિતાના મૃત્યુ પછી પરીક્ષિતનો જન્મ થયો. કેટલાંક બાળકો અભાગિયાં હોય છે જે પિતાનું મુખ પણ જોઈ શક્યા નથી હોતાં. પરીક્ષિત, એકમાત્ર પરીક્ષિત જ હવે વારસદાર હતો. જ્યારે પૂરા પરિવારમાં એક જ વારસદાર હોય ત્યારે તેનું મહત્ત્વ અનેકગણું વધી જાય. પરીક્ષિત હવે મોટો થયો. ગાદીને લાયક થયો. પણ ત્યાં સુધી જનરેશનગેપ વધી ગઈ. જનરેશનગેપનો મેળ કરવો બહુ કઠિન હોય છે. તેનો રસ્તો પ્રૌઢોએ જ કાઢવો પડતો હોય છે. પાંડવોએ હિમાલય જવાનું નક્કી કર્યું, જેથી પરીક્ષિતને પૂરી કુશળતા બતાવવાનો મોકો મળે. આ સમાધાન હતું અને છે. પ્રૌઢોએ—વૃદ્ધોએ નવી પેઢીઓને જગ્યા કરી આપવાની હોય. તે પણ હસતાં-હસતાં. દ્રૌપદી સહિત પાંડવો વનમાં ગયા પછી પરીક્ષિત રાજ કરવા લાગ્યો.

એક વાર તે કાળા ઘોડા ઉપર બેસીને શિકાર કરવા નીકળ્યો. રામાયણ—મહાભારતના બધા રાજાઓ શિકાર કરવા જાય છે. તેથી તે ત્રણ પ્રશ્નો ઉકેલે છે: 1. ખેતીમાં રંજાડ કરતાં અનર્થકારી પશુઓનું નિયંત્રણ કરે છે. 2. પોતાને ખડતલ બનાવે છે. 3. પ્રહાર કરવાની ક્ષમતા અને કુશળતા કેળવે છે જે યુદ્ધકાળમાં ઉપયોગી થાય. અહિંસાવાદી શિકાર કરવા ન જાય, તેથી તેમનામાં પ્રહારકુશળતા અને ખડતલપણું ન આવે. તે પોચા રૂ જેવા યુદ્ધ ન કરી શકે. યુદ્ધ ન કરી શકે તે રાજ્ય પણ ન કરી શકે. કારણ કે રાજ્ય તો પરાક્રમથી થતું હોય છે. પરીક્ષિતને શિકાર ન મળ્યો. તે એકલો માર્ગથી દૂર ભટકી ગયો. તેને બહુ તરસ લાગી હતી. નજીકમાં જ એક ઋષિનો આશ્રમ જોયો. ત્યાં ગયો તો ઋષિ ધ્યાનમાં બેઠા હતા. મોટા ભાગે સત્તાધારી તથા ધનવાન લોકો ધાર્મિક સ્થળોમાં પણ રુઆબ લઈને જતા હોય છે. રુઆબ માનની અપેક્ષા રાખતો હોય છે. માન ન મળે તો રુઆબ અવિવેકમાં પરિવર્તિત થઈ જતો હોય છે. રુઆબ, અહંકારથી પોષિત હોય છે. અને અહંકાર કદી પણ અપમાન વિનાનો નથી હોતો. અહંકારથી મુક્ત હોય તો સત્તા દાસી બનીને કામ કરે, પણ અહંકાર ભારોભાર ચઢ્યો હોય તો સત્તા રાણી થઈને માથે ચઢી જાય. અધૂરામાં પૂરું પરીક્ષિતે માથા ઉપર સોનાનો મુગટ ધારણ કર્યો હતો. તેમાં કલિયુગ

બેઠો હતો. વાત એવી હતી કે જ્યારે પાંડવો પરીક્ષિતને રાજગાદી સોંપીને હિમાલય ગયા અને પરીક્ષિતે રાજવહીવટ સંભાળ્યો ત્યારે સર્વપ્રથમ તેણે કલિયુગને મારવાનું કામ શરૂ કર્યું હતું. કલિયુગ વિચારધારા છે. વ્યક્તિ અને પ્રજાના જીવનમાં વિચારધારા મહત્વનો ભાગ ભજવતી હોય છે. રાજાનું કર્તવ્ય પ્રજાનું અન્નાદિથી પાલન અને અપરાધીઓથી રક્ષણ કરવાનું હોય છે. ત્યાં પ્રજાની વિચારધારાનું જતન અને રક્ષણ કરવું પણ અત્યંત જરૂરી હોય છે. જો પ્રજા વિચારધારાથી ભટકી જાય અર્થાત્ ધર્મભ્રષ્ટ થઈ જાય તો રાષ્ટ્રનું પતન થઈ જાય. વિચારધારાના રક્ષણ માટે જરૂરી છે યોગ્ય ધાર્મિક વિચારધારાનો સતત પ્રચાર કરતા રહેવાની. ધાર્મિક પુરુષો ધર્મભક્તિ, સદાચાર, ન્યાય-નીતિ વગેરેના પ્રસાર દ્વારા પ્રજાને ધર્માભિમુખ કરાવતા રહે છે. ભજન-કીર્તન, કથા-વાર્તા, સપ્તાહો વગેરેનું આયોજન કરતા રહેવાથી પ્રજા તે તરફ વળે છે. આ કામ પ્રજા સ્વયં કરે. રાજા માત્ર પ્રોત્સાહન આપે. જો રાજા પોતે આ કામ કરતો થાય તો તે પ્રભાવહીન થઈ જાય. ખોટાં માણસો કામે લાગી જાય. જો વિચારધારાનું રક્ષણ કરવામાં ન આવે તો ત્રિદૂષિત વિચારધારા ફેલાવા લાગે. આ ત્રિદોષ આ પ્રમાણે છે: 1. નાસ્તિકવાદ, 2. સ્વચ્છંદી ભોગવાદ અને 3. અનૈતિક અર્થવાદ. જ્યાં આ ત્રણે દોષો ફેલાય ત્યાં પ્રજાનું પતન થાય. પ્રજાનું પતન વ્યક્તિદોષથી નથી થતું હોતું, વિચારદોષથી થતું હોય છે. વિચારદોષ અને ભ્રષ્ટ વિચારધારા જેમાં સર્વપ્રથમ ઈશ્વરનો ભય ચાલ્યો જાય. ઈશ્વર છે જ નહીં તો ભય શાનો? ભય ઉત્તમ જીવન માટે જરૂરી છે. ભયમુક્ત પ્રજા સ્વચ્છંદી થઈ જાય છે. તે ઢાળ તરફ દોડવા લાગે છે. ઢાળ એટલે અતિ ભોગવાદ. સૌને ભોગો ગમે છે. ઈશ્વરના ભય વિનાની પ્રજા બધી મર્યાદાઓ અને નીતિનિયમોને છોડીને—તોડીને માત્ર ને માત્ર ભોગો પ્રાપ્ત કરવા ઢાળ તરફ દોડવા લાગે છે. પછી મા-બહેન-દીકરી વગેરેનો ભેદ અને મર્યાદા નથી રાખતી. જે ગમે તે કરવાનું! કોણ રોકનાર છે? આ પ્રથમ પતન કહેવાય. આમાંથી સ્વચ્છંદી ભોગવાદ ઉત્પન્ન થાય. જેના અંતે પ્રજાને ભયંકર અને અસાધ્ય રોગો લાગુ પડી જાય અને મહાવિનાશ થઈ જાય.

ત્રીજું નૈતિક અર્થવાદની જગ્યાએ અનૈતિક અર્થવાદ આવી જાય. ગમે તે કરો પણ ધન કમાઓ અને ભેગું કરો. પ્રત્યેક વ્યક્તિ બધા નીતિનિયમો નેવે મૂકીને ધન ભેગું કરવા લાગી જાય. અર્થ અને ભોગ આ બંને અનિયંત્રિત થઈ જાય એટલે કલિયુગી વિચારધારા આવી કહેવાય. રાજાએ પ્રજાને આવી વિચારધારાથી બચાવવી જોઈએ. એટલે પરીક્ષિતે ગાદીએ બેસતાં જ કલિયુગને શોધી કાઢ્યો અને તેનો વધ કરવા તૈયાર થયો. પણ કલિયુગ બહુ કરગર્યો અને એણે આજીજીપૂર્વક વિનંતી કરી કે મને માત્ર રહેવા માટે પાંચ જ જગ્યાઓ આપો. પરીક્ષિતને દયા આવી. તેણે કલિયુગને પાંચ જગ્યાઓ આપી તે આ પ્રમાણે હતી: 1. જુગાર, 2. દારૂનું પીટું, 3. પરસ્ત્રી, 4. અપરાધ માટેની હિંસા અને છેવટે પાંચમું સ્થાન આપ્યું (5) સુવર્ણ અર્થાત્ ધન. આ પાંચ સ્થાનોમાં તું રહી શકે છે તેવું પરીક્ષિતે કહ્યું. કલિયુગ રાજી થયો અને તરત જ રાજાના સુવર્ણમુગટમાં જઈને બેસી ગયો. લુચ્ચા શત્રુ ઉપર કદી દયા ન કરાય. લુચ્ચો શત્રુ દબાણમાં આવ્યો હોય ત્યારે દયા દ્વારા મુક્તિ માગી લે અને પછી સમય મળતાં જ બળવાન થઈને ચઢી આવે. દયાથી ક્ષમા કરનારને જડમૂળથી ઉખેડી નાખે. શત્રુ ઉપર દયા હોય પણ તે લુચ્ચો ન હોય તો. જે દયાના પ્રભાવથી સુધરીને મિત્ર થઈ જાય, પણ લુચ્ચો શત્રુ તો કદી સુધરવાનો નથી હોતો, તે તો ધ્યાન લગાવીને બેઠો હોય છે. સમય મળતાં જ ગુપ્ત હુમલો કરી દેતો હોય છે.

કલિયુગ રાજાના સુવર્ણમુગટમાં બેસી ગયો. જેથી રાજાની બુદ્ધિ બદલાવા લાગી. મુસ્લિમો જેને શેતાન કહે છે તેને આપણે કલિયુગ કહીએ છીએ. કેટલીક વાર સમર્થ જ્ઞાની પુરુષની બુદ્ધિ પણ ખોટો નિર્ણય કરતી હોય છે. પાછળથી તેને પસ્તાવો થાય પણ તે સમયે—તેટલી વાર તો ખોટો નિર્ણય કરી ખોટું કામ કરાવી દેતી હોય છે. ખોટાં કામ બે રીતે થતાં હોય છે: 1. વિચારપૂર્વક, યોજના બનાવીને કામ થતું હોય છે અને 2. કશા જ વિચાર વિના ઓચિંતાનું અનર્થકારી કામ કરી દેવાતું હોય છે. આ બીજું કામ જ્યારે ડાહ્યો—શાણો—જ્ઞાની પુરુષ પણ કરી બેસે તો સમજવું કે આ કાર્ય તેણે નહીં, કલિયુગે કરાવ્યું છે.

મુગટ પહેરીને રાજા શિકાર કરવા નીકળ્યો હતો. શિકાર તો ન મળ્યો, પણ રસ્તો ભૂલીને ભૂખ્યો-તરસ્યો શમીકઋષિના આશ્રમમાં જઈ ચઢ્યો. શમીકઋષિ ત્યારે ધ્યાનમાં મગ્ન હતા. રાજાના આવવાનું ધ્યાન રહ્યું નહીં. રાજાને અપેક્ષા હતી કે મને જોતાં જ શમીકઋષિ દોડતા સામે આવશે અને ખૂબ લગીલગીને સ્વાગત કરશે. પણ તેવું થયું નહીં. તેથી રાજાને ગુસ્સો આવ્યો. ગુસ્સામાં ભાન ભૂલ્યો. તેણે નજીક પડેલા એક મૃત સર્પના દેહને ઋષિના ગળામાં પહેરાવી દીધો. “લે માળા પહેર, મોટો ઋષિ થઈ ગયો છે તે, આ દેશનો રાજા આવે તોપણ તેનું સ્વાગત કરવાનું તને ભાન નથી!”

ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં ભૂખ્યો-તરસ્યો રાજા ચાલતો થયો. રાજા અતિથિ હતો, ભૂખ્યો-તરસ્યો હતો, તેને આશ્રમમાં આશરો મળવો જોઈતો

હતો પણ તેની બે ભૂલો થઈ હતી. એક તો આવા સમર્થ માણસે પૂર્વસૂચના આપીને આવવું જોઈએ. કોઈના ત્યાં ઓચિંતાનું જવું અને અપેક્ષા રાખવી તે યોગ્ય ન કહેવાય. કદાચ તે ઓચિંતાનો આવી ગયો તો તેણે ધ્યાનભગ્ન ઋષિનો આદર કરીને થોડો સમય પ્રતીક્ષા કરવી જોઈતી હતી. પાણીનું પાત્ર હોય ત્યાંથી જાતે પાણી લઈને પી લેવું જોઈતું હતું. મુનિ ધ્યાનભગ્ન થાય તેવું ન કરાય. કદાચ કશું જ સ્વાગત ન થયું હોય તો ચૂપચાપ પાછા વળી જવું જોઈતું હતું. મરેલો સર્પ તો ગળામાં ન જ નખાય. આ અનર્થ કહેવાય.

રાજાના ગયા પછી થોડી વારમાં ઋષિપુત્ર શૃંગીઋષિ નદીસ્નાન કરીને પાછા ફર્યા. તેમણે પિતાજીના ગળામાં મરેલો સર્પ જોયો અને તેમનો મન્યુ જાગી ઊઠ્યો. અન્યાય-અત્યાચારની સામે જે પ્રકોપ જાગે તેને મન્યુ કહેવાય. “મારા પિતાનું આવું અપમાન!” તે તાડૂકી ઊઠ્યો. માતા-પિતા-પત્ની-ગુરુજન, રાષ્ટ્ર અને ધર્મનું અપમાન થતું હોય ત્યાં પુણ્યપ્રકોપ જાગવો જ જોઈએ. જો ન જાગે તો તેવી વ્યક્તિ અને પ્રજા નમાલી કહેવાય. શૃંગીઋષિના હાથમાં કમંડળ હતું. તેમણે તેમાંથી પાણી હાથમાં લીધું અને શાપ આપ્યો. “જેણે મારા પિતાનું આવું અપમાન કર્યું છે તેને સાતમે દિવસે તક્ષકનાગ કરડશે અને તેનું ઠામ મૃત્યુ થશે.” જેવી શસ્ત્રશક્તિ છે તેવી જ શાપશક્તિ પણ છે. જે સમયે ઋષિઓનો આત્મા કકળી ઊઠે તો જે પ્રકોપાગ્નિ બહાર નીકળે તે શાપ થઈને બાળી નાખે.

શમીકઋષિ ધ્યાનમાંથી જાગ્યા અને પરિસ્થિતિ જોઈ, પુત્રને સમજાવ્યો. “બેટા, આપણે ઋષિ કહેવાઈએ. આપણાથી કોઈને શાપ ન અપાય. રાજા ભાન ભૂલ્યો હશે તેથી તેનાથી આવું કાર્ય થઈ ગયું. પણ આપણાથી ભાન ન ભુલાય. તારો શાપ પાછો લે.”

“ક્ષમારૂપં તપસ્વિનામ્.”—ચાણક્ય.

તપસ્વીનું રૂપ ક્ષમા છે. નાદાન અપરાધીઓને ક્ષમા કરી દેવી એ તપસ્વીનું રૂપ કહેવાય, પણ શૃંગીઋષિએ કહ્યું, “પિતાજી, જો રાજાએ મારું અપમાન કર્યું હોત તો હું જરૂર ક્ષમા કરી દેત. પણ હું મારાં માતા-પિતાનું અપમાન સહન કરી શકું નહીં! તેથી મારો શાપ જરૂર કામ કરશે. રાજા પાતાળમાં જઈને સંતાઈ જશે તોપણ તક્ષકનાગ તેને અવશ્ય ડંખ દેશે.”

આ બાજુ પરીક્ષિતરાજાએ સુવર્ણમુગટ માથા ઉપરથી ઉતારતાં જ ભાન થયું, “અરે! મેં આ શું કર્યું? મારાથી ઋષિનું અપમાન થઈ ગયું!” તેને બહુ પસ્તાવો થવા લાગ્યો પણ હવે શું થાય? હવે જીવન માત્ર સાત દિવસનું જ બાકી રહ્યું હતું.

ઈશ્વરે જે સૃષ્ટિરચના કરી છે તેમાં ત્રણ રહસ્યો ગુપ્ત રાખ્યાં છે: 1. કોઈ કોઈના વિચારો જાણી શકતું નથી. 2. ભવિષ્યની ઘટનાઓ જાણી શકાતી નથી. 3. મૃત્યુના નિશ્ચિત સમયની કોઈને ખબર પડતી નથી.

1. જરા વિચાર કરો કે આપણા વિચારોને સૌકોઈ જાણી લેતા હોત તો શું થાત? નથી જાણતા તેથી જ જીવનમાં આનંદ અને પ્રેમ છે. બીજાની વાત જવા દો, પતિ પત્નીના અને પત્ની પતિના વિચારોને જાણી જાય તો પરસ્પરમાં ઘૃણા કરતાં થઈ જાય. અંતરને અંતર્યામી જ જાણે છે. જો આપણે પણ અંતર્યામી થઈ જઈએ તો પ્રત્યેક વ્યક્તિને ધિક્કારતા થઈ જઈએ. જીવન ઘૃણાથી ભરાઈ જાય. પરમેશ્વરે આપણને અંતર્યામી નથી બનાવ્યા તે જ આપણા હિતમાં છે.

2. ભવિષ્યમાં થનારી ઊથલપાથલની ઘટનાઓ જાણી શકાતી નથી. જો જમીનના ભાવ આટલા ઊંચા થઈ જશે તેવું જ્ઞાન પહેલેથી જ થઈ ગયું હોત તો ધનવાનો બધી જમીન ખરીદી લેત. ભવિષ્યનું અજ્ઞાન જ આપણને શાંતિથી જીવવા દે છે.

3. મૃત્યુની ખબર કોઈને નથી પડતી. જો ખબર પડી જાય કે ત્રીજા દિવસે હાર્ટએટેક આવવાનો છે અને મરી જવાનું છે તો જીવનમાંથી રસ જ ઊડી જાય. મૃત્યુની ખબર નથી એટલે તો જીવનમાં રસ આવે છે. ફાંસીની સજા ભોગવતા માણસને ખાવુંપીવું હરામ થઈ જાય છે. તેને ઝાડા થઈ જાય છે. કારણ કે તેને ખબર પડી ગઈ છે કે હવે આટલો સમય બાકી રહ્યો છે. આવાં બધાં અજ્ઞાન પણ સુખદાયી થઈ શકે છે. બધું જ્ઞાન સુખદાયી નથી હોતું. કેટલુંક વધુ પડતું જ્ઞાન દુઃખદાયી પણ થઈ શકે છે.

પરીક્ષિતે મૃત્યુની તૈયારી શરૂ કરી દીધી. તેણે રાજપાટ પુત્ર જનમેજયને સોંપી દીધું. મૃત્યુની પહેલી તૈયારી જવાબદારીની લગામ યોગ્ય વ્યક્તિને સોંપી દેવાની હોય છે. જેને લગામ સંભાળનાર યોગ્ય વારસદાર મળ્યો હોય તેને ભાગ્યશાળી કહેવાય. જેના ખભા ઉપર ભાર તો ઘણો છે, પણ સંભાળનાર કોઈ નથી, તે દુર્ભાગી કહેવાય. એટલે જ કદાચ કહેવાયું હશે કે “અપુત્રસ્ય ગતિર્નાસ્તિ” અર્થાત્ પુત્ર વિનાની ગતિ નથી. વારસદાર, વ્યક્તિને ચિંતામુક્ત કરે છે. જે લોકો બધી જવાબદારીઓને પડતી મૂકીને ગૃહત્યાગી થઈ જાય છે તે બેજવાબદાર છે. આત્મકલ્યાણ માટે પણ જવાબદારીઓનો અધવચ્ચે ત્યાગ ન કરાય.

બધી જવાબદારીઓ પુત્રને સોંપીને પરીક્ષિત મૃત્યુને ભેટવા વિદાય થયા. હવે તે કદી મુગટ પહેરવાના નથી. કારણ કે તેમને અનુભવ થઈ

ગયો છે કે સોનામાં કલિયુગ રહે છે. તમે કોઈ સુવર્ણધારી સંન્યાસીને જુઓ તો ભાગવતની આ કથાને યાદ કરજો. ત્યાગી રાગી થાય અને રાગી ત્યાગી થાય તેવું પણ બનતું હોય છે.

હસ્તિનાપુરના બધા નગરવાસીઓએ પરીક્ષિતને વિદાય આપી. કેટલાક તો સાથે પણ થઈ ગયા. વાજતેગાજતે પરીક્ષિત વિદાય થયા. જેમની વિદાય સુધરે છે તેમનું જીવન સુધરેલું હોય છે. તેમનું મૃત્યુ સુધરે છે.

19-8-2011

6. પરીક્ષિતનું કથાશ્રવણ

પ્રૌઢ ઉંમરના ડાહ્યા માણસે મરવા માટેની પણ એક જગ્યા નક્કી કરી રાખવી જોઈએ. જોકે મરવાનું કંઈ નક્કી નથી હોતું, પાકા રહી જાય અને કાચા ચાલ્યા જાય, તોપણ માનસિક રીતે અમુક તૈયારી રાખી હોય તો મૃત્યુની તકલીફ ઓછી થઈ શકે ખરી. જોકે પ્રત્યેક શાણા માણસે જીવનમાં જગ્યાઓ રાખવી જોઈએ: 1. રમવાની, 2. ભણવાની, 3. આશ્વાસનની, 4. હૃદય ખાલી કરવાની, 5. પ્રેમ ઢોળવાની અને પ્રેમ પામવાની, 6. સાચી સલાહ લેવાની, 7. જરૂર પડે તો અડધી રાતે કરજ દેનારની, 8. કોર્ટ-કચેરીમાં સાથ આપનારની વગેરે. આટલી જગ્યાઓ જેની પાસે હોય તેની બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા વધુ સુરક્ષિત વીતે. પણ જ્યારે મૃત્યુના દિવસો નજીક આવે ત્યારે શાંતિથી મરવાની પણ એક જગ્યા રાખવી જોઈએ. શ્રીકૃષ્ણે, પ્રાચી-પીંપળો નક્કી કરી રાખ્યો હતો. હજારો સ્વજનો યાદવો હતા પણ તેઓ શ્રીકૃષ્ણનું સન્માન રાખતા ન હતા. તેથી અપમાનિત થઈને સ્વજનો વચ્ચે જીવવું અને મરવું તેના કરતાં દૂર વગડામાં એકલા મરવું સારું, પણ આ તે જ કરી શકે જેને પરિવારનો મોહ છૂટ્યો હોય. પરિવારનો મોહ પ્રબળ હોય તો અપમાનિત થઈને પણ માણસ પરિવારમાં પડ્યો રહે.

પરીક્ષિતનું મૃત્યુ નિશ્ચિત થઈ ચૂક્યું છે. તારીખ નક્કી છે. હવે માત્ર સાત જ દિવસ બાકી રહ્યા છે. તેથી પરીક્ષિતે દૂર ગંગાકિનારે હરિદ્વારમાં જવાનું નક્કી કર્યું. ગંગા પવિત્ર છે. ગંગાકિનારો પણ પવિત્ર છે. જ્યાં પવિત્ર માણસો રહેતા હોય તે ભૂમિ પવિત્ર કહેવાય. પરીક્ષિતના સાંભળવામાં આવ્યું છે કે અત્યારે હરિદ્વારમાં હજારો ઋષિઓ ભેગા થયા છે અને હરિકથા કરી રહ્યા છે. આવો લાભ જતો ન કરાય. જીવનમાં લાભ લેવાનો મોકો આવતો હોય છે. મોકો તેને કહેવાય જે રોજરોજ ન આવે. મોકો ચૂક્યા તો જીવન ચૂક્યા સમજવું. પરીક્ષિત નીકળી પડ્યા અને પહોંચી ગયા હરિદ્વાર. જ્યાં જુઓ ત્યાં ઋષિઓ જ ઋષિઓ. દર્શન કરીને ધન્ય થઈ પરીક્ષિતે પોતાના શાપની વાત કરી અને હવે માત્ર સાત જ દિવસમાં મૃત્યુ થવાનું હોવાથી હરિકથા સાંભળી લેવાની ઇચ્છા છે તેવું બતાવ્યું. ઋષિઓએ પૂછ્યું કે “તારા ગુરુ કોણ છે?” પરીક્ષિતે કહ્યું કે “કોઈ નહીં.” “તો પ્રથમ ગુરુ કરાવો પછી કથા સાંભળો.” પરીક્ષિતે કહ્યું કે “તમારામાંથી જે કોઈ મારું કલ્યાણ કરવા ઇચ્છતા હોય તે મારા ગુરુ થાવ. હું તો આપ સૌને ગુરુ જ માનું છું.”

બધા ઋષિઓ એકબીજાની સામે જોવા લાગ્યા. “આવા સમર્થ રાજાના ગુરુ કોણ થાય?” પત્ની અને શિષ્ય હંમેશાં પતિ અને ગુરુ કરતાં થોડાક ઊતરતા હોવા જોઈએ. ચઢિયાતી પત્ની કે ચઢિયાતો શિષ્ય ભાગ્યે જ સુખદાયી થઈ શકે. તેમને અહોભાવ ન થાય. અહોભાવ વિના સમર્પણ ન થાય અને સમર્પણ વિના એકતા ન થાય. નદી અને સાગર સરખાં નથી. નદી દોડીને સાગરમાં ભળે છે અને સમાઈ જાય છે. આવી રીતે પતિ અને ગુરુ પણ ઘણા મોટા અને વિશાળ હોય તો જ ભળી શકાય અથવા ભેળવી શકાય.

પરીક્ષિતે ઘણી આજીજી કરી પણ કોઈ ઋષિ ગુરુ થવા તૈયાર ન થયા. જ્ઞાનીને ગુરુ થવાની ઉતાવળ ન હોય. ગુરુ થવા ઉતાવળા થયેલા લોકો નક્કી અજ્ઞાની હોય છે. કાં તો તેમને વાડો મોટો કરવો હોય છે, કાં પછી પૈસો ભેગો કરવો હોય છે. તેમને જ્ઞાન સાથે કશી લેવાદેવા હોતી નથી. જ્ઞાનની ટોળાશાહી ન હોય. “હિરણ્યમેન પાત્રેણ સત્યસ્યાપિહિતં મુખમ્”—જ્યારે કોઈ ઋષિ ગુરુ થવા તૈયાર ન થયા ત્યારે પરીક્ષિત નિરાશ થઈ ગયા. હવે શું કરવું? નિરાશા પછીની આશા વધુ સુખદાયી થઈ શકે છે.

એવામાં સામે ચાલીને ગુરુજી આવ્યા. ગુરુ અને ઈશ્વર શોધવાથી ન મળે. થાક્યા પછી સામે ચાલીને આવી મળે. પણ હા, થાકવું જરૂરી છે. જે થાક્યા જ નથી તે પામ્યા જ નથી. ઝટ દઈને કોઈ જથ્થાબંધ ગુરુ પાસે ગયા અને પટ દઈને તેણે કંઠી બાંધી, કાન ફૂંક્યો અને થઈ ગયા ગુરુ. આમાં કોઈને થાક તો લાગ્યો જ નથી. ગુરુ તો થયા પણ શિષ્ય કોઈ ન થયું. તેથી ધોયેલા મૂળા જેવા રહી ગયા. મહત્ત્વ ગુરુ થવાનું નથી, શિષ્ય થવાનું છે.

સામે ચાલીને અવધૂત શુકદેવજી દિગંબર અવસ્થામાં આવી પહોંચ્યા. દિગંબરોનો સંપ્રદાય ન હોય, અવસ્થા હોય. સંપ્રદાય ચોકઠું બનાવે અને ચોકઠું ફરજિયાત હોય. જે પુરાયો તે ચોકઠામાં જ સીમિત થઈ ગયો. અવસ્થા ચોકઠામુક્ત હોય. તેમાં કશું ફરજિયાત ન હોય. શુકદેવજી ચોકઠામુક્ત છે. તેથી વિશાળ છે.

ગુરુ-શિષ્યની ખરી જોડી જામી. જોડી જામવી એ પણ જીવનની દુર્લભતા કહેવાય. જેની જોડી ન જામે તે એકાકી રહી જાય. ઈશ્વરને પણ

જોડી છે. શિવ-શક્તિ, લક્ષ્મીનારાયણ વગેરે. એકાકી ઈશ્વર નીરસ હોય છે. જેમકે બ્રહ્મ, ગોંડ, અલ્લા વગેરે. તેમની કોઈ કથા જ નથી હોતી, કથાનો મૂલાધાર નારાયણ હોય છે. નારાયણી વિના નારાયણ કથા વિનાના, નીરસ હોય છે. અહીં ગુરુ-શિષ્યની પણ જોડી જામી. ગુરુ વિરક્ત શુકદેવ છે અને શિષ્ય મહારાજા પરીક્ષિત છે. એમ કહો કે હજારો ઋષિઓ છે. ધર્મકથાના પાંચ હેતુઓ હોય છે: 1. કર્તવ્યબોધ, 2. વૈરાગ્યબોધ, 3. ભક્તિબોધ, 4. શાંતિબોધ અને 5. નિર્વાણબોધ.

1. કર્તવ્યબોધ

બધા ધર્મોનું મૂળ કર્તવ્યબોધ છે. કર્તવ્ય સાપેક્ષ છે અર્થાત્ દેશ-કાળ-પરિસ્થિતિ પ્રમાણે કર્તવ્ય નિર્ધારિત થાય છે. રણે ચઢેલા યોદ્ધાને અહિંસાબોધ ન અપાય, વીરતાબોધ અપાય. પરણીને તરત આવીને સોહાગરાત મનાવવા જતા વરરાજાને વિષયત્યાગનો ઉપદેશ ન અપાય. કોઈ આપે તો તે નવવધૂને ખોઈ બેસે. ખેતી કરવા નીકળેલા ખેડૂતને ખેતી કરવાથી મરનારા અસંખ્ય જંતુઓની વિરતીનો ઉપદેશ ન અપાય. આપો તો ખેતી ન થાય. આવી જ રીતે નોકરી-ધંધામાં તત્પર રહેનારને ચોવીસે કલાક માળા ફેરવવાનો ઉપદેશ ન અપાય. આપો તો નોકરી-ધંધો ન કરી શકાય. તેના માટે સવાર-સાંજ પ્રાર્થના જ કરવાની હોય. આવી રીતે મરણપથારીએ પડેલા કોઈ મુમુક્ષુને સાહસ કરીને સિકંદર થવાનો ઉપદેશ ન અપાય. તેને તો માત્ર પ્રભુભજનનો જ ઉપદેશ અપાય. હવે આ સમયે તેનું આજ કર્તવ્ય છે. બીજાં બધાં કર્તવ્યો પૂરાં થયાં. ન થયાં હોય તો ભલામણ કરી શકે. એટલે કર્તવ્યબોધ દેશ-કાળ-પરિસ્થિતિસાપેક્ષ હોય છે. આ સાપેક્ષતા સમજે તે જ ઉત્તમ કથાકાર કે ઉપદેશક બની શકે.

2. વૈરાગ્યબોધ

પ્રભુભજન કરવામાં મુખ્ય અવરોધક છે આસક્તિ. આસક્તિ ત્રણ પ્રકારની હોય છે: 1. ધનાસક્તિ, 2. પરિવારની આસક્તિ અને 3. દેહાસક્તિ.

વ્યક્તિ પાસે જે કાંઈ ધનાદિ હોય તેમાં તેની આસક્તિ રહે તે સ્વાભાવિક છે. આસક્તિના કારણે તો તેણે તેનું રક્ષણ કર્યું છે. હવે તેને છોડવું જ પડવાનું છે. જો વૈરાગ્ય જાગે અને ધનાસક્તિ છૂટે તો તે તેના ધનનો સદ્દુપયોગ કરી શકે. સદ્વ્યવસ્થા કરી શકે. સદ્દુપયોગ અને સદ્વ્યવસ્થા કરવાથી તેનો ભાર હળવો થઈ જાય. તેથી વૈરાગ્યબોધ જરૂરી છે.

પરિવારની આસક્તિ ધનાસક્તિ કરતાં પણ પ્રબળ હોય છે. પરિવાર એટલે પત્ની અને બાળકો વગેરે. અત્યાર સુધી આ આસક્તિ જરૂરી હતી. તેથી તો તેમનું પાલન-પોષણ થયું. પાલન-પોષણ કરવું તે પણ કર્તવ્ય હતું. જો તે ન કર્યું હોત તો પત્ની-બાળકો રઝળતાં થઈ ગયાં હોત. જે યોગ્ય ન કહેવાય. પત્ની-બાળકોને રઝળતાં મૂકીને જે વીતરાગ થઈ જાય તે કર્તવ્ય-વિમુખ થઈ જાય. તે યોગ્ય ન કહેવાય. પણ હવે મરણપથારીએ તો તે છૂટવાનાં જ છે. જો તેમનામાં જ મન ચોંટી રહ્યું તો પ્રભુમાં મન નહીં ચોંટે, તેથી સ્થિતપ્રજ્ઞ થઈને પરિવારથી વૈરાગ્યબોધ કરવો જરૂરી છે. આ મૃત્યુની તૈયારી છે. પહેલાં જીવન-તૈયારી હતી, બંનેમાં પરિસ્થિતિભેદને સમજવો જોઈએ.

આવી જ દેહાસક્તિ હોય છે. દેહને ખવડાવી-પિવડાવીને સશક્ત—બળવાન બનાવવો, રૂપાળો બનાવવો—તેનો શણગાર કરવો વગેરે પહેલાં જરૂરી હતું. દેહનું હાડપિંજર બનાવીને અધ્યાત્મસિદ્ધિ ન કરાય. ત્યારે તે કર્તવ્ય હતું. પણ હવે મરણપથારીએ માલપૂઆ અને ખીર ખાવાની ન હોય. હવે મેકઅપ કરવાનો ન હોય. આ મરણપથારી છે તેથી દેહ પ્રત્યેની આસક્તિ ત્યાગવાની હોય. એટલા માટે તો પરીક્ષિતે અનશન કર્યું છે. આમરણ અનશન. જીવનભર બહુ ખાધું. જાતજાતની વાનગીઓ ખાધી. ઘણો સ્વાદ લીધો. હવે મરણપથારીએ બધા સ્વાદોનો ત્યાગ—અનશન. હવે દેહાસક્તિ-નો ત્યાગ જરૂરી છે, કારણ કે દેહ છોડી દેવાનો છે. આવી બધી આસક્તિઓ વૈરાગ્યથી જ થાય. એટલે વૈરાગ્યકથા જરૂરી છે.

3. ભક્તિબોધ

અર્થાત્ ભક્તિ વધે તેવી કથાઓ. ભક્તિ એટલે પ્રભુની ભક્તિ. અનેક ભક્તોની કથાઓ સાંભળવાથી ભક્તિ વધતી હોય છે. આખું જીવન ઘણી નોવેલો વાંચી, ઘણી ફિલ્મો જોઈ, ઠીક છે. સમય પ્રમાણે ઠીક હતું પણ હવે તો મરણ પથારીએ પડ્યો છે. હવે ભક્તિબોધ થાય. પ્રભુના ધામમાં જવાનું છે. તેમાં રસ જાગે તેવી ભક્તિકથાઓ સાંભળવાની હોય.

4. શાંતિબોધ

અશાંતિ જીવનનું અંગ છે. અશાંતિ સકારણ હોય છે. કારણોનો ઉકેલ લાવો તો શાંતિ થાય. છેક મૃત્યુ સુધી બધાં કારણોનો ઉકેલ ન પણ

આવી શક્યો હોય તેથી અશાંતિ થાય. સૌથી મોટી અશાંતિ અનિચ્છાએ મરવાની હોય છે. મરવું નથી પણ મરવું પડી રહ્યું છે. તે જ અશાંતિનું કારણ બની શકે છે. કથા એવી હોય કે મૃત્યુમાં પણ શાંતિનો અનુભવ થાય. મૃત્યુથી ભાગનારને મૃત્યુ છોડી દેતું નથી. તે પાછળ પડ્યું છે. પકડી જ લેવાનું છે. હવે જાતે જ પકડાઈ જવામાં સાર છે. હોસ્પિટલમાં કોમામાં રાખે, આઈ.સી.યુ.માં દાખલ કરે, જાતજાતનાં દોરડાં નાકમાં-મોઢામાં નાખવામાં આવે. બાટલા ચઢાવે. ડોક્ટરો હાજર હોય. લ્યો ભાગો, કેટલું ભાગશો? મૃત્યુ પકડી જ લેવાનું છે. ડોક્ટરો શાંતિથી મરવા પણ નહીં દે. ઊઠો, હિંમત કરીને હોસ્પિટલમાંથી ભાગો અને મૃત્યુને આવકારો. આવ ભાઈ, આપણે ભેટીએ. સામે ચાલીને મૃત્યુને ભેટશો તો મૃત્યુ યમરાજમાંથી વિષ્ણુ થઈ જશે. મહિનાઓ સુધી કોમામાં પડ્યા રહેવાથી બચી જવાતું નથી. લ્યો, હવે શાંતિ થઈ ગઈ. સમય થઈ ગયો છે. હવે ફાંફાં શાં? હવે તો હસતાં-હસતાં વિદાય થવાનું છે. શાંતિથી, લોકોને શાંત કરીને.

5. નિર્વાણબોધ

પણ મરીને ક્યાં જશો? એની ખબર નથી. પ્રભુના ધામમાં જવાની વાત આકર્ષક છે. જેની કશી ખબર નથી તે નિર્વાણ છે. દીવો બુઝાઈ ગયો, નિર્વાણ પામ્યો. ક્યાં ગયો? રામ જાણે. પણ બુઝાઈ ગયો તે હકીકત છે. કોણ લઈ ગયું? કેવા રથમાં બેસાડીને લઈ ગયું તે પોતપોતાની ભાવના છે. પણ દીવો બુઝાઈ ગયો તે હકીકત છે. દીવાને અમર ન કરી શકાય. બુઝાવાના સમયે તેને બુઝાવું જ પડે. જેને જલતાં પણ આવડે અને બુઝાતાં પણ આવડે તે દીવો ધન્ય થઈ જાય.

આ પાંચ હેતુઓથી ભરપૂર કથાઓ શુકદેવજી, રાજા પરીક્ષિતને સંભળાવવા લાગ્યા છે. સૌ તન્મય થઈને સાંભળી રહ્યા છે.

19-8-2011

7. દેવકી-વસુદેવને હાથકડી

શ્રીમદ્ ભાગવતનું મંગલાચરણ આ માત્ર પુરાણગ્રંથ જ નહીં, એક દાર્શનિક ગ્રંથ પણ છે તેવું સૂચન કરે છે. આવો જરા જોઈએ.

જન્માદ્યસ્ય યતોઽન્વયાદિતરતશ્ચાર્થેષ્વભિજ્ઞઃ સ્વરાટ્,

તેને બ્રહ્મ હદા ય આદિકવચે, મુહ્યન્તિ યત્સૂરયઃ ।

તેજોવારિમૃદાં યથા વિનિમયો, યત્ર ત્રિસર્ગોઽમૃષા,

ધામ્ના સ્વેન સદા નિરસ્તકુહકં સત્યં પરં ધીમહિ ॥ 1-1.

આ મંગલાચરણનું ઉત્થાન બ્રહ્મસૂત્રના દ્વિતીય સૂત્રથી થયું છે. બ્રહ્મસૂત્રનું દ્વિતીય સૂત્ર છે: ‘જન્માદ્યસ્ય યત:’, જેનો અર્થ થાય છે, જેનાથી આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ આદિ થાય છે તે બ્રહ્મ છે. પ્રશ્ન બ્રહ્મને જાણવાની જિજ્ઞાસાનો હતો. બ્રહ્મ કોણ છે? કેવું છે? વગેરે પાયાના પ્રશ્નોનો એક જ જવાબ છે. જે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય કરે છે તે બ્રહ્મ છે. આ જવાબથી ત્રણ વાતો સ્પષ્ટ થઈ ગઈ છે: 1. બ્રહ્મ છે. 2. સૃષ્ટિ છે અને 3. બ્રહ્મ સૃષ્ટિનો કર્તા છે. આ ત્રણ જવાબથી ત્રણ તત્ત્વોનું નિરાકરણ થઈ જાય છે: 1. જગત્ નથી (અજાતવાદી) 2. સૃષ્ટિ આપોઆપ થઈ છે. કોઈ કર્તા નથી. 3. સૃષ્ટિ છે પણ સનાતન છે. અનંતકાળથી આવી ને આવી ચાલી આવે છે. આ ત્રણે વાદોનું નિરાકરણ બ્રહ્મના લક્ષણથી થઈ જાય છે. બ્રહ્મ ઈશ્વર છે, છે ને છે. જગત્ પણ છે જ, તેની રચના પરમેશ્વરે જ કરી છે. તે આપોઆપ થઈ ગયું નથી. આ તથ્યને ભાગવતકારે પ્રથમ શ્લોકમાં અદ્ભુત ભાષાશૈલી અને ગૂઢતત્ત્વને રસાળ પદ્ધતિથી પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. અને અંતે

“સત્યં પરં ધીમહિ”

સૂક્તિથી સ્પષ્ટ કર્યું છે કે આવું જે પરમ સત્ય બ્રહ્મ છે તેનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ. અર્થાત્ બ્રહ્મસૂત્રનું નિર્ગુણ, નિરાકાર બ્રહ્મ તે જ ભાગવતનું સગુણ સાકાર બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપે પ્રગટાવી રહ્યા છીએ.

શ્રીમદ્ ભાગવતના બાર સ્કંધો છે. તેમાં નવ સ્કંધો સુધી બીજાં પુરાણો, રામાયણ, મહાભારત વગેરે ગ્રંથોમાં આવેલી કથાઓનો સંગ્રહ કરાયો છે. જેમાં સૂર્યવંશ અને ચંદ્રવંશના રાજા-મહારાજાઓની કથાઓ છે. સાથેસાથે ઋષિઓની પણ કથાઓ છે. તેમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની પણ પ્રક્રિયા બતાવી છે. આપણે તો દશમસ્કંધથી જ વાત શરૂ કરવાની છે, જે સર્વાધિક મહત્ત્વની છે.

પેલા નિર્ગુણ નિરાકાર સર્વવ્યાપી એકમાત્ર બ્રહ્મને સગુણ સાકાર ભૂતલ ઉપર અવતરાવવું કેવી રીતે? વ્યાસજી તેનું સરસ કારણ પ્રસ્તુત કરે છે.

ત્યારે પૃથ્વી ઉપર ભયંકર અત્યાચાર થવા લાગ્યો હતો. અત્યાચાર અને સદાચાર બંનેનું મૂળ રાજા હોય છે. પ્રજા કદી અત્યાચારી હોતી નથી. પ્રજા અપરાધી તો હોય છે પણ અપરાધ અને અત્યાચારમાં ફરક છે. જેનામાં કામ-ક્રોધાદિ તત્ત્વો હશે તે પ્રાણીમાત્રથી નાના-મોટા અપરાધો થવાના જ. કોઈ પણ દેહધારી સંપૂર્ણ અપરાધમુક્ત નથી હોતો. જાણતાં-અજાણતાં પણ તેનાથી અપરાધ તો થવાના જ. તેનો અવરોધ અને નિરાકરણ, ધર્મવ્યવસ્થાથી અને રાજવ્યવસ્થાથી થઈ શકતાં હોય છે. પણ અત્યાચાર સ્વયં રાજા કરતો હોય છે. અથવા રાજાની સંમતિ અને સહકારથી પ્રજાનો કોઈ વર્ગ કરતો હોય છે. બાકી સામાન્ય પ્રજા અત્યાચારી નથી હોતી. પ્રજા તો અત્યાચારોથી ત્રાસ પામતી હોય છે. હિટલર કે સ્ટાલિન જે અત્યાચારો કરે તે પ્રજા ન કરી શકે. એટલે અત્યાચારનું મૂળ રાજસત્તા થઈ જાય છે. રાજા ત્યારે અત્યાચારી થતો હોય છે જ્યારે તે ધર્મવિમુખ થઈ જાય. રાજા ઉપર ધર્મનું નિયંત્રણ જરૂરી છે, પણ અત્યાચારી રાજા પ્રથમ ધર્મનો જ નાશ કરી નાખતો હોય છે. અથવા ધર્મને પોતાને અનુરૂપ બનાવી દેતો હોય છે. અત્યાચારને અનુરૂપ થયેલો ધર્મ સ્વયં પોતે અત્યાચારી થઈ જતો હોય છે જેને ધર્મ નહીં પણ ધર્માભાસ કહેવાય. માનો કે ચારે તરફ ઘોર અત્યાચાર થતા હોય ત્યારે પ્રજા રક્ષણ માટે ક્યાં જાય? પ્રજા કદી પણ પોતાની જાતે પોતાનું રક્ષણ કરી શકતી નથી. તેથી તો તેને રાજા જોઈએ. પ્રજા બળવો કરી શકે, આંદોલનો કરી શકે પણ આ બધું કર્યા પછી પણ તેને રાજા તો જોઈએ જ, ભલે તે લોકનેતાના રૂપમાં હોય. આવો રાજા પોતે જ મહાઅત્યાચારી થઈ જાય તો પ્રજાની શી દશા થાય? તેથી રાજા ઉપર ધર્મનું નિયંત્રણ જરૂરી છે. અને ધર્મની વ્યાખ્યા રાગ-દ્વેષમુક્ત સત્યવક્તા ઋષિઓ જ કરતા

હોય. ઋષિઓની જગ્યા રાગ-દ્વેષભર્યા પંડિતો લઈ લે. અને તે અત્યાચારી રાજાના પક્ષમાં ચાલ્યા જાય તો ધર્મના નામે પણ મહાઅત્યાચાર થઈ શકે છે.

બધા ભારોમાં સર્વાધિક ભાર અત્યાચારોનો હોય છે. બીજા બધા ભારો સહન થઈ શકે પણ અત્યાચારનો ભાર અસહ્ય થઈ જાય. પુરાણો પ્રતીકવાદી છે. અર્થાત્ તે બધાં તત્ત્વોનાં પ્રતીક બનાવે છે અને માને છે. જેમ ભારત દેશનું પ્રતીક તેનો ધ્વજ છે. તેનાથી ભારત ઓળખાય છે. તેમ બધાં તત્ત્વોનું કોઈ ને કોઈ પ્રતીક પુરાણો બનાવે છે. થોડાં ઉદાહરણો જોઈએ:

વિદ્યાનું પ્રતીક—સરસ્વતી. વીણા વગેરે ધારણ કરનારી.

ધનનું પ્રતીક—લક્ષ્મી. કમળાસના ધનવર્ષા કરતી.

પરાક્રમનું પ્રતીક—મહાકાલી. દૈત્યોનું દલન કરનારી.

વૃષ્ટિનું પ્રતીક—મેઘરાજા ઇન્દ્ર

મૃત્યુનું પ્રતીક—વિકરાળ યમરાજા

ધર્મનું પ્રતીક—બળદ, પોઠિયો. ભાર ઉપાડનારો.

વગેરે વગેરે આવાં બધાં હજારો પ્રતીકો બન્યાં છે જે દેવ-દેવીઓના રૂપમાં પૂજાય છે. આ કોઈ ઐતિહાસિક તત્ત્વો નથી. આ બધાંનું આવા રૂપે અસ્તિત્વ પણ નથી હોતું. તોપણ પુરાણો તેને લોકપ્રસિદ્ધ કરીને કથાવાર્તા સમજાવે છે. માનો કે આવાં કોઈ પ્રતીકો જ ન હોય. માત્ર નિરાકાર બ્રહ્મ જ હોય તો હવે કથા કેવી રીતે કરવી? નિરાકારની કથા ન હોય.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. ધર્મનું પ્રતીક પોઠિયો છે. જે શિવમંદિરમાં સ્થાપિત છે. તેના ચાર પગમાંથી ત્રણ વળી ગયા છે. હવે તે માત્ર એક જ પગ ઉપર ઊભો છે. ધર્મના ચાર સ્તંભ છે: 1. સત્ય, 2. દયા, 3. તપ અને 4. દાન. આમાંથી પ્રથમના ત્રણ, ત્રણ યુગ પ્રમાણે વળી ગયા છે. હવે માત્ર દાનરૂપી એક જ પગ ઉપર પોઠિયો ઊભો છે. જરા શિવાલયમાં જઈને ધ્યાનથી જોજો. આ ધર્મનું પ્રતીક છે.

ધર્મની—પોઠિયાની માતા ગાય છે. તેથી આપણે માતા માનીએ છીએ. તે ધર્મમાતા છે. ધર્મના હાસથી અર્થાત્ અત્યાચારથી તે દુઃખી છે, કારણ કે તેનો ભાર વધી ગયો છે. પૃથ્વી પાપના ભારથી દબાઈ રહી છે. લોકોના અપરાધોને રાજા દબાવે. પણ રાજાના અપરાધો, કહો કે અત્યાચારોને કોણ દબાવે? રાજાના અત્યાચાર સામે પ્રજા રાંક થઈ જતી હોય છે. જેના અત્યાચારને કોઈ દબાવી—રોકી શકતું ન હોય તેને ભગવાન રોકે. તેથી લોકો ભગવાનને પ્રાર્થના કરતા હોય છે. લોકો લાચાર અસહાય અને દુર્બળ થઈને અત્યાચારો સહન કરતા રહે છે.

ભાગવત પૃથ્વીને ગાયનું રૂપ ધારણ કરીને ભગવાન પાસે જતી બતાવે છે. યાદ રહે, આ ઇતિહાસ નથી, રૂપક છે. પાપના ભારથી દબાયેલી પૃથ્વી ભગવાનને પ્રાર્થના કરે છે કે “મારો ભાર ઉતારો, હળવો કરો. હું પાપના ભારથી મરી રહી છું.” ભગવાને પ્રાર્થના સાંભળીને ભાર ઉતારવાની પ્રક્રિયા શરૂ કરી દીધી.

અત્યાચારનો અંત અત્યાચારભોગી લોકોમાંથી જ કોઈ એક પ્રબળ નેતાના પ્રગટવાથી થતો હોય છે. જો અત્યાચારભોગી લાંબા ગાળે પણ આવો નેતા પેદા ન કરી શકે તો તે કચડાઈને મરી જતી હોય છે. અથવા પોતાનું અસ્તિત્વ ખોઈ બેસતી હોય છે.

ત્યારે મથુરામાં યદુવંશનું રાજ્ય ચાલતું હતું. યદુવંશી રાજા શૂરસેન મથુરાનગરીમાં રહીને રાજ્ય કરતા હતા. તેમનો પુત્ર ઉગ્રસેન અને તેનો પુત્ર કંસ. સામે વસુદેવ પણ યદુવંશી છે. તે જાન લઈને પરણવા માટે મથુરામાં આવ્યા. દેવક કંસના કાકા અર્થાત્ ઉગ્રસેનના ભાઈ થાય. તેમની પુત્રી દેવકી. દેવકીના વિવાહ વસુદેવ સાથે થઈ ગયા. વિવાહ ખૂબ ધામધૂમથી થયા અને પછી દેવકીને વિદાય આપવા બધાં નગર બહાર નીકળ્યાં. કંસ સ્વયં દેવકી-વસુદેવનો રથ ચલાવી રહ્યો હતો. કેટલાય રથો ભરીને ભિન્નભિન્ન વસ્તુઓ દહેજમાં આપી હતી. ભારતમાં દીકરાનાં લગ્ન કરતાં દીકરીનાં લગ્નમાં લોકો પુષ્કળ પૈસા વાપરતા હોય છે. જીવનમાં પૈસા કમાવાની તકોની સાથે પૈસો વાપરવાની પણ તકો આવતી હોય છે. પૈસો કમાયા પછી જો વાપરવાની તકો જ ન મળે અથવા મળ્યા પછી પણ પૈસો ન વપરાય તો પૈસો શાપ આપતો હોય છે. હતભાગી લોકો પૈસો કમાઈ શકતા નથી અને મુંજી લોકો પૈસો વાપરી શકતા નથી. ન કમાનાર દોષી નથી પણ મળ્યા પછી પણ ન વાપરનારા દોષી છે. જો વાપરવો જ ન હતો તો કમાયા શા માટે? દીકરા-દીકરીનાં લગ્નથી વધુ સારો પૈસો વાપરવાનો બીજો મોકો ભાગ્યે જ આવતો હોય છે. પણ એક કડવી વાત એ પણ અનુભવાઈ છે કે જે લોકો કન્યાનાં લગ્ન બેફામ પૈસો વાપરીને

અહંકારપૂર્વક અથવા બતાવી આપવા માટે કરતા હોય છે તેમની કન્યા ભાગ્યે જ સુખી થતી હોય છે. સૌની મર્યાદા અને માપ હોય છે. પણ માણસ જ્યારે ભાન ભૂલે ત્યારે મર્યાદા—માપ ભૂંસી નાખે છે. બેફામ ખર્ચાળ પ્રસંગ ભાન ભુલાવે છે.

વાજતેગાજતે બધાં નગર બહાર આવ્યાં ત્યારે ઓચિંતાની આકાશવાણી થઈ. “કંસ... કંસ... સાવધાન, જે બહેનને રથમાં બેસાડીને તું આટલાં માન-પાનથી લઈ જઈ રહ્યો છે તે દેવકીનું આઠમું સંતાન તારી હત્યા કરી નાખશે.”

આકાશવાણી સાંભળતાં જ કંસ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. રાજકારણ મિત્રોથી ભરેલું હોય છે તો શત્રુઓથી પણ ભરેલું હોય છે. ખરેખર તો રાજકારણ શત્રુ વિનાનું હોતું જ નથી. મિત્રો પ્રત્યક્ષ હોય છે જ્યારે શત્રુઓ છુપાયેલા હોય છે. કોઈ વાર મિત્રોમાંથી જ કોઈ શત્રુ તરીકે છતો થાય ત્યારે આઘાત લાગતો હોય છે. પણ આવું થાય તો નવાઈ નહીં. જીવનમાં જેટલાં સ્વાર્થનાં ક્ષેત્રો છે તે બધાંમાં સૌથી પ્રબળ અને અવિશ્વસનીય ક્ષેત્ર રાજકારણનું છે. રાજકારણ સતત વહેતી વૈતરણી છે. તેમાં તરવું અને હેમખેમ પાર ઊતરવું યોગીઓ કરતાં પણ કઠિન હોય છે. પણ આ વૈતરણી એવી છે કે એક વાર અંદર પડ્યા પછી પાછા ફરવું કઠિનમાં કઠિન હોય છે. પાર ઊતરનારા કોક વિરલા, પણ ડૂબી મરનારા હજારો.

કંસે જેવી આકાશવાણી સાંભળી તેવો તરત જ તે બદલાઈ ગયો. ક્રોધથી ચહેરો લાલઘૂમ થઈ ગયો. જીવનમાં સંબંધોનો ભરોસો કદી કરી શકાય નહીં. ક્યારે કયો સંબંધ પલટી ખાઈ જાય, ક્યારે કયો મિત્ર શત્રુ થઈ જાય તે કહેવાય નહીં. બગડેલા સંબંધો જેટલું દુઃખ આપે છે તેટલું બીજું કોઈ દુઃખ નથી આપતું. સંબંધ સાચવવો એ રત્નને સાચવવા કરતાં પણ કઠિન વસ્તુ હોય છે. તેમાં પણ જે અતિપ્રિય હોય તે જ અતિવિરોધી થઈ જાય ત્યારે તો દુઃખનું કહેવું જ શું? દેવકી અને કંસ, પિતરાઈ ભાઈ-બહેન હોવા છતાં સગાં ભાઈ-બહેન કરતાં પણ વધુ પ્રિય હતાં અને આકાશવાણી સાંભળતાં જ કંસ બદલાઈ ગયો. મોટા ભાગના પ્રિય સંબંધો કાનભંભેરણીથી બગડતા હોય છે. ઘણી વાર સાંભળેલી વાતો સાચી નથી હોતી તોપણ લોકો તેને સાચી માનીને વર્તન બદલી દેતા હોય છે. વર્તનમાં થોડો પણ બદલાવ સંબંધ બગડ્યાની ચાડી ખાય છે. શંકા ઊભી કરે છે. “શું થયું હશે? આજે તે બોલ્યો કેમ નહીં? સામું પણ ન જોયું.” વિચારોનો વંટોળિયો તર્કવિતર્કોની ધૂળ ઉડાડે છે. હવે શાંતિ કેવી? વંટોળિયો—આંધી અને શાંતિ સાથે ન રહી શકે. મોટા ભાગની અશાંતિ સંબંધો ખાસ કરીને ગાઢ સંબંધો બગડવાથી થતી હોય છે. ચોખવટ કરે તો શાંતિ થાય. પણ ચોખવટ કોણ કરે?

કંસે ઘોડાની લગામ પડતી મૂકી. રથને ઊભો રાખી દીધો અને હાથમાં તલવાર લઈને દેવકીનો ચોટલો પકડીને તેનો વધ કરવા તૈયાર થઈ ગયો. ક્ષત્રિયો તરતનિર્ણયી હોય છે. ભલે તેનાં પરિણામ ગમે તે આવે. વણિકો તરતનિર્ણયી નથી હોતા. કારણ કે તેમનું મગજ ઉગ્ર નથી હોતું. શાંત હોય છે. તે લાભાલાભનો વિચાર કરી શકે છે. ઉગ્રતામાં ધીરજ નથી હોતી, જોતજોતામાં વાતાવરણ બદલાઈ ગયું. આવા સમયે મધ્યસ્થનું મહત્ત્વ ઘણું વધી જાય છે. કુશળ મધ્યસ્થ મહા અનર્થોને ટાળી શકે છે. ડાહ્યા માણસે આવો કુશળ મધ્યસ્થ હંમેશાં સાથે રાખવો જોઈએ.

વસુદેવ ક્ષત્રિય છે, પણ ઉગ્ર નથી. ધૈર્યવાન છે. તે વચ્ચે પડ્યા. કંસનો હાથ પકડી લીધો. જોકે વસુદેવ વરરાજા હતા. પોતાની નવવધૂ દેવકી ઉપર થતા પ્રહારની સામે પ્રહાર કરવાનો તેમને હક્ક હતો. કહો કે તે તેમનું કર્તવ્ય હતું. પત્ની, તેમાં પણ નવવધૂ તો હંમેશાં રક્ષણીયા હોય છે. પોતાની આંખ સામે જ પોતાની નવોઢાની કોઈ હત્યા કરવા તૈયાર થાય અને પતિ મૂકદર્શક થઈ જાય તો તેથી વધુ નમાલાપણું બીજું શું કહેવાય? પત્નીની રક્ષા કરવા માટે તો વરરાજાની કમ્મરે તલવાર બાંધી હોય છે. પોતાના દેખતાં કોઈ પત્નીનો ચોટલો પકડે અને તલવાર ખેંચે તેથી વધારે શૌર્ય બતાવવાનું બીજું નિમિત્ત શું હોઈ શકે? છતાં વસુદેવ ઉગ્ર નથી થયા. જો તે ઉગ્ર થઈ ગયા હોત તો મથુરાની ભાગોળે ધીંગાણું મચી ગયું હોત. ન જાણે કેટલા પાળિયા ઊભા થયા હોત! વીરતા મહાન છે. પણ સાચી ધીરતા તેથી પણ મહાન છે. વસુદેવે કંસને પોતાના સાળાને સમજાવવો શરૂ કર્યો. વસુદેવમાં સમજાવટ કરવાની શક્તિ પણ ગજબની છે. જે બધામાં નથી હોતી. જેમનામાં સમજાવટની શક્તિ નથી હોતી તે વૈતરણીમાં ડૂબી મરતા હોય છે. કારણ કે બગડેલી પરિસ્થિતિને તે સુધારી શકતા નથી. જે સુધારી શકે તે જ તરી શકે.

વસુદેવે કંસને અનેક રીતે સમજાવ્યો અને શરત સાથે દેવકીને મુક્ત કરાવી. લોહી રેડાતું બચી ગયું. શરત એ હતી કે વસુદેવ અને દેવકી બંને કારાગૃહમાં રહે અને જે-જે સંતાનો થાય તે બધાં મને (કંસને) સોંપી દેવામાં આવે.

વસુદેવ અને દેવકીએ કંસની શરત માની લીધી. નીતિકારનું કથન છે કે કોઈ દુષ્ટ દ્વારા ઓચિંતાનું મૃત્યુ આવી જાય તો તેનાથી બચવા

માટે જે કોઈ શરત હોય તે સ્વીકારી મૃત્યુની ક્ષણોને ચૂકવી દેવી જોઈએ. “અણીચૂક્યું સો વર્ષ જીવે” તેવી સૂક્તિ પ્રમાણે આગળ જતાં પરિવર્તન આવી શકે છે.

કંસે તરત જ વસુદેવ અને દેવકીને હાથકડી પહેરાવીને કારાગૃહમાં મોકલી આપ્યાં. બધા દહેજથી ભરેલા રથો પાછા વાળ્યા. એટલું જ નહીં, પોતાના પિતા ઉગ્રસેનને પણ બંદી બનાવીને સ્વયં પોતે રાજગાદી ઉપર બેસી ગયો.

20-8-2011

8. વસુદેવ-દેવકી કારાવાસમાં

જીવનમાં આવાસોનું પણ મહત્ત્વ હોય છે. કોણ કેવા કેવા આવાસોમાં રહીને જીવન જીવ્યા તે પણ જાણવા જેવું હોય છે. ખાસ કરીને જે લોકો રાજકાન્તિ કરતા હોય છે તેમના આવાસ સ્થિર નથી હોતા. ખાસ કરીને પાંચ આવાસો મહત્ત્વના હોય છે: 1. ગેહાવાસ, 2. પ્રાસાદાવાસ, 3. વનવાસ, 4. કારાવાસ અને 5. કંદરાવાસ.

1. ગેહાવાસ

ગેહ એટલે ઘર. જે લોકો ઘરમાં જન્મે છે, ઘરમાં જીવે છે અને ઘરમાં જ મરે છે તેમના જીવનનું કશું મહત્ત્વ રહેતું નથી. તે તો ચીલાચાલુ પ્રક્રિયા છે. મોટા ભાગના લોકો આવું જ જીવન જીવતા હોય છે.

2. પ્રાસાદાવાસ

જે લોકો ઘરમાં જન્મીને પ્રાસાદમાં પહોંચી જાય છે અથવા પ્રાસાદમાં જન્મીને પ્રાસાદમાં જ જીવન જીવે છે. તે બહુ થોડા હોય છે. પ્રાસાદનો અર્થ થાય છે—જે પ્રાસાદ એટલે પ્રસન્નતા આપે તેને પ્રાસાદ કહેવાય. પ્રત્યેક કાળમાં અલગ-અલગ સ્થાપત્યો હોય છે. રાજપ્રાસાદ ભવ્યાતિભવ્ય હોય છે. જેમાં દાસ-દાસીઓ, નોકર-ચાકરો વગેરે સેંકડો માણસો બેચાર માણસોની સેવા કરવા, એમ કહો કે બેચાર માણસોની આવશ્યકતાઓ પૂરી કરવા ખડેપગે તૈયાર રહેતાં હોય છે. પ્રાસાદ વૈભવનું પ્રતીક હોય છે અને વૈભવ સ્પર્ધા વિનાનો નથી હોતો તથા સ્પર્ધા ઈર્ષ્યા-દ્વેષ વિનાની નથી હોતી. એટલે જેટલી ખટપટો પ્રાસાદોમાં થતી હોય છે તેટલી ઘરોમાં—ઝૂંપડીઓમાં નથી હોતી. ખરેખર તો રાજકીય ઇતિહાસો ઝૂંપડીઓમાં નહીં, પ્રાસાદોમાં રચાતા હોય છે.

3. વનવાસ

વનમાં વાસ કરવા ત્રણ જણા જતા હોય છે:

1. જે ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવીને વાનપ્રસ્થાશ્રમ સ્વીકારવા વનમાં જાય છે તે.
2. જેમને રાજસત્તાએ દેશવટો દીધો હોય જેમકે શ્રીરામ તથા પાંડવોને વનમાં રહેવા જવું પડ્યું તે. આ વનવાસ પ્રાસાદવાસમાંથી પ્રાપ્ત થયો હોવાથી વધુ ત્રાસદાયી થઈ જાય છે.
3. જે લોકોએ રાજવિદ્રોહ કર્યો હોય, જે ડાકુગીરી કરતા હોય, લૂંટફાટ કરતા હોય તે બધા અપરાધીઓ પોતાની સુરક્ષા માટે વનમાં ચાલ્યા જતા હોય છે. ગાઢ વનમાં તે સંતાઈને રહી શકે છે.

4. કારાવાસ

કારા એટલે જેલ. જે લોકો દોષી કે નિર્દોષ હોય પણ કોર્ટે તેમને સજા ફટકારી હોય તે સજા ભોગવવા જેમને જેલમાં જઈને રહેવું પડતું હોય છે તે કારાવાસ કહેવાય છે. કારાવાસમાં કેટલાક નિર્દોષ પણ દોષી થઈને સજા ભોગવતા હોય છે. વસુદેવ અને દેવકી પણ કારાવાસની સજા ભોગવી રહ્યાં છે.

5. કંદરાવાસ

કંદરા એટલે ગુફા. કુદરતે કેટલીયે પર્વતમાળાઓમાં કુદરતી રીતે નાની-મોટી કંદરા બનાવી હોય છે. આ કંદરાને વન્ય પ્રાણીઓ—ખાસ કરીને હિંસક પ્રાણીઓ પોતાનો આવાસ બનાવી લેતાં હોય છે. જેથી તાપ-ઢાઢવર્ષા વગેરે કુદરતી પ્રકોપોથી બચી શકાય છે.

ઋષિમુનિઓ પણ આવી કંદરાઓમાં રહેતા અને કંદમૂળ આદિ ખાઈને જીવન જીવતા. આદિ માનવ પણ કંદરાઓમાં રહેતો, પછી બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ કંદરાવાસી થયા. ચીનમાં, ટર્કીમાં મેં આવી સેંકડો કંદરાઓ જોઈ હતી જ્યાં ભિક્ષુઓ રહેતા હતા.

તમને જેવો પણ આવાસ મળ્યો હોય તેને તમે કેટલો સ્વીકારો છો તેના આધારે તમે સુખીદુઃખી થતા હો છો. મહત્ત્વ સ્વીકૃતિનું છે. ઘણી સગવડો ભોગવ્યા પછી અગવડો ભોગવવી બહુ દુઃખદાયી થઈ જાય છે. જે લોકો સગવડોનું સામર્થ્ય હોવા છતાં માપમાં જ સગવડો ભોગવે છે તે બદલાયેલી પરિસ્થિતિને દુઃખ વિના મનોબળથી સ્વીકારી શકે છે. જેમ કે શ્રીરામે વનવાસ સ્વીકાર્યો પણ પ્રજા સતત સગવડો શોધતી રહી છે. આ જ વિકાસ છે. જેના ઉપર ક્યાંય પૂર્ણવિરામ આવતું નથી. આ માર્ગે આગળ તો વધાય છે પણ પાછા વળી

શકાતું નથી.

આપણે કારાવાસની વાત કરીએ છીએ. દેવકી અને વસુદેવ મથુરાની તોતિંગ જેલમાં પૂરી દેવાયાં. જાડા સળિયાવાળા દરવાજાને મોટાં તાળાં મારી દેવાયાં અને ખડેપગે સંત્રીઓ પહેરો ભરવા લાગ્યા. શું-થી શું થઈ ગયું? આનું નામ તો જીવન છે. તોપણ બંને એકબીજાની હૂંફથી જીવવા લાગ્યાં. તેમણે પોતાની સોહાગરાત જેલમાં મનાવી. કેવી દશા હશે તેમની? “વાહ મારા પ્રભુ! જેવી તારી મરજી.” ક્યાં રાજમહેલ અને ક્યાં કારાવાસ? પ્રસિદ્ધ તાજમહેલનો નિર્માતા બાદશાહ શાહજહાં પાછલી જિંદગીમાં વર્ષો સુધી જેલમાં સબડતો રહ્યો. તે પણ પોતાના પુત્ર દ્વારા તેને સબડાવવામાં આવ્યો હતો. જેલમાં જ તેનું મૃત્યુ થયું અને કોઈને ખબર પણ ન પડે તેવી રીતે ચૂપચાપ તેને દફનાવી દેવાયો હતો. જિંદગી ગદ્યાર છે. ક્યારે કોને કેવો દગો દે તે કહી શકાય નહીં. આ જુઓને દેવકી અને વસુદેવ જેલમાં સબડી રહ્યાં છે. બધાં અરમાનો ચકનાચૂર થઈ ગયાં છે. કોઈ મોટી જેલમાં જઈને કેદીઓને જોજો, કેટલાય કેદીઓ જેમાં સ્ત્રીઓ પણ હશે. અરમાનોની ચિતા પ્રગટાવીને પોતાની જાતને અગ્નિદાહ આપી રહ્યા હશે. પેલું મડદું તો 2-5 કલાકમાં બળી જાય પણ આ જીવતું મડદું વર્ષોથી ધગધગી રહ્યું છે પણ બળતું નથી. હજી જીવે છે. કદાચ નરકમાં આવું જ થતું હશે! રામ જાણે!

કારાવાસમાં નવ મહિના વીતી ગયા અને એક રાત્રે દેવકીને બાળક આવ્યું. તેની ચીસોથી સંત્રીઓ ચોંકી ગયા. તે દોડતા ગયા અને આજ્ઞા પ્રમાણે કંસને ખબર આપી. બાળક જન્મ્યું છે. છોકરો છે. લ્યો વહેંચો પેંડા. ધમધમ કરતો કંસ આવી પહોંચ્યો અને અટ્ટહાસ્ય કરતો-કરતો દેવકી પાસેથી બાળક છીનવીને તેની જ સામે જેલની ફર્શ ઉપર પછાડીને ફોદા કાઢી નાખ્યા. ફરી પાછો અટ્ટહાસ્ય કરતો-કરતો પગ પછાડતો-પછાડતો ચાલ્યો ગયો. પોતાના નવજાત શિશુને આવી રીતે નષ્ટ થતું જોઈને માને શું-શું થયું હશે! તેની આંતરડી કેટલી કકળી હશે! માની બદદુઆ પહોંચીને પણ બાળીને ખાખ કરી નાખે. પણ પથ્થરહૃદય માણસને ક્યાં કશી અસર થાય છે?

કોઈ પણ નિર્દોષ પ્રાણીની હત્યા કરવી એ પાપ છે. પૂરી જીવસૃષ્ટિ સકારણ છે અને એકબીજાની પૂરક છે. એટલે સૌને જીવવાનો હક્ક છે પણ આપણે ત્યાં પાંચ હત્યાઓને મહાપાપ માનવામાં આવ્યું છે. મહાપાપ તેને કહેવાય જેનું પ્રાયશ્ચિત્ત ન હોય. આ પાંચ હત્યાઓ આ પ્રમાણે છે: 1. ભ્રૂણહત્યા, 2. બાળહત્યા, 3. ગોહત્યા, 4. સ્ત્રીહત્યા અને 5. બ્રહ્મહત્યા.

1. ભ્રૂણહત્યા

સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં ગર્ભની સ્થાપના થાય અને વૃદ્ધિ થાય તેને ભ્રૂણ કહેવાય છે. ગર્ભમાં આવેલા ભ્રૂણને જન્મવાનો અને જીવવાનો પૂરેપૂરો હક્ક છે. આમાં અપવાદ એટલો જ હોય કે કોઈનો જીવ બચાવવા કોઈનો નિકાલ કરવો જરૂરી હોય તો કરી શકાય પણ આમાં શરત એટલી છે કે પૂરી જીવસૃષ્ટિ કુદરતી પ્રક્રિયામાં જીવતી હોય તો. પહેલાં પૂરી જીવસૃષ્ટિ કુદરતી પ્રક્રિયામાં જીવતી હતી તેથી બધાનું સંતુલન રહેતું હતું. માનવસૃષ્ટિ વધતી જ ન હતી. પણ પછી કુદરતી પ્રક્રિયા ડિસ્ટર્બ કરવામાં આવી જેથી સંતુલન બગડી ગયું. હવે માનવસૃષ્ટિનું નિયમન કરવું જરૂરી થઈ ગયું છે. આ નિયમનમાં ગર્ભ ધારણ જ ન થાય તે પ્રક્રિયા ઉત્તમ કહેવાય. ધારણ થયા પછી તેનો નાશ કરાવવો તે ઉત્તમ ન કહેવાય.

2. બાળહત્યા

જેની પ્રસૂતિ થઈ ચૂકી છે, જે બાળક છે, જે નિર્દોષ છે. આવાં બાળકોની હત્યા કરવી એ મહાપાપ છે. જેણે જેણે પણ સામૂહિક રીતે બાળહત્યાઓ કરી છે તેમનું નિકંદન નીકળી ગયું છે. શત્રુપક્ષનાં બાળકોનું પણ રક્ષણ કરવું જોઈએ. શત્રુતા પ્રૌઢ વ્યક્તિઓ સાથે હોય, બાળકો સાથે ન હોય.

3. સ્ત્રીહત્યા

આ સ્ત્રીઓનો વિશેષાધિકાર છે. સ્ત્રીઓ ગમે તેટલી ભૂલો કરે, તોપણ તેની હત્યા ન કરાય. બહુ બહુ તો તેનો ત્યાગ કરાય. સ્ત્રીઓના અપરાધોને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી શકાય: 1. ભૂલથી થયેલા અપરાધ, 2. જાણીકરીને કોઈની ચઢવણીથી કરેલા અપરાધ અને 3. સમજીવિચારીને યોજનાપૂર્વક કરેલા ગંભીર અપરાધ. આ ત્રણમાં પ્રથમનો અપરાધ ક્ષમાને પાત્ર છે. બીજો અપરાધ દંડને પાત્ર છે. ત્રીજો અપરાધ ત્યાગને પાત્ર છે. પણ હત્યા તો બને ત્યાં સુધી ન જ કરવી જોઈએ. તેમાં પણ નિર્દોષ સ્ત્રીની હત્યા સાંભળેલી વાતો ઉપરથી, શંકાકુશંકાથી તો ન જ કરવી જોઈએ.

4. ગૌહત્યા

પ્રાચીનકાળમાં અર્થતંત્રની કરોડરજ્જુ ગાય હતી. તે અને તેના વંશથી આખું અર્થતંત્ર ચાલતું હતું. તેથી ગૌહત્યાને મહાપાપ માનવામાં આવ્યું હતું. પણ ગાયોને રખડતી રાખવી, ભૂખીતરસી રાખવી તે પણ હત્યા બરાબર જ કહેવાય. તેની પૂરેપૂરી સેવા-માવજત કરવી જરૂરી છે.

5. બ્રહ્મહત્યા

બ્રહ્મહત્યા એટલે પ્રતિભાહત્યા. પ્રત્યેક રાષ્ટ્રની સર્વોચ્ચ મૂડી પ્રતિભા હોય છે. બધા માણસો પ્રતિભાશાળી નથી હોતા. હજારો-લાખોમાં કોઈ એક જ હોય છે.

આ પ્રતિભામાં પવિત્રતા ભળે એટલે મેધા થાય. જે મેધાવી હોય તેને બ્રાહ્મણ કહેવાય. તેની હત્યા મહાપાપ છે, કારણ કે તે દુર્લભ છે. જે દુર્લભ હોય તેનું જતન કરાય. જો તેનો નાશ કરી નાખવામાં આવે તો રાષ્ટ્ર પ્રતિભાહીન થઈ જાય. પ્રતિભાહીન રાષ્ટ્ર પછાત બને. પછાતપણું શોષિત થાય અને ગુલામ થાય. તેથી પ્રતિભાની હત્યા ન કરાય. અમેરિકાએ વિશ્વભરમાંથી પ્રતિભાને આવકારી પોતાને ત્યાં વસાવી. તેથી તે મહાન થઈ ગયો. રશિયાએ પ્રતિભાઓનો નાશ કર્યો. કારણ કે પ્રતિભાઓ સામે થઈ. જે સામે થાય તેનો નાશ કરો આ નિયમથી રાજસત્તા અત્યાચારી થઈ જાય. અત્યાચાર લાંબા ન ચાલે. તેનું પતન અવશ્યંભાવી હોય છે. રશિયાનું પતન થઈ ગયું.

રાષ્ટ્રનાં પાંચ ગૌરવ હોય છે: 1. રાષ્ટ્ર પ્રતિભાશાળીનો દેશ છે; જેમ કે જર્મની, જાપાન વગેરે. 2. રાષ્ટ્ર વૈભવશાળી દેશ છે; જેમ કે અમેરિકા વગેરે. 3. રાષ્ટ્ર વીરોનો દેશ છે, જે ગુલામી નથી સ્વીકારતા—અફઘાનિસ્તાન વગેરે. 4. રાષ્ટ્ર પ્રામાણિકતાનો દેશ છે, જ્યાં ભ્રષ્ટાચાર થતો નથી, આંદોલન કરવાં પડતાં નથી. અને 5. રાષ્ટ્ર ન્યાયપદ્ધતિનો દેશ છે, જ્યાં લો અને ઓર્ડર પૂરેપૂરાં કામ કરે છે.

આ પાંચે તત્ત્વો જ્યાં હોય તે દેશ ખરેખર ગૌરવને પાત્ર કહેવાય. અને જ્યાં આ પાંચે ન હોય, જ્યાં પ્રતિભાની હત્યા થતી હોય, જ્યાં ભયંકર દરિદ્રતા હોય, જ્યાં વીરતાની જગ્યાએ કાયરતાનું પ્રમાણ ઘણું મોટું હોય, જ્યાં પ્રામાણિકતાની જગ્યાએ ભ્રષ્ટાચારનો ભોરિંગ વ્યાપી ગયો હોય અને જ્યાં ન્યાય હોય જ નહીં, કાયદો-વ્યવસ્થા હોય જ નહીં તે દેશ ગૌરવ ન લઈ શકે. કદાચ લે તો તે મિથ્યા બણગા જ કહેવાય.

મૂળ વાત ઉપર આવીએ. કંસે હાહાકાર મચાવી દીધો. પોતાના પિતા ઉગ્રસેનને જેલમાં નાખીને રિબાવવા લાગ્યો. બીજી તરફ દેવકીનાં એક પછી એક છ બાળકોને જન્મતાં જ મારી નાખ્યાં. હત્યાઓ કરીને જ રાજ્ય કરવાનું હોય ત્યાં સુખશાંતિ ન હોય. રાજા પ્રજારક્ષક, પ્રજાવત્સલ હોય તેની જગ્યાએ જો તે પ્રજાભક્ષક થઈ જાય તો કલિયુગનો પ્રભાવ ફેલાયો કહેવાય. ધર્મ અને ધાર્મિક પુરુષોના નિયંત્રણ વિના રાજા બેફામ થઈ જતો હોય છે. બેફામ ડ્રાઈવિંગ જેમ ઘણાનો કચ્ચરઘાણ કાઢી નાખે છે, તેમ બેફામ રાજા પણ ઘણો વિનાશ કરી દેતો હોય છે.

દેવકીને સાતમો ગર્ભ ધારણ થયો છે. આ ગર્ભનું રક્ષણ થવું જોઈએ. પણ કેવી રીતે? દેવકીના ગર્ભને વસુદેવની પત્ની રોહિણીના ગર્ભમાં સ્થાપિત કરી દેવાય તો, યોગમાયાથી તેવું જ થયું. રોહિણીને જે બાળક થયું તે બલરામ, બલભદ્ર કહેવાયું. જે કૃષ્ણના મોટા ભાઈ થયા. કંસ સમજ્યો કે દેવકીનો ગર્ભપાત થઈ ગયો છે.

હવે આઠમા અને છેલ્લા બાળકની વાત રહી.

21-8-2011

9. કૃષ્ણજન્મ

પ્રતિક્ષણ હજારો બાળકો જન્મે છે. બધાંનાં આકાર-પ્રકાર, રંગ-રૂપ જુદાં જુદાં. કોઈ બે બાળકો ભાગ્યે જ એકસરખાં હોય. જન્મેલાં બાળકોનું ઉપરી સ્વરૂપ આપણને દેખાય છે. અંદરનું કશું દેખાતું નથી. જેટલી ભિન્નતા અને વિવિધતા ઉપર હોય છે તેટલી જ, કદાચ તેથી પણ વધારે વિવિધતા અંદર હોય છે. તેમાં એક કંસ જન્મે છે તો બીજો કૃષ્ણ જન્મે છે. એક રાવણ જન્મે છે તો બીજો રામ જન્મે છે. એક ભિખારી જન્મે છે તો બીજો કુબેર જન્મે છે. એક મંદ બુદ્ધિનો મહામૂર્ખ જન્મે છે તો બીજો પ્રચંડ મેઘાવી જન્મે છે. આવું કેમ થતું હશે? કર્મવાદીઓ પાસે તો કર્મફળનું સમાધાન છે. પણ નાસ્તિકો પાસે કશું સમાધાન નથી. જો પ્રત્યેક પ્રસૂતિ માત્ર ભૌતિક પ્રક્રિયા જ હોત અને તે કમ્પ્યુટરાઈઝડ હોત તો બધાં બાળકો કાર્બન કોપી જ હોત, તો જીવન જ ન હોત. બધા રાવણ હોય કે બધા રામ હોય તો રામાયણ ન રચાય. જન્મનારાં બાળકોમાં કોઈ લાખોનો ઉદ્ધારક પણ જન્મતો હોય છે. ઉદ્ધારકતા જન્મજાત હોય છે. મહેનત કરીને નથી આવતી. મહેનત કરીને તો કાર્યકર્તા થવાય, સિપાઈ થવાય, શિવાજી ન થવાય. શિવાજીના ઘરમાં જ બીજા શિવાજી ન થયા. એટલે આનુવંશિકતા પણ ન કહેવાય. તો શું કહેવાય તે રામ જાણે. પણ બધે જ ઉદ્ધારકો થતા હોય છે.

મથુરાના કારાવાસમાં દેવકીના દેખતાં-દેખતાં સાત બાળકોનો નાશ થઈ ચૂક્યો છે તેમ છતાં પ્રસૂતિની પ્રક્રિયા અટકી નથી. પતિ-પત્ની બંને જાણે છે. ગર્ભ ધારણ થશે અને બાળક જન્મશે તો કંસ મારી નાખશે એ નક્કી છે. તો ગર્ભ ધારણ કરવાનું જ બંધ કરો ને! ત્યારે આજના જેવા ઉપાયો નહીં હોય. કુદરતી કામાવેગ સૌથી પ્રચંડ હોય છે. તેનું દમન કરવાથી તે દબાતો નથી. ખાસ કરીને જ્યારે પતિ-પત્ની બંને એકસાથે રહેતાં હોય ત્યારે તો તેના ફૂંફાડા પર્વતોને ડોલાવી નાખે તેવા હોય છે. સાથે જ રહેનારાં પતિ-પત્નીએ કદી સંયમનું વ્રત લેવું ન જોઈએ. આવું વ્રત અપાવનાર મૂરખનો સરદાર જ હોય. વ્રતભંગ કરીને પશ્ચાત્તાપ અને ગ્લાનિભર્યું જીવન જીવવું તેના કરતાં વ્રતમુક્ત રહેવું સારું. જીવનમાં જે વ્રતોની જરૂર જ નથી તેવાં વ્રતો લઈને વગરજોઈતાં દુઃખી ન થવું. વ્રત લેવું જ હોય તો સત્ય બોલવાનું લેવું, સાચું મેળવવાનું વ્રત લેવું. પરસ્ત્રીનિવારણનું વ્રત લેવું. જે વ્રતો તત્કાળ ફળ આપે છે અને ફળ દેખાય છે તેવાં વ્રત લેવાં. વાંઝિયાં વ્રત લેવાનો કશો અર્થ નથી.

દેવકીને પૂરા માસ વીતી રહ્યા છે. બાજુમાં બેઠેલો માણસ પણ તેનાં મોજાંથી તમને પ્રભાવિત કરી શકતો હોય છે. તો અંદર રહેલો બાળક માતાને અને માતા બાળકને પ્રભાવિત કર્યા વિના રહે ખરું? પુરુષોને ગર્ભાવસ્થાનો અનુભવ નથી હોતો. સ્ત્રી પોતાના ગર્ભ સાથે ઓતપ્રોત થઈને જીવન જીવતી હોય છે. તેનું મન તેમાં જ લાગ્યું રહેતું હોય છે. મા-બાળકનો મૂકસંવાદ ચાલતો હોય છે. જ્યારે-જ્યારે તે પેટ ઉપર હાથ ફેરવે છે ત્યારે-ત્યારે તેને અંદરનો અવાજ સંભળાય છે. “મા તું મજામાં તો છે ને! ચિંતા ન કરીશ, બહાર આવીને હું તારા બધા મનોરથ પૂરા કરીશ.” આવો ધ્વનિ સંભળાય છે ત્યારે માને અનહદ આનંદ થાય છે.

વસુદેવની ચિંતાનો પાર નથી. આ અભાગિયો પિતા છે. જે પુત્રજન્મ તો આપી શકે છે પણ પુત્રસુખ જોઈ શકતો નથી. જેની વેદનાનો પાર નથી. કેટલાક લોકો રિબાવા માટે જ જન્મતા હોય છે. જેમજેમ પ્રસૂતિનો સમય નજીક આવતો ગયો તેમતેમ બંને વધુ ને વધુ ભય અને પીડા અનુભવતાં ગયાં. બાળક જન્મશે, કંસને ખબર પડશે અને ધમધમ કરતો આવશે, બાળકને પછાડીને અમારા દેખતાં તેના ફોદા કાઢી નાખશે. અમે લાચારીથી કાકલૂદી કરતાં જોઈ રહીશું. ધિક્કાર છે અમને! આટલો બધો ભય, અમે કશું બોલી શકતાં નથી, કશું કરી શકતાં નથી. ધિક્કાર છે અમને!

દેવકીની અંદરનું માતૃત્વ વિસ્ફોટિત થયું. તે રણચંડી થઈ ગઈ. પત્ની પોતાનો બધો બળાપો પતિ ઉપર ઠાલવે. પતિ કોના ઉપર ઠાલવે? તે બળાપાને ક્રિયાનું રૂપ આપે. તેમાંથી કથા શરૂ થાય. કથા ભલે પુરુષ કરે. પણ તેની પાછળ પ્રેરકશક્તિ તો સ્ત્રીની જ હોય.

આજે શ્રાવણ વદ આઠમ છે. સૂર્યાસ્ત થઈ ચૂક્યો છે. ધીરેધીરે રાત જામી રહી છે. આકાશમાં ઘનઘોર વાદળાં છવાઈ ગયાં છે. વીજળીના કડાકા પર્વતોને પણ થથરાવી રહ્યા છે. આજે તો બારેમેઘ ખાંગા થયા છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં જળબંબાકાર થઈ ગયો છે. જમુનાજી બંને કાંઠે ગાંડીતૂર થઈને દોડી રહી છે. ભલભલા મદના પણ છક્કા છૂટી જાય તેવું ભયંકર વાતાવરણ સર્જાયું છે. તેવામાં કારાવાસમાં નવજાત બાળકના રડવાનો અવાજ આવ્યો. “ઉંવાં ઉંવાં ઉંવાં.” બાળક નથી પ્રગટ્યું, કોઈ ઇતિહાસ પ્રગટ્યો છે. લાખોને હચમચાવી

દેનારો ઇતિહાસ કારાગૃહમાં પ્રગટી ચૂક્યો છે. લોકો માની બેઠા છે કે ઇતિહાસ મહેલોમાં પ્રગટતો હોય છે, પણ આ બાળક સાબિત કરી આપશે કે ના, ઇતિહાસ જેલમાં પણ પ્રગટતો હોય છે. અરે, ગંદા નાળામાં પણ પ્રગટતો હોય છે. જોવા-સમજવાની આંખો હોવી જોઈએ. દેવકી અને વસુદેવ બાળકને જોતાં જ રહી ગયાં. આવું રૂપાળું તો એકે બાળક ન હતું. પાછું નટખટ પણ છે. નટખટતા વિનાનું રૂપ મડદા જેવું હોય. તરત જ બંનેને કંસ યાદ આવ્યો. હમણાં ધમધમ કરતો કંસ આવશે અને આ બાળકને પછાડીને ફોદા કાઢી નાખશે. તે દૈત્ય આ આઠમા બાળકની જ રાહ જોઈ રહ્યો છે.

દેવકી વીફરી, કોઈકોઈ વાર પત્ની પણ પતિ ઉપર વીફરતી હોય છે. એકલા પતિઓ જ નથી વીફરતા. દેવકી રણચંડી બની ગઈ. એના રોમેરોમે આગ ઝરવા લાગી, તે બોલી “જોઈ શું રહ્યા છો? ઊઠો આ બાળકને બચાવી લો. ગમે તેમ કરીને પણ બચાવી લો. નહીં તો મરી જાવ, મને મોઢું ન બતાવશો.”

વસુદેવમાં શક્તિનો નવસંચાર થયો. પુરુષ તો શબ છે, મડદું છે. કોઈ પાર્વતી જ તેમાં શક્તિ ફૂંકતી હોય છે. સ્ત્રી વિનાના પુરુષો જોજો, અડધા મડદા જેવા દેખાશે. પ્રેરકબળનું ઘણું મહત્ત્વ હોય છે. પ્રચંડ સાહસ પ્રેરકબળ વિના નથી થઈ શકતું. વસુદેવ ઊભા થયા. તેના રોમરોમમાં જુસ્સો-હિંમત, સાહસ છલકાવા લાગ્યાં. નવજાત બાળકને એક છાબડીમાં લીધું. છાબડી માથે ઉપાડી. બાળક પણ એવું કે હવે રડવાનું બંધ કરીને ચૂપચાપ ટગરટગર જોવા લાગ્યું. જે વિપત્તિ-આપત્તિ અને દુઃખોના ઝંઝાવાતમાં નીકળ્યા હોય તે ઘોર દુઃખોમાં પણ હસતા રહી શકે છે. જન્મતાંની સાથે જ તેમને વજતા પ્રાપ્ત થઈ હોય છે.

યોગાનુયોગ ચોકીદાર ઊંઘી રહ્યો છે. સળિયામાંથી હાથ નાખીને તેના ગજવામાંથી ચાવી કાઢી અને ધીરે રહીને દરવાજો ખોલ્યો. વસુદેવ બહાર નીકળ્યા. કેટલાં વર્ષ પછી ખુલ્લી હવા લીધી! પાછો દરવાજો બંધ કરીને સડસડાટ જમુના કિનારે પહોંચી ગયા. ભલેને જમુનાજી બંને કાંઠે ઊભરાતી હોય. હવે ભય નથી. મરણિયા માણસને ભય ન હોય અને જેને ભય હોય તે કદી મરણિયો ન થઈ શકે. તે ડાહ્યોડમરો થઈ શકે. વસુદેવે નદીમાં ઝંપલાવ્યું શું થશે? જે થવું હોય તે થાય, હવે ચૂપ નહીં રહેવાય. હવે કાં તો આ પાર કે પછી પેલે પાર. વસુદેવ સડસડાટ તરીને પેલા કિનારે પહોંચી ગયા. હાશ, એક લક્ષ્ય તો પૂરું થયું. સામે જ નંદગામમાં નંદબાવા રહે છે. તે નાના દરબાર છે. કંસના ખંડિયા રાજા છે. બારણું ખખડાવ્યું, “અત્યારે મેઘલી કાળી રાતે કોણ હશે?” નંદબાબા આંખો ચોળતા-ચોળતા ઊભા થયા અને બારણું ખોલ્યું: “અરે, આ તો વસુદેવ! અત્યારે! આ ટોપલામાં કોણ?” વસુદેવે બધી વાત સમજાવી અને કહ્યું કે વાત કરવાનો સમય નથી. આ બાળકને શરણું આપો, રાખી લો. કંસ આવે તેના પહેલાં મને પહોંચી જવા દો.” નંદબાબા આમ તો બધું જાણતા જ હતા. બાળકને શરણું આપવું એટલે કંસનો કોપ વહોરી લેવાનો હતો. રાજકોપ મહાઅનર્થકારી હોય છે. કેટલાક ડાહ્યા મનાતા માણસો ખાસ કરીને વ્યાપારીઓ રક્ષિત જીવન જીવતા હોય છે. પોતાના જીવનને જરાય આંચ ન આવે તેવું રક્ષિત જીવન જીવતા હોય છે. જરાક ભય દેખાય તો ખસી જાય. આવા લોકોની મિત્રતા ભરોસાપાત્ર નથી હોતી. વિપત્તિમાં તે દગાબાજ નીકળતા હોય છે. ખસી જાય ત્યાં સુધી તો ઠીક, કેટલાક તો સામે ચાલીને વિપક્ષમાં ભળીને શત્રુ નુકસાન ન કરે તેટલું નુકસાન કરતા હોય છે. પણ કેટલાક જાનના જોખમે ઝંપલાવતા હોય છે. જે ઝંપલાવે તેનો ઇતિહાસ હોય, તે અમર થઈ જાય. પેલા તો “તીરે ઊભા જુએ તમાશો” જેવા થઈ જાય.

નંદબાબાએ ઝટઝટ બાળકને લઈ લીધું અને જશોદાની ગોદમાં સુવાડી દીધું. જશોદાની ગોદમાં પહેલેથી જ એક નવજાત બાળકી સૂતી છે તે ઉપાડી લીધી અને વસુદેવની ટોપલીમાં મૂકી દીધી. વસુદેવ સડસડાટ પાછા વળી ગયા. પાછી નદી પાર કરી અને જુએ છે તો ચોકીદાર હજી ઊંઘી રહ્યો છે. કોઈએ તેને ઊંઘાડી દીધો લાગે છે. ધીરે રહીને દરવાજો ખોલીને પાછો બંધ કરીને ચાવી હતી તેમ જ ચોકીદારના ગજવામાં મૂકીને વસુદેવ દેવકી પાસે પહોંચ્યા. બધી વાત કરી. દેવકીએ નવજાત કન્યાને ગોદમાં લીધી, મારા બાળકને જીવન આપનારી આ કોઈ જોગમાયા જ લાગે છે. જીવને બદલે જીવ દેનારાં પણ બાળકો હોય છે.

હવે બાળકી રડવા લાગી. ચોકીદાર જાગી ગયો. દોડતો કંસની પાસે ગયો અને બધા સમાચાર આપ્યા. હાંફળોફાંફળો કંસ દોડતો કારાવાસમાં આવ્યો. પણ આ શું? આ તો બાળકી છે, બાળક નથી. દેવકી-વસુદેવને બહુ પૂછ્યું પણ તેમણે કહ્યું કે “આ વખતે આ બાળકી જ જન્મી છે.” આ વખતે દેવકી-વસુદેવ સત્ય બોલે તો? શું પરિણામ આવે? સત્ય, સત્યવાદી પાસે બોલાય. જેની રગેરગમાં જૂઠ ભર્યું હોય તેની આગળ પણ સત્ય બોલવાનો દુરાગ્રહ રાખનારા વેદિયા કહેવાય. તે વગર મોતે મરે અને મારી નાખે.

કંસે બાળકીને પગ પકડીને ઉછાળી અને ધરતી ઉપર પછાડવા હાથ ઊંચો કર્યો ત્યાં તો બાળકી હાથમાંથી છટકીને આકાશમાં ઊભીઊભી

કહેવા લાગી:

“કંસ, મૂર્ખ કંસ, તું મને શું મારીશ! તને મારનારો તો વ્રજમાં લીલા-લહેર કરી રહ્યો છે.”

એટલું કહીને અંતર્ધાન થઈ ગઈ. કંસ ઝાંખો પડી ગયો. તે ધમધમાટ કરતો પાછો ફર્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે હવે શું કરવું? આટલીઆટલી તકેદારી રાખવા છતાં આઠમો બાળક—કાળ છટકી ગયો. વાંધો નહીં. છટકીને ક્યાં જશે? મારા હાથ બહુ લાંબા છે. તેણે હુકમ કર્યો કે વ્રજમાં જેટલાં નવજાત બાળક હોય તે બધાં જ મારી નાંખો. આમાં પેલો આવી જ જશે. ક્યાં જશે? બીજા જ દિવસથી વીણીવીણીને બાળકોને મારવાની પ્રક્રિયા શરૂ થઈ ગઈ. હજારો નવજાત બાળકો મારી નાંખાયાં. પણ પેલો તો બચી જ ગયો. જેને ઈશ્વર જિવાડવા માગે છે તેને લાંબા હાથ પણ પહોંચી શકતા નથી.

21-8-2011

*

10. શ્રીકૃષ્ણની બાળલીલાઓ

જીવનમાં બાલ્યકાળનો ઉછેર બહુ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતો હોય છે. બધાં જન્મનારાં બાળકોનો ઉછેર સરખો નથી થતો હોતો. મારી દૃષ્ટિએ બાલ્યકાળનો ઉછેર અનેક પ્રકારનો હોય છે: 1. સંપન્ન, સમૃદ્ધ અને સંસ્કારી માતા-પિતાને ત્યાં ઉછેર થવો. 2. સંપન્ન ખરા પણ સંસ્કારી નહીં તેવાં માતા-પિતાના ત્યાં ઉછેર થવો. 3. સંપન્ન નહીં, માત્ર સંસ્કારી માતા-પિતાને ત્યાં ઉછેર થવો. 4. પિતા વિના માત્ર માતાના હાથે ઉછેર થવો. 5. માતા વિના માત્ર પિતાના હાથે ઉછેર થવો. 6. સાવકી માતાના હાથે ઉછેર થવો. 7. પાલક માતાના હાથે ઉછેર થવો. 8. માતા-પિતા વિના જ ઉછેર થવો. 9. અનાથાશ્રમમાં ઉછેર થવો.

1. સમૃદ્ધ-સંસ્કારી માતા-પિતા

તે બાળક ભાગ્યશાળી કહેવાય જે સમૃદ્ધ અને સંસ્કારી માતા-પિતાને ત્યાં જન્મે અને ઊછેરે. જન્મતાં જ તેને સમૃદ્ધિની ગુડવીલ મળે છે. લોકો શેઠનો બાબો કે સાહેબનો બાબો કહી-કહીને રમાડે છે અને માન આપે છે. તેને ઢગલાબંધ રમકડાં મળે છે. ખાઈ ન શકાય તેવો અને તેટલો આહાર મળે છે. તે મોંઘામાં મોંઘાં કપડાં પહેરે છે, તેને સારામાં સારું પારણું મળે છે. તેનું શરીર હૃષ્ટપુષ્ટ અને તેજસ્વી રહે છે. તેને શિક્ષણની બધી સગવડો મળે છે અને માતા-પિતા સંસ્કારી હોવાથી સારા સંસ્કારો પણ મળે છે. યુવાવસ્થા આવતાં પહેલાં જ તેને પોતાની કન્યા પરણાવવા અનેક શ્રીમંતો દહેજની મોટી રકમ સાથે લાઈન લગાવે છે. તેને કશો જ અભાવ નથી હોતો. તેને જીવનવિકાસનું તૈયાર પ્લેટફોર્મ મળે છે. જેને આટલું બધું મળ્યું હોય તે ભાગ્યશાળી જ કહેવાય ને? જે વગર પ્રયત્ને તથા વગર પુરુષાર્થે પ્રાપ્ત થાય તેને ભાગ્ય કહેવાય. આ બધું પ્રાપ્ત કરવા માટે આ બાળકે કયો શ્રમ-પ્રયત્ન કર્યો હતો? કોઈ નહીં.

2. સંસ્કાર વિનાની સમૃદ્ધિ

આ બીજું બાળક છે, જે બહુ મોટા શ્રીમંતના ત્યાં જન્મ્યું તો છે. સમૃદ્ધિનો પાર નથી. પણ માતા-પિતા જરાય સંસ્કારી નથી. માતા-પિતા દારૂ-જુગાર, ક્લબો, કુર્મો, ખોટા ધંધા વગેરેમાં લિપ્ત રહે છે, પારણું, રમકડાં, બધું ઢગલાબંધ છે પણ સંસ્કાર નથી. બાપ જેવા બેટા થાય અને મા જેવી દીકરી થાય તો નવાઈ નહીં. આવા સમૃદ્ધ ઘરની દીકરી લે છે કે દીકરી આપે છે તે પોકે ને પોકે રડતાં હોય છે. જો તે પોતે સંસ્કારી હોય તો, સંસ્કારી ન હોય અને પેલાના જેવાં જ હોય તો કરે ઠનાઠન.

3. સંપન્નતા વિનાની સંસ્કારિતા

આ ત્રીજું બાળક છે, જેનાં માતા-પિતા સમૃદ્ધ નથી, સામાન્ય છે. અરે, કહો કે દરિદ્ર છે, પણ સંસ્કારી છે. તેવું બાળક પણ ભાગ્યશાળી કહેવાય. સમૃદ્ધિ કરતાં સંસ્કારનું સુખ અને શક્તિ અનેકગણાં હોય છે. આવું બાળક અભાવમાં ઊછેરે છે પણ એ અભાવ જ તેના જીવનના ઘડતરમાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. તેના સંસ્કારો તેને સિદ્ધાંતવાદી બનાવે છે. સિદ્ધાંતવાદી જીવનની કપરી કસોટીઓમાં અડીખમ ઊભા રહી શકતા હોય છે. જે લોકો સિદ્ધાંતહીન, ચાલુ જીવન જીવતા હોય છે, તે કદી મહાપુરુષ થઈ શકતા નથી. તે ભરોસાપાત્ર પણ હોતા નથી. પલટીબાજો જીવનભર પલટીઓ ખાતા રહે છે. એટલે સંસ્કાર પણ સમૃદ્ધિ છે. ભૌતિક સમૃદ્ધિ ન હોય પણ સંસ્કારસમૃદ્ધિ હોય તોપણ બાળક ધન્ય થઈ જાય.

4. પિતા વિના વિધવા માતાથી ઉછેર થવો

કેટલાંક બાળકોનો ઉછેર વિધવા માતા દ્વારા થયો હોય છે. ઘણી વાર તો પિતાનું મોઢું પણ ન જોયું હોય અને પિતા ગુજરી જાય. બાળકને ખબર પણ ન હોય કે પિતા ક્યારે અવસાન પામ્યા અને વિધવા માતા ઉપર બાળક-ઉછેરના બોજ સાથે ઘરબોજ પણ આવી જાય. વિધવા માતા મહેનત-મજૂરી કરે, દળણાં દળે, પાણી ભરે. શું-શું કરે અને માંડ બાળકનો ઉછેર કરે. વિધવા સ્ત્રી ગમે તેટલી સક્ષમ હોય તોપણ બાળક-ઉછેરમાં તેને પતિની ખોટ હંમેશાં રહે છે. વિધવા માતા દ્વારા ઊછેરેલો બાળક કેટલીક વાર અનાડી અને તોફાની પણ હોય છે.

5. માતા વિના પિતાના હાથે ઊછેરેલું બાળક

કેટલીક વાર એવું બને કે માતા જ પહેલી મરી જાય. પુનર્લગ્નની શક્યતા હોવા છતાં પિતા બાળકોના હિત માટે પુનર્લગ્ન ન કરે, પિતા

પોતે જ માતા બની જાય. પિતા બાળકને નવડાવે-ધોવડાવે. તેના મળમૂત્રને સાફ કરે. પોતે રાંધે અને બાળકને ખવડાવે. જે કામ તેનું નથી તે બધું તે કરે. આ ઘણું અઘરું તપ કહેવાય. તોપણ પિતા કદી, મા જેટલું વહાલ આપી શકતો નથી. માતા એ માતા જ છે. તેનો વિકલ્પ હોય જ નહીં. પણ પિતાને જ્યારે દીકરી ઉછેરવાની થાય ત્યારે અનિચ્છનીય અનર્થો થવાની પણ સંભાવના રહે છે. વિધુર પિતા અને તરુણાવસ્થાએ પહોંચેલી દીકરી જ્યારે એકસાથે રહે ત્યારે વાસનાનો ભોરિંગ ક્યારે ફૂંફાડા મારે તે કહેવાય નહીં. વાસનાને આંખ હોતી જ નથી તેથી કેટલીક વાર ન થવાનું પણ થઈ જતું હોય છે. બને ત્યાં સુધી દીકરીનો ઉછેર વિધુર બાપે કરવાથી દૂર રહેવું જોઈએ. તે માણસ ખરાબ ન હોય તોપણ ખરાબ થઈ જાય છે. પણ બીજી કોઈ શક્યતા જ ન હોય તો શું કરવું?

6. સાવકી માતાના હાથે ઉછેર

કેટલીક વાર વિધુર થયેલો પુરુષ પુનર્લગ્ન કરે. નવી પત્ની જૂની પત્નીનાં બાળકોને સ્વીકારી ન શકે. આ કુદરતી પ્રક્રિયા છે. કૂતરી, બીજી કૂતરીનાં બચ્ચાંઓને મારી નાખતી હોય છે. લગભગ બધાં પ્રાણીઓમાં આવી કુદરતી વ્યવસ્થા જોવા મળે છે. તેમાં પણ જો નવી પત્નીને બાળકો થાય તો-તો જૂની પત્નીનાં બાળકોનું આવી જ બને. શું કરવું? વિધુરતા પાર પાડી ન શકાય એટલે લગ્ન તો કરવાં જ પડે. પણ લગ્ન કરતી વખતે આટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું: 1. જૂની પત્નીનાં બાળકો હોય તો એવી નવી પત્ની કરવી જેને બાળક થવાની સંભાવના ન હોય. અથવા સ્પષ્ટ શરત કરવી કે જૂની પત્નીનાં બાળકોને પોતાનાં જ સમજવાનાં રહેશે. તેમ છતાં સાવકી માતા એ સાવકી માતા. કોઈ દુશ્મનને પણ સાવકી માનું દુઃખ ન આપે. વહાલ વિના સતત ફિટકાર અને તિરસ્કારમાં સાવકી માતાના હાથે ઊછેરેલાં બાળકો જીવનભર રૂઝ વિનાનો ફોલ્લો લઈને જીવતાં હોય છે. જો દાઝ્યા ઉપર ડામ દેનારી પત્ની મળે તો તો બિચારાનું આવી જ બને. પણ મોટા ભાગે આવાં બાળકોને સારી પત્ની કે સારો પતિ મળતાં હોય છે. તેનું કારણ સાવકી માતા તેમને ગરીબ-હલકાં ઘરોમાં પરણાવતી હોય છે જ્યાં રત્ન પડ્યું હોય છે.

7. પાલક માતાના હાથે ઉછેર

કેટલીક વાર માતાના મૃત્યુથી બાળકનો ઉછેર કોઈ બીજી જ સ્ત્રી કરતી હોય છે. જેમકે માસી, ફોઈ, કાકી, દાદી વગેરે. કેટલીક વાર પાલક માતા, સાચી માતા કરતાં પણ સવાઈ થઈને ઉછેર કરતી હોય છે. માના ઉપકાર ભુલાય પણ પાલક માતાના ઉપકાર તો કદી ભુલાય નહીં. સગી માતા તો કર્તવ્યના કારણે અને મોહના કારણે ઉછેર કરતી હોય છે, પણ પાલક માતા તો માત્ર પ્રેમના કારણે જ ઉછેર કરતી હોય છે. પોતાના ચામડાની ચંપલ બનાવીને પહેરાવે તોપણ ઓછું કહેવાય.

8. માતા-પિતા વિનાનો ઉછેર

કેટલાંક બાળકોને ઉછેરનારું કોઈ નથી હોતું. માતાપિતા બંને વિદાય થઈ ગયાં છે. માલ-મિલકત, ઘરબાર કશું છે નહીં. કોઈ સગું થતું નથી. આવાં તદ્દન નિરાધાર બાળકો શેરીઓમાં, ગલીઓમાં રખડતાં-ભટકતાં, ટીચાતાં-ટીપાતાં પોતાની મેળે ઊછરીને મોટાં થતાં હોય છે. તેમનો ગેરલાભ ભિખારીઓ, રખડતા બાવાઓ, ચૌનાચારવાળા કે બીજા કોઈ કરે તો નવાઈ નહીં.

9. અનાથાશ્રમમાં ઊછેરેલાં બાળકો

નિરાધાર થયેલાં બાળકો માટે આપણે ત્યાં કોઈ ખાસ વ્યવસ્થા હતી નહીં. ઉપર લખ્યું તેમ ગલીઓમાં રખડીભટકીને પોતાની મેળે ઊછરીને તે મોટાં થતાં. પણ અંગ્રેજોની રાજસત્તાની સાથે ખ્રિસ્તી ધર્મ પણ અહીં આવ્યો. ખ્રિસ્તી ધર્મનું જે નવું રૂપ વિકસ્યું તેમાં માનવતાને બહુ મહત્ત્વ અપાયું. તેઓ યજ્ઞો કે હોમહવન નથી કરતા, મોટી સપ્તાહો કે મોટા સમૈયા નથી કરતા. તે લોકો દૂર-દૂરના આદિવાસી ક્ષેત્રોમાં તથા ગામબહાર વસતા અસ્પૃશ્ય દલિત લોકોમાં જઈને સ્કૂલો ખોલે છે. દવાખાનાં ખોલે છે. ભૂખ્યાં લોકોને અન્ન આપે છે. નાગાં લોકોને વસ્ત્રો આપે છે. માનવસેવા એ જ મોટો ધર્મ માને છે. તેમણે આ દેશમાં અનાથ બાળકો માટે કેટલાય અનાથાશ્રમો શરૂ કર્યા. તેમની સાધ્વીઓ રખડતાં-ભટકતાં-નિરાધાર બાળકોને અનાથાશ્રમમાં લઈ આવે. નવડાવે-ધોવડાવે, ખવડાવે, ભણાવે, ગણાવે, નોકરીએ વળગાડે અને પરણાવે. નવું જીવન આપે. હવે પેલું બાળક ખ્રિસ્તી ન થાય તો બીજું શું થાય?

આપણી પાસે આવી સંસ્થાઓ ન હતી. આપણે મોટામોટા યજ્ઞો કરતા હતા. મ. ગાંધીજીએ નડિયાદમાં સર્વ પ્રથમ હિન્દુ અનાથ આશ્રમ ખોલ્યો. તે પછી તો આવા ઘણા આશ્રમો ખોલાયા. હવે આપણે પણ કાંઈક માનવતા તરફ વળ્યા છીએ તે સારી વાત કહેવાય.

આમ નવ પ્રકારથી બાળકોનો ઉછેર થતો હોય છે. કોને કેવો ઉછેર મળ્યો તે પોતે જાણે. પણ શ્રીકૃષ્ણને તો છતાં માતા-પિતાએ જન્મતાંની

સાથે જ કોઈ પાલક માતાના ખોળામાં ઊંઘવાનું થયેલું. શ્રીકૃષ્ણે સગી માનું સુખ જોયું નથી. અરે, મન ભરીને મોઢું પણ જોયું નથી. અને માતા દેવકીએ પણ પેટ ભરીને બાળકને ધવડાવ્યું નથી. જેલમાં જન્મ્યા અને જન્મતાં જ જીવ બચાવવા ભાગવું પડ્યું. આવી કરુણા કોના જીવનમાં હશે? છતાં કૃષ્ણ હસતા ને હસતા. દુઃખો ઉપર હસનારા જ જીવનવિજયી થતા હોય છે.

શ્રીકૃષ્ણ પાલક માતા જશોદાના ખોળામાં અને આંગણામાં ઊંઘ્યાં અને મોટા થયા. તેમણે પોતાની સાચી માતાનો ખોળો જોયો નહીં, પણ જશોદાએ કદી તેની ખોટ પડવા દીધી નહીં. કૃષ્ણને કદી ખબર જ ન પડી કે આ મારી પાલક માતા છે.

વસુદેવ અડધી રાત પછી નવજાત કૃષ્ણને નંદબાવાને ત્યાં મૂકી ગયા તે પછી વાત પૂરી ન થઈ. કંસે તમામેતમામ નવજાત બાળકોની હત્યા કરાવી નાખી. મને લાગે છે કે આકાશવાણીએ બે વાર ભૂલ કરી. એક વાર તો દેવકીની વિદાય વખતે કંસને ચેતવી દીધો. જો ન ચેતવ્યો હોત તો કદાચ દેવકી-વસુદેવને જેલમાં ન નાખત. બીજી વાર જેલમાં જ્યારે નવજાત કન્યાને પછાડવા કંસે લીધી અને કન્યા છટકીને કહેવા લાગી કે “તું મને શું મારીશ? તને મારનારો તો વ્રજમાં લીલાલહેર કરી રહ્યો છે.” આવું ન કહ્યું હોત તો? વ્રજનાં નવજાત બાળકો બચી જાત. પણ તો કશી કથા જ ન હોત. ભાગવત કથાને આગળ ચલાવવા માગે છે. તેથી નિમિત્ત તો જોઈએ ને?

વ્રજનાં બાળકોનો નાશ કર્યા પછી પણ કંસ શાંતિથી બેઠો નહીં. શક્તિશાળીનો ભય કદી શાંત નથી હોતો. ભયથી શાંત દુર્બળો થઈ જતા હોય છે. સમર્થ લોકો પ્રતિકાર કરતા હોય છે. ઘણી વાર સત્તાનો આંધળો ભય અનાવશ્યક અનર્થ કરી બેસતો હોય છે. એક બાળકના નાશ માટે પૂરા વ્રજનાં બાળકોનો નાશ કરાવવો તે આંધળો ભય જ કહેવાય. હજી પણ તેને થયા કરે છે કે મારો શત્રુ જીવે છે. તે મર્યો નથી. તે જરૂર મને મારી નાખશે. તેણે પૂરા વ્રજમાં ગુપ્તચરો ફેલાવી દીધા. તેને જાણવા મળ્યું કે નંદ-યશોદાના ઘરે એક નાનું બાળક પારણામાં કિલ્લોલ કરી રહ્યું છે. કદાચ આ જ પેલો હશે! પણ હવે તેનો નાશ યુક્તિથી કરવો પડશે. રાજસત્તા માત્ર પરાક્રમથી જ નથી ચાલતી. તેમાં યુક્તિ-પ્રયુક્તિ અને કાવા-દાવા પણ જોઈએ. કંસે એક પછી એક રાક્ષસોને જુદાજુદા રૂપમાં કૃષ્ણને મારવા મોકલ્યા. પ્રથમ માસી પૂતના મોકલી તે મરાણી, પછી શકટાસુર, તૃણાવર્ત, વત્સાસુર, ધેનુકાસુર વગેરે રાક્ષસો આવ્યા. શ્રીકૃષ્ણે બધાનો વધ કરી નાખ્યો. પછી નાગદમન, ચીરહરણ, ગોવર્ધન ગિરિરાજધરણ, છેવટે રાસલીલા કરી. આવી બધી અનેક બાળલીલાઓ કરી હવે મુખ્ય લીલા કરવાની બાકી રહી ગઈ. મુખ્ય લીલા એટલે કંસવધ. આ બધી લીલાઓનું રૂપક તત્ત્વ મેં મારા પુસ્તક ‘શ્રીકૃષ્ણલીલા રહસ્ય’માં લખ્યું છે એટલે અહીં પુનરાવર્તન કરતો નથી.

22-8-2011

આપણે ત્યાં મુખ્ય બે ધારાઓ ચાલે છે: 1. વૈદિક ધારા અને 2. શ્રમણધારા. બંનેના દષ્ટિકોણોમાં મહત્ત્વનો ભેદ રહ્યો છે. શ્રમણો ચુસ્ત અહિંસાવાદી છે. તે કોઈના પણ વધને સ્વીકારતા નથી. જ્યારે વૈદિક ધારામાં ભગવાન રાક્ષસોનો વધ કરવા માટે જ અવતાર ધારણ કરે છે. શ્રમણોના ભગવાન શસ્ત્રધારી નથી. તે શસ્ત્રત્યાગી છે. તે યુદ્ધ નથી કરતા, યુદ્ધની પ્રેરણા પણ નથી આપતા. જ્યારે વૈદિક પરંપરાના અવતારો શસ્ત્રધારી છે. યુદ્ધો કરે છે. અસુરો, રાક્ષસો અને દૈત્યોનો વધ કરે છે. આવી અસંખ્ય કથાઓ પુરાણોમાં ભરી પડી છે. સ્વયં ગીતા, યુદ્ધની પ્રેરણા માટે રચાયેલો ગ્રંથ છે અને મહાયુદ્ધ થયું હતું. લગભગ બધા ભગવાનો રાક્ષસોનો વધ કરવા માટે જ જન્મ્યા હોય તેવી સ્પષ્ટતા કરવામાં આવી છે. ‘વિનાશાય ચ દુષ્ટતામ્’ એમ દુષ્ટોનો વિનાશ કરવા માટે અવતાર ધારણ કરવાની વાત કરી છે. આવી રીતે આ મુખ્ય ધર્મધારાઓ પરસ્પરમાં વિરોધી થઈ ગઈ છે. જોકે વિરોધ તો બીજા પણ ઘણા છે પણ આપણે અત્યારે અસુરવધ સુધી જ વિચારો કેન્દ્રિત કરીશું.

જે કંસે પોતાનાં માતા-પિતાને વર્ષો સુધી જેલમાં સબડાવ્યાં હોય અને પોતાના હાથે સાત-સાત બાળકોની હત્યા કરી નાખી હોય, જે કંસે પૂરા વ્રજનાં બાળકોને મરાવી નાખ્યાં હોય તે કંસનો વધ કરવો જોઈએ કે નહીં? ના કરો તો તેના અત્યાચારો વધતા જાય. એક વાત સ્પષ્ટ થવી જોઈએ. ક્ષમા તેને અપાય જેને પોતાના પાપનું દુઃખ થતું હોય, જે ફરી પાપ ન કરવાનો હોય. જે સ્વયં પોતે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા તૈયાર હોય તેને જ ક્ષમા અપાય. જેને પોતાનાં પાપોની ગ્લાનિ ન થતી હોય, જે ક્ષમા ન માગતો હોય, જે ફરી-ફરીને એ જ પાપો કરતો રહેવાનો હોય તેને ક્ષમા ન અપાય. કદાચ તેને ક્ષમા આપો તો તે નાદાની કહેવાય અથવા દુર્બળતા જ કહેવાય.

વ્રજમાં ઘણી લીલાઓ કરી લીધા પછી હવે શ્રીકૃષ્ણને થયું કે માતા-પિતાનો બદલો લેવો જોઈએ. નિર્દોષ લોકોને સતાવનારા દૈત્યની સામે જ્યારે કોઈ વીર ભીડી જાય છે અને વ્યાજ સહિત બદલો લે છે ત્યારે પ્રજા નાચી ઊઠે છે. શ્રીકૃષ્ણ અને બલરામ બંને ભાઈઓ અકૂરજીની સાથે રથમાં બેસીને મથુરા પહોંચી ગયા. મથુરામાં વીજળીવેગે શ્રીકૃષ્ણના આવવાના સમાચાર ફેલાઈ ગયા હતા. જ્યારે બંને ભાઈઓ ભવ્ય મથુરાનગરીનું અવલોકન કરવા નીકળ્યા ત્યારે મથુરાની સ્ત્રીઓ પોતપોતાના ઘરની અટારીઓમાં ઊભી રહીને શ્રીકૃષ્ણને જોવા લાગી. સ્ત્રીઓમાં બાળકો જેવી ઉત્સુકતા હોય છે. શું થયું? કોણ હતું? વગેરે વગેરે આખા ગામની ખબર જાણવાની તાલાવેલી હોય છે. જેમાં અનાવશ્યક ઉત્સુકતા—તાલાવેલી હોય તેમાં ગંભીરતા ઓછી હોય અને ગંભીરતા ન હોય તો આપોઆપ ચંચળતા આવી જાય. ચંચળતામાં સ્વયં સ્થિરતા ન હોય. તેને સ્થિરતા અપાવવા માટે કોઈ દઢ પકડની જરૂર પડે. જેનો પુરુષ દઢ પકડવાળો હોય તે સ્ત્રી ચંચળ હોય તોપણ પકડ પૂરતી સ્થિર થઈ જાય.

“અહો! કાંઈ રૂપ, કાંઈ રૂપ!” શ્રીકૃષ્ણ-બલરામને જોઈને સ્ત્રીઓ પરસ્પરમાં અહોભાવથી વાતો કરે છે. સામાન્ય સ્ત્રીની દષ્ટિ રૂપગ્રાહી હોય છે. ઘણી વાર રૂપની પાછળનું ઝેર તેમને દેખાતું નથી તેથી સુધારી ન શકાય તેવી ભૂલ પણ કરી બેસે છે. રૂપદષ્ટિની સાથે ગુણદષ્ટિનું ઉદ્ઘાટન થાય તેનું કલ્યાણ થઈ જાય. ઓછામાં ઓછું તે અકલ્યાણથી તો બચી જાય.

અટારીઓ ઉપર ઊભેલી લલનાઓ શ્રીકૃષ્ણના સામું જોઈને હાસ્ય વેરતી હતી. રૂપલુબ્ધ નિર્દોષ હાસ્ય પણ લાંબા ગાળે વળાંક લઈ શકે છે. એટલે સૌની સાથે હસી-હસીને વાતો કરનારી સ્ત્રી નિર્દોષ હોય તોપણ કેટલાક લોકો માટે વિકૃત સંદેશ થઈ શકે છે. સ્ત્રીઓએ માત્ર હાસ્ય જ નહીં, પુષ્પવૃષ્ટિ પણ કરવા માંડી. સ્વાગત-સત્કાર ત્યાગીઓને પણ ગમે છે. એટલે તો ઘણા ત્યાગીઓ પ્રેરણા આપીને પોતાનાં ભવ્ય સામૈયાં ગોઠવતા હોય છે. જો ભવ્યતામાં કયાશ હોય તો નારાજ થઈ જાય. આ માનવીય સ્વભાવ છે. માન-સન્માન, સ્વાગત-સત્કાર સૌને ગમે છે. બને ત્યાં સુધી ત્યાગનો ડોળ ન કરવો જોઈએ. ત્યાગનો ડોળ કરીને પછી બધું ભોગવો કે ભોગવવાની અપેક્ષા રાખો તે ઠીક ન લાગે.

શ્રીકૃષ્ણ-બલરામ અને ગ્વાલ બાળકો જઈ રહ્યાં છે. રાજાના દરબારમાં જવાનું છે. રાજદરબારમાં વિશિષ્ટ પ્રકારનો પરિધાન જોઈએ. સામાન્ય ગામડિયા જેવો વેશ ચાલે નહીં. સામેથી કંસનાં તૈયાર વસ્ત્રો લઈને ધોબી આવી રહ્યો છે. તમારે જ્યારે કોઈ રાજાની સાથે કોઈ પણ પ્રકારનું યુદ્ધ કરવું હોય ત્યારે પ્રથમ છોડતી કરવી જોઈએ. આને યુદ્ધછોડતી કહેવાય. કાંઈક નાનો સરખો એવો બનાવ બનાવવો

જોઈએ, જે પાછળથી ભડકો થઈ શકે. આને યુદ્ધછેડતી કહેવાય. શ્રીકૃષ્ણ-બલરામે ધોબીને ઘેરી લીધો અને બધાં વસ્ત્રો પડાવી લીધાં, પછી તો જેને જે ગમ્યાં અને બંધબેસતાં આવ્યાં તે બધાએ પહેરી લીધાં. લ્યો, હવે તો બધા જ રાજા થઈ ગયા. ગામડિયાં વસ્ત્રોમાં પણ તેમને જોઈને નગરની સ્ત્રીઓ મુગ્ધ થઈ ગઈ હતી, તો હવે તો વાત જ શી કરવી!

શ્રીકૃષ્ણ-બલરામ અને ગોવાળિયાઓ કંસના મહેલ તરફ જઈ રહ્યા છે. તેવામાં સામેથી એક અષ્ટવક્રા સ્ત્રી આવતી દેખાણી. તેનું મુખ તો રૂપાળું હતું પણ બાકીનાં આઠે અંગ વાંકાં હતાં. સૌંદર્ય બે પ્રકારનું હોય છે: 1. માત્ર મુખ-સૌંદર્ય અને 2. સર્વાંગસૌંદર્ય. મુખ-સૌંદર્યમાં મુખ તો સુંદર હોય પણ બીજાં બધાં અંગો વાંકાંચૂકાં, કદરૂપાં હોય. આવું વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વમાં પણ હોય છે. કેટલીક વ્યક્તિઓ વાતચીત અને વ્યવહારમાં ઉપરથી તો સુંદર હોય પણ પાછળથી અષ્ટાવક્ર હોય અર્થાત્ બધો વ્યવહાર છેતરપિંડી અને દગાબાજીથી ભરેલો હોય. એકાંગસુંદરતા અથવા માત્ર મુખસુંદરતા અધૂરી કહેવાય. કેટલીક વાર તો ખતરનાક પણ કહેવાય. ખરી સુંદરતા તો સર્વાંગસુંદરતા જ કહેવાય. વ્યક્તિ નખશિખ સુંદર હોય, આંખ, કાન, નાક, હોઠ, ગળું, કંઠ, વક્ષઃસ્થળ, નાભિ, કમર, જાંઘો, પગ, પંજા, આંગળીઓ વગેરે બધું જ સુંદર હોય, તેને સર્વાંગસુંદર કહેવાય. માનો કે કોઈનું મોઢું સુંદર હોય પણ આંખો ઝીણી હોય, નાક ચીબું હોય, હોઠ વડાં જેવા હોય, ગળું બેસી ગયેલું હોય, કંઠ કાગડા જેવો હોય, કમર ઘણી મોટી હોય, જાંઘો પાતળી હોય, દાંત કાળા હોય, પગ જાડા થાંભલા જેવા હોય અને આંગળીઓ તો સૂજી ગયેલી જાડાં મરચાં જેવી હોય—આવું રૂપ બેડોળ જ કહેવાય. રૂપનું માપ માત્ર મુખ જોવાથી જ ન નીકળે. અંગેઅંગ જોવાથી નીકળે.

સામેથી પેલી કદરૂપી સ્ત્રી મુખથી તો રૂપાળી છે પણ બાકીનાં આઠે અંગોથી કદરૂપી છે. તે ઠચૂકઠચૂક ચાલી રહી છે. સામાન્ય લોકો કદરૂપા માણસોથી અપશુકન માનતા હોય છે. પણ આ તો આવીને સીધી જ શ્રીકૃષ્ણ સામે ઊભી થઈ ગઈ. સામે ચાલીને કોઈ સ્ત્રી સન્મુખ થઈ જાય તો પુરુષ વિચારમાં પડી જાય. કોણ હશે? શું હશે? પેલી સ્ત્રી બોલી: “તમે બધા શણગાર તો બરાબર સજ્યા છે પણ એક વસ્તુ ખૂટે છે. તમે તિલક નથી કર્યું.” આખા વિશ્વમાં માત્ર આપણે હિન્દુઓ જ તિલક કરીએ છીએ. બાકી કોઈ કરતું નથી. અને તિલકના પણ અધધધધ... કેટલા બધા પ્રકાર છે? પ્રત્યેક તિલક માત્ર ધાર્મિકતાની જ ઓળખ નથી. તે સાંપ્રદાયિકતાની પણ ઓળખ છે. જોતાં જ ખબર પડી જાય કે આ આપણો છે કે બીજાનો છે? જોતાં જ રાગ-દ્વેષ થઈ જાય. જો પોતાનો હોય તો રાગ થાય. આવો, આવો, ઉતારો કરો. જમો. બધું તમારું જ છે. પણ જો બીજાનો હોય તો દ્વેષ થઈ જાય. જગ્યા નથી—જગ્યા નથી. જાવ, જાવ, બીજે ક્યાંક જાવ. કાઢી મૂકે. તિલકપરિચય થઈ જાય છે. તેથી આગળનો વ્યવહાર નિશ્ચિત થાય છે. મારા પરિચિત એક સજ્જન જ્યારે યાત્રા કરવા નીકળે છે ત્યારે ગજવામાં બધા પ્રકારનાં તિલક રાખે છે. જ્યાં જે તિલક ચાલતું હોય ત્યાં તે કરી લેવાનું. તરત જ સગવડો મળવા લાગે. મેં પૂછ્યું કે ખરેખર તમારો ધર્મ કયો? તો કહે કે “સગવડ મળે તે.” જ્યાં સગવડો મળતી હોય ત્યાં તે આપણો ધર્મ. જો માત્ર તિલક કરવાથી જ બધી સગવડો મળી જતી હોય તો તિલક કરી લેવામાં મને કશો વાંધો નથી આવતો. પછી કામ પત્યા પછી ભૂંસી નાખવાનું. એમાં આપણું કશું બગડી જતું નથી. આ લોકો માણસ નથી જોતા, તિલક જુએ છે. તો તિલક બતાવો.” પેલા ભાઈની વાતથી મને હસવું આવ્યું પણ આ એક વાસ્તવિકતા પણ છે, તેનું રડવું પણ આવ્યું.

પેલી અષ્ટવક્રા સ્ત્રીનું નામ કુબ્જા છે. શ્રીકૃષ્ણને નવાઈ લાગી કે મુખથી આટલી રૂપાળી સ્ત્રી, આઠે અંગોથી વાંકી કેમ હશે? કેટલીક સ્ત્રીઓ મુખથી કદરૂપી હોય પણ આઠે અંગ ઘાટીલાં હોય, પણ લોકો તો મુખ જ જોઈને નિર્ણય કરી બેસતા હોય છે.

કુબ્જાએ જવાબ આપ્યો “ગયા જન્મમાં હું મંથરા હતી. કૈકેયીની કાનભંભેરણી કરી-કરીને મેં જ રામને વનવાસ મોકલ્યા હતા તેથી લક્ષ્મણ અને બીજા લોકોએ મને એટલી મારી એટલી મારી કે મારાં બધાં અંગ વાંકાં થઈ ગયાં છે.”

શ્રીકૃષ્ણે પૂછ્યું કે “તેં આવું કેમ કર્યું?” તો કહે કે “ઘરમાં મારી ઉપેક્ષા થતી હતી, કોઈ મને ગણતું જ ન હતું. તેથી હું હંમેશાં શમશમી રહેતી હતી. તક મળતાં જ મેં બદલો લીધો.”

શ્રીકૃષ્ણે, બલરામને કહ્યું કે “ભરેલા સંયુક્ત ઘરમાં નાનામાં નાના માણસની પણ સતત ઉપેક્ષા થાય તો આવું થઈ શકે છે. નાના માણસને પણ માનભંગ વ્યવહાર ગમતો નથી.”

શ્રીકૃષ્ણે કુબ્જાને દાઢીથી ઊંચી કરી અને એક પગથી તેના બંને પગના પંજા દબાવી જોરથી ધુંસો માર્યો તો બધાં અંગ સીધાં થઈ ગયાં. વાહ ભાઈ વાહ. હવે તો તે સર્વાંગસુંદરી થઈ ગઈ. ભગવાનનો સ્પર્શ પણ કુરૂપતાને દૂર કરનારો અને સૌંદર્ય આપનારો થઈ શકે છે.

કુબ્જા ધન્ય થઈ ગઈ. તેણે તિલક કર્યું અને માળા આરોપી દીધી. શ્રીકૃષ્ણે શરત કરી કે જો હવે આ જન્મે કુબ્જાવેડા, મંથરાવેડા કરતી નહીં. કુબ્જાએ કહ્યું કે “હવે તો જન્મજન્માંતરે પણ મંથરાવેડા નહીં કરું. હું પારાવાર દુઃખી થઈ છું. પારાવાર લોકમાર ખાધો છે. અને મેં શ્રીરામ-સીતા જેવી મહાન વિભૂતિઓને વનમાં ભટકાવ્યાં છે. હવે આવી ભૂલ કદી નહીં કરું.”

કુબ્જાસુંદરીએ પોતાને ઘેર આવવાની પ્રાર્થના કરી, પણ શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે પહેલાં મામા કંસનું આમંત્રણ પૂરું કરવા દે, પછી વાત. શ્રીકૃષ્ણ, બલરામ, અકૂરજી વગેરે આગળ ચાલ્યા. કંસે ધનુષયજ્ઞનું આયોજન કર્યું હતું. એક વિશાળ અને મજબૂત ધનુષ રંગશાળામાં રાખવામાં આવ્યું હતું. ચોકીદાર સૈનિકોનો વિરોધ હોવા છતાં કોઈને પણ ગણકાર્યા વિના બંને ત્યાં પહોંચી ગયા અને ધનુષના ટુકડા કરી નાખ્યા. કંસની એવી માન્યતા હતી કે જે આ ધનુષને તોડશે તે મારો વધ કરશે. ચારે તરફ ખળભળાટ થઈ ગયો. કંસને ખબર પડી. તે પણ ભયભીત થઈ ગયો. પકડો પકડો, કોણ છે? કોણ છે? ચારે તરફ દેકારો મચી ગયો. આવી રીતે મથુરાને હચમચાવતા કૃષ્ણ-બલરામ વગેરે રંગશાળા પહોંચ્યા. ત્યાં કુવલયાપીડ હાથીની સાથે સંઘર્ષ થયો. વિશાળ હાથીને પરાસ્ત કરીને ગ્વાલાઓ સાથે બંને ભાઈઓ રંગશાળામાં પેસી ગયા. રાજા કંસ ઊંચા આસન ઉપર બેસીને પોતાના ચાણૂર-મુષ્ટિક વગેરે પહેલવાનોની કુસ્તી જોઈ રહ્યો હતો. શ્રીકૃષ્ણના આવવાથી બધા સ્તબ્ધ થઈ ગયા. કંસે વિચાર્યું કે મારા પહેલવાનો હમણાં બંનેને ભીંસી નાખશે. કંસના ઇશારે બધા પહેલવાનો શ્રીકૃષ્ણ ઉપર તૂટી પડ્યા. પણ શ્રીકૃષ્ણે એકએકને પકડી-પકડીને જમીનદોસ્ત કરી દીધા. જશોદાના માખણનો ખરો ઉપયોગ કરી બતાવ્યો. કૃષ્ણ ઉપવાસ નથી કરતા, માખણ ખાય છે. તેમનું શરીર માત્ર સુંદર જ નથી પણ અત્યંત બલિષ્ઠ પણ છે. બળપૂર્વકનું સૌંદર્ય સોનામાં સુગંધ થઈ જાય. શ્રીકૃષ્ણની પાસેથી પ્રેરણા લેવી હોય તો ‘બળવાન બનો’ ‘વીર બનો’ તો જ રાક્ષસોનો વધ કરી શકાશે. દૂબળાં-પાતળાં હાડપિંજર ક્ષમાનો ઉપદેશ ન આપે તો બીજું શું કરે! બદલો લેવાની ક્ષમતા જ ન હોય તો ક્ષમા અને અહિંસાની વાતો કરવામાં જ હડાપણ કહેવાય.

રંગશાળામાં એક પછી એક મોટા મોટા પહાડ જેવા પહેલવાનોને યમસદન મોકલ્યા પછી શ્રીકૃષ્ણ કૂદકો મારીને કંસના ઊંચા મંચ ઉપર ચઢી ગયા. કંસને તે વિકરાળ કાળ જેવા દેખાયા. આ જ આઠમો બાળક, આ જ મારો કાળ, અંતે આવી પહોંચ્યો. કંસના મોતિયા ગળી ગયા. તોપણ તે સામો થયો. તે પણ પહેલવાન જ હતો. બંને વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ થયું. દર્શકો જોઈ રહ્યા હતા. કંસના ત્રાસથી ત્રાસિત પણ દબાયેલા લોકો હાથ જોડીને ઊભા રહેતા હતા તે બધાને નવી આશા પેદા થઈ. હા, કોઈ આવ્યો ખરો! અત્યાચારીથી દબાયેલા નોકર-ચાકર-સેવકો પણ અંદરથી તો તેનો નાશ જ ઇચ્છતા હોય છે. તેમને મોકો મળતાં જ તે બહાર આવી જતા હોય છે. શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે કંસને પછાડતા હતા ત્યારે લોકો તાળીઓનો ગડગડાટ કરતા હતા. તેમને લાગતું હતું કે આજે કાંઈક નિવેડો આવી જશે. અંતે શ્રીકૃષ્ણે કંસને ઉપાડીને ચકર-ચકર ફેરવીને ધડામ દઈને ભૂમિ ઉપર પછાડી તેના પ્રાણ હરી લીધા. ચારે તરફ જય-જયકાર થઈ ગયો. ગામનો કોઈ ગુંડો મરે તો લોકો જય-જયકાર કરે. આ તો પૂરા રાષ્ટ્રનો ગુંડો હતો. આખું રાષ્ટ્ર તેના ત્રાસથી હાહાકાર કરતું હતું. તેના વધથી આખું રાષ્ટ્ર ધન્યધન્ય થઈ ગયું.

હવે શું કરવું? કામ પતી ગયું. ના-ના, ખરું કામ તો બાકી છે. શ્રીકૃષ્ણ દોડ્યા પેલા કારાગૃહમાં. હજી પોતાનાં માતા-પિતા કેદી થઈને જીવન જીવતાં હતાં. સાત-સાત બાળકોનો વધ કર્યા પછી પણ કંસે તેમને મુક્ત કર્યા ન હતાં. આને દુર્ભાગ્ય કહેવાય. બિચારાં લગ્નજીવનની પ્રથમ રાત્રિથી જ અહીં સબડી રહ્યાં હતાં. હવે તો તે વૃદ્ધ થઈ ગયાં હતાં. આખું જીવન વિના અપરાધે જેલમાં વિતાવી દેવું પડ્યું હતું. પોતાના જુવાનજોધ કનૈયાને જોઈને તે ધન્યધન્ય થઈ ગયાં. અમારો જેલવાસ ધન્ય થઈ ગયો. મારા દીકરાએ બદલો લીધો ખરો! હાશ હવે શાંતિ થઈ. શ્રીકૃષ્ણ વસુદેવ-દેવકીનાં ચરણોમાં ઢળી પડ્યા. મા-મા કરીને તે વળગી પડ્યા. “જો જો, તારા દીકરે તારો બદલો લીધો છે. મા, હવે તું મુક્ત છે. રાક્ષસનો નાશ થઈ ગયો છે.” શ્રીકૃષ્ણ બોલતા રહ્યા.

માના ઘોર અપમાન અને અત્યાચારનો બદલો ન લે તે પુત્ર સોનાનો હોય તોપણ તેને ઉકરડે ફેંકી દેવો જોઈએ. અરે, ગટરમાં નાખી દો તેવા હરામીને. તેને જીવવાનો શો અધિકાર છે!

કંસને આઠ ભાઈઓ હતા. એમ કહો કે શ્રીકૃષ્ણને બીજા આઠ મામા હતા. તે બધા ભાઈનો બદલો લેવા સામા થયા પણ શ્રીકૃષ્ણે બધાને મોટા મામાના રસ્તે મોકલી દીધા. રાજસત્તાનો જ્યારે પલટો થાય ત્યારે મુત્સદ્દી રાજપુરુષે વીણીવીણીને નાનાંમોટાં બધાં સાપોલિયાંને કચડી નાખવાં જોઈએ. જો કોઈ બચી ગયું તો ભવિષ્યમાં ડંખ દઈ દેશે. તેની સાવધાની રાખવી જરૂરી છે. જે મૂરખ રાજાઓ સાપોલિયાં

ઉપર દયા કરે છે, તે ભવિષ્યમાં તેમના જ ડંખથી વગર મોતે મરવાના છે.

હજી એક બીજું કામ કરવાનું બાકી છે. મથુરાના ખરા રાજા ઉગ્રસેન હતા. ઉગ્રસેનને પણ કંસે જેલમાં ઠૂંસી દીધા હતા. પોતાના સગા પિતાની આવી દુર્દશા કરનાર કંસ મરી ચૂક્યો છે તે જાણીને ઉગ્રસેન બહુ પ્રસન્ન થયા. તેમની આંખમાં હર્ષનાં આંસુ આવી ગયાં. પુત્રવધનું દુઃખ ન થયું. ધિક્કાર છે આવા પુત્રને જેણે અત્યાચાર મચાવી દીધો હતો. શ્રીકૃષ્ણે ઉગ્રસેનને મુક્ત કરાવ્યા. અને વાજતેગાજતે તેમને જ મથુરાની રાજગાદીએ બેસાડ્યા. શ્રીકૃષ્ણ-બલરામે ધાર્યું હોત તો પોતે રાજા થઈ શક્યા હોત, પણ તેમને રાજા થવું ન હતું. માત્ર માનો બદલો લેવો હતો. તે લેવાઈ ગયો. હવે જે ખરો અધિકારી છે તે તો પોતાના માતામહ ઉગ્રસેન છે. નગરવાસીઓએ પણ ઉગ્રસેનની રાજસત્તાનો સ્વીકાર કર્યો. પ્રજા જેને હૃદયથી સ્વીકારે તે જ ખરો રાજા કહેવાય.

કંસના ત્રાસથી જે લોકો મથુરા છોડીને હિજરત કરી ગયેલા તે બધાને પાછા બોલાવીને શ્રીકૃષ્ણે માન સાથે પાછા મથુરામાં વસાવી દીધા. અત્યાચારી રાજાની પ્રથમ નિશાની પ્રજાનું પલાયન હોય છે. ત્રાસથી પ્રજા, ઘર-બાર છોડીને ભાગી જતી હોય છે. વસ્તી ઘટી જાય છે. ઉત્તમ રાજાની પ્રથમ નિશાની વસ્તી વધે છે. ભાગેલાં લોકો તો પાછાં આવે છે પણ સુરક્ષા અને ધંધા-રોજગારના કારણે બીજા પણ ઘણા લોકો આવીને વસે છે. વસ્તીથી રાષ્ટ્ર સમૃદ્ધ થાય છે.

એકના વધથી હજારોનો જયજયકાર થઈ જતો હોય તો તે વધ પણ ઉત્સવ થઈ જાય. મથુરાનગરી ઉત્સવ ઊજવવા લાગી.

24-8-2011

12. વિદ્યાધ્યયન

ધર્મ અને સંસ્કૃતિ અલગ-અલગ, પણ એકબીજાને પ્રભાવિત કરનારાં તત્ત્વો છે. સંસ્કૃતિ રીતરિવાજોમાં પ્રગટતી હોય છે. આપણે ત્યાં જનોઈ ધારણ કરવાનો રિવાજ છે. જનોઈ ધારણ ન કરનારા પણ ધાર્મિક હોય છે. અને ધારણ કરવા માત્રથી ધાર્મિક થઈ જવાતું નથી. પણ તે સંસ્કૃતિનો પ્રેરક રિવાજ છે. તેને સમજવા જેવો છે. બાળક જ્યારે ગુરુકુળમાં દાખલ કરવાનો થાય ત્યારે તેને જનોઈ આપવામાં આવે છે. એક પ્રકારથી ગુરુકુળપ્રવેશનો અધિકાર આપવામાં આવે છે. જનોઈનું નિરીક્ષણ કરજો. તેમાં ત્રણ તાંતણા હોય છે. અને ફરી પાછા એકએક તાંતણામાં ત્રણ-ત્રણ તાંતણા હોય છે. તે બધાની કુલ લંબાઈ 96 મુષ્ટિ જેટલી હોય છે. તેના ઉપર ત્રણ ગાંઠો હોય છે. જેને બ્રહ્મગાંઠ કહેવાય છે. જનોઈ બનાવતાં બધાંને નથી આવડતું. ખાસ તજજ્ઞ જ બનાવી શકે.

જનોઈના પ્રથમ ત્રણ તાંતણા ત્રણ ઋણના પ્રેરક છે: માતૃઋણ, પિતૃઋણ અને દેવઋણ. ઋણની સ્વીકૃતિ એ જ નાગરિકતાનો અધિકાર કહેવાય. હવે અત્યારે આપણે ‘અધિકારોની માગણી’ને નાગરિકતા કહીએ છીએ, જે યોગ્ય નથી. પ્રથમ દેવું ચૂકતે કરો પછી અધિકાર માગો. જો આ આદર્શનો સ્વીકાર થાય તો ઘણા અનર્થોથી બચી જવાય.

પ્રત્યેક વ્યક્તિ માતા-પિતા અને દેવોનો દેવાદાર છે. તે દેવામાંથી મુક્ત થાય પછી જ તેને મોક્ષનો અધિકાર મળે. દેવું સતત યાદ રહે તે માટે જનોઈ ખભા ઉપર ધારણ થાય છે. તે દેવાનો ભાર ઊંચકવાની નિશાની છે. દેવાની જવાબદારી સ્વીકારે તે જ ગુરુકુળમાં પ્રવેશ પામે. એટલે તેને યજ્ઞોપવીત પણ કહેવાય છે. વિદ્યાધ્યયન પૂરું કરીને જ્યારે લગ્ન થાય ત્યારે પત્નીની જનોઈ તેનો પતિ પહેરી લે, હવે પત્નીના દેવાનો ભાર પણ પતિના ખભે આવી ગયો. બંનેનો ભાર પુરુષ ઉપાડે. બંનેનું સંયુક્ત જીવન છે. પછી જ્યારે ભાર પૂરો થાય અર્થાત્ દેવું ચૂકવાઈ જાય ત્યારે જનોઈનો ત્યાગ થાય. હવે જ સંન્યાસ લેવાય. અર્થાત્ હવે મોક્ષમાર્ગનો અધિકાર થાય. ત્રણ દેવાં આ રીતે ચૂકવાય છે:

1. માતૃઋણ—સંતાનો પેદા કરીને.
2. પિતૃઋણ—બધાંનું પાલન-પોષણ કરીને અર્થાત્ ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકારીને.
3. દેવઋણ—પરોપકારી કાર્યો કરીને જેવાં કે પાઠશાળા, ધર્મશાળા, ગૌશાળા, વીજળી, પાણી વગેરેની વ્યવસ્થા કરીને.

આ ત્રણ જવાબદારીઓ પૂરી કર્યા પછી જ સંન્યાસ લેવાય. જવાબદારીઓ પૂરી કર્યા વિના સંન્યાસ લે તો તે કર્તવ્યત્યાગી કહેવાય. તેને મોક્ષ ન મળે. તેવી માન્યતા છે.

“ઋણાનિ ત્રિણ્યપાકૃત્ય મનોમોક્ષે નિવેસયેત્

અનપાકૃત્ય તુ યો વ્રજેત સઃ પતન્યધઃ”

ત્રણ ઋણોને ચૂકતે કરીને જ પછી મનને મોક્ષમાં લગાડે. જે લોકો આ ત્રણ ઋણો ચૂકતે કર્યા વિના જ સંન્યાસ ગ્રહણ કરે છે તેમનું પતન થાય છે.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. કંસનો વધ કરીને તથા દેવકી-વસુદેવનાં ચરણવંદન કરીને શ્રીકૃષ્ણ અને બલરામ સીધા નંદબાબા પાસે આવ્યા. નંદ-જશોદા ભારે ચિંતાથી રાહ જોતાં હતાં. કનૈયો મથુરા ગયો છે, દુષ્ટ કંસ તેને મારી તો નહીં નાખે ને! ઊતરેલા ચહેરે ચિંતામગ્ન નંદબાબાએ શ્રીકૃષ્ણ-બલરામને આવતાં જોતાં જ તેમનાં અંગો ખીલી ઊઠ્યાં. “એ આવ્યો... આવ્યો... મારો કનૈયો આવી ગયો.” જેમ પતિની પ્રતીક્ષામાં પ્રેમાળ પત્ની ઝૂરતી હોય તેમ પ્રેમાળ પિતા પણ પુત્રના વિયોગે ઝૂરતો હોય. માતાની તો વાત શી કરવી. પ્રેમ ઝુરાવે છે. ઝૂરે તો જ પ્રેમ ખીલે. વિયોગ વિના ઝૂરવાનું થાય નહીં. પ્રેમ હોય તો વિયોગ પણ હોય જ. વિયોગ વિનાનો પ્રેમ પરસ્પરમાં અરુચિ પણ કરી શકે છે. જેમ ઉપવાસ કરવાથી ભૂખ ઊઘડે છે તેમ વિયોગ વેઠવાથી પ્રેમની ભૂખ ઊઘડે છે. નંદ-જશોદા કનૈયા-બલરામને ભેટી પડ્યાં. છોડે જ નહીં. લોકો પ્રેમના ઊભરામાં કેમ ભેટે છે? ખબર છે? શરીરના અંગેઅંગથી ખાસ કરીને વક્ષઃસ્થળથી જે પ્રેમનો ધોધ વહેવા લાગે છે તે એકબીજામાં સમાવવા અને સ્વીકારવા માટે ભેટે છે. આ ધોધમાં એકલું જીવનટોનિક જ ભર્યું હોય છે. જે ભેટે છે તે લાંબું જીવે છે. જે ભેટ્યા વિનાનું જીવન જીવે છે તે વહેલાં મરી જાય છે. તેમને ટોનિક નથી મળતું.

પછી વસુદેવ-દેવકીએ બંને ભાઈઓને યજ્ઞોપવીતસંસ્કાર કરાવ્યા. સંસ્કારોથી સંસ્કૃતિ બને, જે બધા સંસ્કારોથી હીન હોય તેને શૂદ્ર કહેવાય. જન્મથી કોઈ શૂદ્ર હોતો નથી.

સંસ્કારાદ્ દ્વિજ ઉચ્યતે ॥

સંસ્કારથી દ્વિજ કહેવાય. હવે શ્રીકૃષ્ણ દ્વિજ બન્યા.

વસુદેવ-દેવકીએ બંનેને અવન્તીપુરી-ઉજ્જૈનમાં ઋષિ સાંદીપનિના આશ્રમમાં વિદ્યાધ્યયન કરવા મૂકી દીધા. ગુરુ સાંદીપનિના આશ્રમમાં રહીને બંને ભાઈઓ વર્ષો સુધી બધી વિદ્યાઓ ભણતા રહ્યા. આ ગુરુકુળ એટલું બધું વિખ્યાત હતું કે છેક પોરબંદરથી સુદામા નામનો એક ગરીબ બ્રાહ્મણ બાળક પણ ભણવા આવ્યો હતો અને જિગરજાન ગોઠિયો પણ થઈ ગયો હતો. જીવનમાં વિદ્યાધ્યયનકાળ અને તેમાં પણ કોઈ છાત્રાલયમાં રહીને એકસાથે પરિચયમાં આવવાનો કાળ બહુ જ પ્રભાવશાળી હોય છે. આ સમયે બંધાયેલી મૈત્રી ઘણા લોકો જીવનભર નિભાવતા હોય છે. આ જીવન-ઘડતરનો કાળ બનતો હોય છે.

વિદ્યાધ્યયન પૂર્ણ થયું. ખાલી હાથે અવાય નહીં અને ખાલી હાથે વિદાય પણ ન થવાય. જે લોકો ગુરુજનો પાસે ખાલી હાથે આવે છે અને ખાલી હાથે જાય છે તે લુખ્યા છે. લુખ્યો માણસ કદી યશસ્વી ન હોય.

સાંદીપનિ ઋષિને પ્રાર્થના કરી કે “તમે અમને ઘણું જ્ઞાન આપ્યું. હવે કાંઈક દક્ષિણા માગો.” ગુરુએ કહ્યું કે “મારે તો કશી દક્ષિણા જોઈતી નથી. હું દક્ષિણા માટે કોઈને ભણાવતો નથી. મારું કર્તવ્ય સમજીને ભણાવું છું. છતાં તમારી બહુ ઇચ્છા હોય તો તમારી ગુરુમાતાને પૂછો.” ઋષિઓ પત્નીઓવાળા રહેતા. શ્રીકૃષ્ણે ઋષિપત્ની—ગુરુમાતાથી દક્ષિણા માગવા પ્રયત્ન કર્યો. સ્ત્રીઓની માગણી કદી પૂર્ણવિરામે પહોંચતી નથી. ગમે ત્યારે ગમે તે સ્થળે તેમની આવશ્યકતાઓ ઊભી જ હોય છે. “હવે કશું જ ન જોઈએ” તેવું કહેનારી કોઈ સ્ત્રી મળી જાય તો સમજજો કે તે સ્વર્ગથી ઊતરેલી કોઈ દેવી છે. તે ભૂતલની નારી નથી.

શ્રીકૃષ્ણની વાત સાંભળીને ગુરુપત્નીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તે ધ્રુસકે ને ધ્રુસકે રડવા લાગ્યાં. શ્રીકૃષ્ણે માંડ છાનાં રાખ્યાં. પછી બોલ્યાં, “બેટા, મારે કશું જ જોઈતું નથી, જે છે તેમાં મને પૂર્ણ સંતોષ છે. મને જે પતિ મળ્યા છે તેના જેવા કોઈ સ્ત્રીને પતિ નહિ મળ્યા હોય. મને પતિ તરફથી પૂર્ણ સંતોષ છે. અને આ પર્ણકુટિયાઓ, મને રાજમહેલ કરતાં પણ વધુ સુખ આપે છે. સમયસર સાદો આહાર મળી રહે છે તે મારા માટે બત્રીસ પકવાન જેવો છે. હું ઋષિપત્ની છું. અમારે દર-દાગીના, વસ્ત્રો વગેરે ન શોભે. અમારે તો વલ્કલ જ બસ થઈ ગયાં. જે જોઈએ તેટલાં મળી રહે છે. હું બધી રીતે સુખી છું. મારે કશું જોઈતું નથી.” મોટા ભાગે એવું જોવા મળતું હોય છે કે કોઈ ત્યાગી કથાકારની પત્ની બહુ મોટી માગણ હોય. મોટામોટા અધિકારીઓ પ્રામાણિક હોય પણ તેમની ઘરવાળીઓ ટોપલા લઈને બેઠી હોય. ભરો જ ભરો. બીજી વાત નહીં.

શ્રીકૃષ્ણે પૂછ્યું, “જો તમે બધી રીતે સુખી છો તો પછી ધ્રુસકે ને ધ્રુસકે રડો છો કેમ?” સંબંધમાં આવનારાં બધાં માણસો સાથે આત્મીયતા બંધાતી નથી. જેની સાથે આત્મીયતા બંધાય કે તેની આગળ આપોઆપ હૃદય ખૂલી જાય છે. ઋષિપત્ની બોલ્યાં, “બેટા, મારે એક જ દુઃખ છે. વર્ષો પહેલાં અમે પ્રભાસક્ષેત્રમાં તીર્થ કરવા ગયાં હતાં. ત્યાં સમુદ્રકિનારેથી અમારો એકનો એક દીકરાનું અપહરણ થઈ ગયું હતું. કોઈ રાક્ષસ તેને ઉપાડી ગયો હતો. ઘણી શોધખોળ કરી પણ ન મળ્યો. જો તમારાથી થઈ શકે તો મને મારો દીકરો લાવી આપો. તેના વિના મારું જીવન વ્યર્થ થઈ ગયું છે.”

શ્રીકૃષ્ણે વંદન કર્યાં અને બંને ભાઈઓ ઊપડ્યા સીધા પ્રભાસક્ષેત્રમાં. તપાસ કરતાં ખબર પડી કે અહીં પંચજન નામનો એક દૈત્ય રહે છે. તે તીર્થ-યાત્રીઓનાં બાળકોનું અપહરણ કરી લે છે. કદાચ ઋષિપુત્ર તેની પાસે હશે.

શ્રીકૃષ્ણે પંચજન—શંખાસુર—ને શોધી કાઢ્યો. અને પછી તો તેને એવો માર્યો, એવો માર્યો કે તેણે ગુરુપુત્રને બતાવી દીધો અને સોંપી દીધો. આ પંચજન પાસેથી જે શંખ ભગવાન લાવ્યા તેને પાંચજન્ય શંખ કહેવાય છે.

આ શંખ અને ઋષિપુત્રને લઈને પાછા શ્રીકૃષ્ણ ઉજ્જૈયિની આવ્યા. ઋષિપત્નીએ જ્યારે વર્ષો પછી પોતાના પુત્રને જોયો તો તેમના હૃદયનો પાર ન રહ્યો. તેમની આંતરડીમાંથી અવાજ નીકળ્યો: “કૃષ્ણ, બેટા, તારું ભલું થયું, તેં મને નવું જીવન આપ્યું.”

શ્રીકૃષ્ણ-બલરામ ગુરુદક્ષિણા આપીને વિદાય થયા.

13. શ્રીકૃષ્ણ દ્વારકામાં

બહુ બળિયા સાથે કરેલું યુદ્ધ જલદી સમાપ્ત થતું નથી. કદાચ તમે જીતી જાવ તોપણ પરાજય પામેલા રાજાના પરિવારમાંથી નવા યુદ્ધની સંભાવના રહેતી જ હોય છે. આવા ભયથી શ્રીકૃષ્ણ-બલરામે, કંસના આઠ ભાઈઓનો પણ નાશ કરી નાખ્યો હતો. તોપણ કંસની બે પત્નીઓ હતી: 1. અસ્તિ અને 2. પ્રાપ્તિ. બંને વિધવા થઈ. બંને રોતી-કકળતી પોતાના પિયર બિહાર ગઈ. ત્યારે બિહારને મગધ દેશ કહેવાતો. મગધનો રાજા જરાસંધ હતો. તે મહાપરાક્રમી અને ભયંકર કૂર હતો. પોતાની બંને પુત્રીઓને વિધવા થયેલી જોઈને તેનું લોહી ઊકળી ઊઠ્યું. પુરુષ પોતાના સ્ત્રીવર્ગનાં અપમાન અને દુઃખને સહી શકતો નથી. પુરુષનું પૌરુષ પોતાની સ્ત્રીવર્ગની રક્ષા કરવામાં ખર્ચાતું હોય છે. પોતાની દીકરીઓની આવી દશા કરનાર યદુવંશી કૃષ્ણને બરાબર પાઠ ભણાવવા તે ઉતાવળો થયો. ત્રેવીશ અક્ષૌહિણી જેવી વિશાળ સેના લઈને તે મથુરા પહોંચી ગયો. મથુરામાં વૃદ્ધ ઉગ્રસેન હજી માંડ ફરીથી રાજગાદીએ બેઠા હતા. કોઈ પણ રાજસત્તાના વિધ્વંસ પછી ફરીથી તેને પાટે ચઢાવતાં સમય લાગતો હોય છે. પ્રધાનમંત્રીથી માંડીને છેક નાના અધિકારીઓ સુધીના લોકોની વફાદારી સ્પષ્ટ નથી હોતી. તેને તરત જ ઠીક વ્યવસ્થિત કરવી પડે. જો સમય રહેતાં ન કરો તો આ દગાબાજ અધિકારીઓ તમારા વિજયને પરાજયમાં બદલી નાખે. તેથી વિજય પછી તરત જ ઉતાવળાં પગલાં ભરીને બધા તંત્રને યોગ્ય રીતે ગોઠવી દેવું પડતું હોય છે. જેની પાસે યોગ્ય માણસોની લાંબી પંક્તિઓ હોય છે, તે જ તરત વ્યવસ્થા ગોઠવી શકતા હોય છે. શ્રીકૃષ્ણ હજી તો બધું ગોઠવતા જ હતા ત્યાં જરાસંધે મથુરાને ઘેરી લીધું. તેની વિશાળ સેના આગળ મથુરાની સેના નગણ્ય હતી. શસ્ત્રો પણ ઊતરતાં હતાં. પણ હતાશ થયા વિના કૃષ્ણ-બલરામે આકાશમાર્ગે વિદેશથી ચઢિયાતાં શસ્ત્રો મંગાવી લીધાં. યુદ્ધો શસ્ત્રોથી લડાતાં હોય છે અને જેને પોતાના પક્ષની ખુવારી ન કરવી હોય તથા વિપક્ષની મોટી ખુવારી કરવી હોય તેણે હંમેશાં ચઢિયાતાં શસ્ત્રો વસાવવાં જોઈએ અને પ્રશિક્ષણ દ્વારા સેનાને તૈયાર રાખવી જોઈએ. નવાં ખૂબ ચઢિયાતાં શસ્ત્રો આવવાથી યાદવી સેનાનું મનોબળ ખૂબ વધી ગયું. યુદ્ધ મનોબળથી લડાતું હોય છે. મનોબળ તૂટી જાય તો મોટી સેના પણ હારી જતી હોય છે. મનોબળ માટે પોતાના પક્ષે ઘણાં જમા પાસાં હોવાં જરૂરી છે, જમા પાસાં વિના પણ કોઈ એકલદોકલ વીર મનોબળ ટકાવી શકે. પૂરી પ્રજા અને પૂરી સેનાનું મનોબળ તૂટવા લાગે. નવાં આધુનિકતમ શસ્ત્રો અને કૃષ્ણ-બલરામ જેવા સેનાપતિઓ હોવાથી યાદવી સેના પૂરા ઝનૂનમાં થનગની રહી હતી.

શ્રીકૃષ્ણ પોતાની સેના લઈને દરવાજા બહાર નીકળ્યા. ઘમસાણ યુદ્ધ થયું. નવાં શસ્ત્રોએ ચમત્કાર કર્યો. જોતજોતામાં માગધીસેનાનો નાશ થઈ ગયો. જરાસંધ શરમિંદો થઈને પાછો બિહાર ભાગી ગયો. યાદવી સેનાએ મૃત યોદ્ધાઓના શબ ઉપરથી શસ્ત્રો તથા દરદાગીના મેળવી લીધાં. બધાની અંત્યેષ્ટિ કરી નાખી. લૂંટેલું બધું મહારાજા ઉગ્રસેનને સોંપી દીધું. યુદ્ધમાં પણ યોદ્ધાઓની દાનત બગડતી હોય છે. તે સારી કીમતી વસ્તુઓ પોતાને માટે સંતાડી દેતા હોય છે. પણ શ્રીકૃષ્ણના પ્રભાવથી યાદવી સેનાએ તેવું ન કર્યું. કેન્દ્રીય વ્યક્તિનો પ્રભાવ લોકોને પ્રામાણિક અને ચરિત્રની શુદ્ધિ આપવામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતો હોય છે.

હારેલો જરાસંધ ફરી વિશાળ સેના લઈને ચઢી આવ્યો. ફરી હાર્યો. આવી રીતે તે સત્તર વાર મથુરા ઉપર ચઢી આવ્યો. સતત યુદ્ધ ચાલતું રહે તો તેની અસર પ્રજાજીવન ઉપર, વ્યાપાર-ઉદ્યોગો ઉપર અને સંબંધો ઉપર પડતી જ હોય છે. વિધવાઓ અને અનાથ બાળકોનું પ્રમાણ વધી જાય. તે પોતે પણ સમસ્યાઓ પેદા કરતાં હોય છે. તેથી મથુરાવાસીઓએ શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે “હવે યુદ્ધ બંધ કરો અને શાંતિથી રહો અને રહેવા દો, નહિ તો પછી બીજે ક્યાંક ચાલ્યા જાવ.”

શ્રીકૃષ્ણને પોતાની ભૂલ સમજાઈ. યુદ્ધ હંમેશાં શત્રુની ભૂમિ ઉપર જ લડાય. તે માટે પોતે જ આક્રમણ કરવું જોઈએ. જે સેનાપતિઓ પ્રથમ આક્રમણ નથી કરતા અને શત્રુના આક્રમણની રાહ જોઈને બેસી રહે છે તે પોતાની ભૂમિ ઉપર યુદ્ધને આવવા દે છે. તે જો લાંબું ચાલે તો પ્રજા અને વ્યાપાર-ઉદ્યોગોને ભારે સહન કરવું પડતું હોય છે. લાંબા ગાળે પ્રજા ત્રાસી જતી હોય છે. એટલે યુદ્ધ તો શત્રુની ભૂમિ ઉપર જ લડાય. મહમદ ગજનવી પણ સત્તર વાર ભારત ઉપર ચઢી આવ્યો હતો. અહીંના કોઈ રાજાએ ગજની ઉપર ચઢાઈ કરી ન હતી તેથી ગજનીની પ્રજાને યુદ્ધત્રાસ સહન કરવાનો ન આવતો. વર્ષે—બે વર્ષે, યુદ્ધો જીતીને અઢળક સંપત્તિ લૂંટીને મહમદ જ્યારે ગજની પહોંચતો ત્યારે પ્રજા દિવાળી મનાવતી, લૂંટનો માલ ખૂબ આનંદથી ભોગવતી. રોકકળ તો ભારતનાં રાજ્યો કરતાં. તે હારી જતાં, લૂંટાઈ

જતાં, મંદિરો નષ્ટ થઈ જતાં, સ્ત્રીઓ ગુલામ થઈને પકડાઈ જતી. નગરોનાં નગરો બાળી મુકાતાં, બધું વેરાન અને ઉજ્જડ થઈ જતું. કારણ કે રાજાઓ આક્રમણની પહેલ ન કરતા તેથી પોતાની જ ભૂમિ ઉપર યુદ્ધો થતાં અને મહાવિનાશ થતો. યુદ્ધો તો હંમેશાં શત્રુની ભૂમિ ઉપર જ લડાવાં જોઈએ.

મથુરાની પ્રજાનો દષ્ટિકોણ બદલાવા લાગ્યો હતો. પ્રજાનો દષ્ટિકોણ સ્થાયી નથી હોતો. પ્રજા તો ઊભરા જેવું વલણ ધરાવતી હોય છે. ઊભરો સ્થાયી ન હોય. થોડી જ વારમાં શમી જાય. તેથી શ્રીકૃષ્ણે કોઈ નવો દેશ શોધવાની યોજના બનાવી. નવો દેશ સમુદ્રથી જોડાયેલો હોવો જોઈએ. સમુદ્રી સીમા સ્વયં એક મહાબળ બની જાય છે. મથુરાને સમુદ્ર ન હતો. શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન દ્વારકા તરફ ગયું. બલરામને મોકલીને ત્યાં નવું નગર—કિલ્લો વસાવવાની તૈયારી કરી.

હવે બન્યું એવું કે એક તરફથી જરાસંધ વારંવાર મથુરા ઉપર ચઢી આવતો હતો ત્યાં પાછો બીજો એક શત્રુ મથુરા ઉપર ચઢી આવ્યો. તેનું નામ હતું કાલયવન. ભાગવતકાર તેને મ્લેચ્છરાજા કહે છે. આપણે મ્લેચ્છ તેને કહેતા જે રોજ સ્નાન ન કરતા. ગ્રીસ અને આરબ દેશો તરફથી જે લોકો યુદ્ધ કરવા આવતા તે મહિનાઓ સુધી સ્નાન ન કરતા, તેમનો પરસેવો ગંધાતો તેથી તેમને મ્લેચ્છ શબ્દથી ઓળખવામાં આવતા. બીજું યવન એટલે યુનાન—ગ્રીસ દેશનો રહેવાસી. કાલયવન યુનાની હોવો જોઈએ. કાલયવન સમૃદ્ધ મથુરા ઉપર ત્રાટક્યો. સમૃદ્ધિ, શત્રુઓને લૂંટવા માટે આમંત્રણ આપે છે. સમૃદ્ધિ કદી નિર્ભય નથી હોતી. આ વખતે કૃષ્ણે સામે ચાલીને યુદ્ધ ન કર્યું. કારણ કે કાલયવનને વરદાન હતું કે તે કોઈ યાદવના હાથે મરશે નહીં. તેને યાદવો ન હોય ત્યાં લઈ જવો જરૂરી હતો. શ્રીકૃષ્ણ મથુરાથી ચાખડિયો છોડીને ભાગ્યા. કદાચ આ જ કારણસર તેમનું નામ રણછોડ પડ્યું હશે. રાજાએ જરૂર પડે ત્યારે પીછેહઠ પણ કરવી જોઈએ. સામી છાતીએ લડી લડીને કેશરિયાં કરીને મરી જવું તે યુદ્ધકૌશલ્ય ન કહેવાય. જીવતો રહેલો રાજા ફરીથી યુદ્ધ કરી શકે. જાણીકરીને મરી જવાથી તો શત્રુને જ લાભ પહોંચાડ્યો કહેવાય. કારણ કે તે હવે નિષ્કંટક રાજ્ય કરશે.

આગળ કૃષ્ણ અને પાછળ કાલયવન દોડતા જઈ રહ્યા છે. તેવામાં રસ્તામાં એક ગુફા આવી. ગુફામાં એક માણસ સૂતો હતો. ચતુર કૃષ્ણે ઝટ દઈને પોતાનું પીતામ્બર તેને ઓઢાડી દીધું. પાછળથી કાલયવન આવ્યો. તે સમજ્યો કે પીતામ્બર ઓઢીને કૃષ્ણ સૂતા છે. તેણે જોરથી લાત મારી, જેથી પેલો માણસ જાગીને ઊઠી ગયો. તરત જ કાલયવન બળીને ખાખ થઈ ગયો. ખરેખર આ સૂતેલો માણસ મુચકુન્દ રાજા હતો. તેણે દેવોને વિજય અપાવેલો તેના બદલામાં તેણે દેવો પાસેથી નિદ્રા માગેલી. દેવોએ તેને સતત નિદ્રાનું વરદાન આપેલું અને કહેલું કે જે તને નિદ્રામાંથી જગાડશે તે બળીને ખાખ થઈ જશે. વરદાન ફળ્યું. કાલયવન માર્યો ગયો. જીવનમાં બધાં સુખોમાં સર્વાધિક સુખ નિદ્રાનું હોય છે. જો નિદ્રા ન આવે તો બધાં સુખો વ્યર્થ થઈ જાય, તેથી જે ભરપૂર ઊંઘે તે સૌથી વધુ સુખી છે. ગાઢ નિદ્રામાં સૂતેલા માણસને ખાસ અગત્યના કાર્ય વિના કદી જગાડવો નહીં. કદાચ જગાડવો જ હોય તો લાત મારીને અપમાનિત કરીને જગાડવો નહીં. તે બોધ આ કથામાંથી પ્રગટ થાય છે. શ્રીકૃષ્ણે, મુચકુન્દ રાજાની કદર કરીને તેને વરદાન આપ્યું કે હવે આવતા જન્મે તું અહીં નરસિંહ મહેતા રૂપે બ્રાહ્મણ થઈશ અને અમર થઈ જઈશ. આ રીતે શ્રીકૃષ્ણ મથુરાથી દ્વારકા આવ્યા. બીજી તરફ જરાસંધે મથુરા જીતી લીધું અને આખા નગરને લૂંટી લીધું. પરાજય માત્ર પરાજય જ નથી હોતો, પરાજિત રાષ્ટ્ર લૂંટાઈ પણ જતું હોય છે. ધનથી તો ખરું, સ્ત્રીઓથી પણ ખરું. એટલે રાષ્ટ્રને બળવાન બનાવવું એ મોક્ષપ્રાપ્તિ કરતાં પણ વધુ મહત્ત્વની વસ્તુ કહેવાય. રાષ્ટ્રની પરવા કર્યા વિના, રાષ્ટ્રનાં કર્તવ્યો ત્યાગીને જે લોકો મોક્ષ તરફ વળી જાય છે, તે અજાણતાં રાષ્ટ્રને બરબાદ કરનારા થઈ જાય છે.

એવું કહેવાય છે કે મથુરામાંથી જે સોનું લૂંટાયું તેમાંથી જરાસંધે પોતાના માટે મુગટ બનાવ્યો હતો. ભીમસેનને આ મુગટ જરાસંધના પુત્રે ભેટ આપેલો. કારણ કે જરાસંધને મારીને ભીમે તેના પુત્રને રાજગાદીએ બેસાડ્યો હતો. ભીમ આ મુગટ ધારણ કરવા જતો હતો પણ શ્રીકૃષ્ણે તેને રોક્યો અને કહ્યું કે “એને પહેરતો નહીં. લૂંટ કરવી એ પાપ છે. પણ લૂંટનો માલ વાપરવો તે પણ પાપ છે. આ મુગટ મથુરાની લૂંટમાંથી બનેલો છે તેથી આપણાથી પહેરાય નહીં.” ભીમે તે મુગટ રાખી મૂક્યો. કાળે કરીને પરીક્ષિતે એ મુગટ પહેર્યો અને બુદ્ધિ બગડી જેથી શૃંગીઋષિનો શાપ મળ્યો. આમાંથી બોધપાઠ એ લેવાનો છે કે લૂંટનો—હરામનો માલ ઘરમાં રાખી મૂકવો પણ પાપ છે. આપણે નહીં તો આવનારી પેઢી પણ જો તેને વાપરે તો વિનાશ થઈ જાય.

હવે શ્રીકૃષ્ણ-બલરામ દ્વારકામાં રહેવા લાગ્યા. આ રીતે શ્રીકૃષ્ણ અને યાદવોનું સ્થળાંતર થયું. મથુરાની તુલનામાં દ્વારકાની ભૂમિ ઘણી ઊતરતી હતી. જમીન ખારી અને ફળદ્રુપતા વિનાની હતી, તોપણ સમુદ્રકિનારો હોવાથી જોતજોતામાં શ્રીકૃષ્ણે દ્વારકાને તે સમયની સમૃદ્ધ

નગરી બનાવી દીધી. સમૃદ્ધિ અર્થતંત્રથી આવતી હોય છે. જો અર્થતંત્ર બરાબર આચારાય તો રણમાં પણ સમૃદ્ધિ ઊભી થઈ શકે. દ્વારકાની પાસે ઓખામંડળનું રાજ્ય હતું. ત્યાંના રાજા રૈવતે પોતાની કન્યા રેવતીને બળદેવજીને પરણાવી. આ રીતે મોટા ભાઈનો ગૃહસ્થાશ્રમ શરૂ થયો.

25-8-2011

*

14. રુકિમણીહરણ

આપણે ત્યાં દેહધારી ભગવાનોના બે પ્રકાર છે: 1. સ્ત્રીત્યાગી, એકાકી અને 2. સ્ત્રીધારી, પૂર્ણ ગૃહસ્થાશ્રમી. જે લોકો સ્ત્રીત્યાગી ભગવાન થયા તેમણે ત્યાગપ્રધાન ધર્મનું પ્રવર્તન કરાવ્યું, જેથી ત્યાગીઓનો પ્રભાવ વધી ગયો. બૌદ્ધ—જૈન વગેરે ત્યાગપ્રધાન ધર્મો થયા. કારણ કે ભગવાન જ ત્યાગી હતા. ત્યાગપ્રધાન ધર્મથી લોકો આ લોકને છોડીને પરલોકપ્રાપ્તિ તરફ વળ્યા.

બીજા દેહધારી ભગવાન હિન્દુ પરંપરામાં થયા જે બધા જ ત્યાગી ન હતા. તેમણે લગ્નો કર્યા. સ્વયંવરો જીત્યા. કેટલાકે તો ઘણી પત્નીઓ કરી, યુદ્ધો કર્યા, રાજવૈભવ ભોગવ્યો અને પછી પરલોકની સાધના કરી. આવી રીતે બે ધારાઓ થઈ. એક ત્યાગધારા અને બીજી કર્તવ્યધારા. આપણે કર્તવ્યધારાની વાત કરીશું.

ત્યારે મહારાષ્ટ્રના વિદર્ભ દેશમાં ભીષ્મક નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને પાંચ દીકરા અને એક દીકરી હતી. પુત્રોનાં નામ આ પ્રમાણે હતાં: રુકમી, રુકમબાહુ, રુકમકેશ, રુકમમાલી, રુકમરથ. કન્યાનું નામ હતું રુકિમણી. બધાં નામો રુક્ શબ્દથી શરૂ થતાં હતાં. કન્યા ઉંમરલાયક થઈ એટલે રાજા ભીષ્મકને ચિંતા થઈ. પુત્રો ઉંમરલાયક થાય તો બહુ ચિંતા ન થાય પણ પુત્રી ઉંમરલાયક થતાં જ માતા-પિતાને ચિંતા થાય. કન્યા ઉંમરલાયક થાય ત્યારથી જ તેના મગજમાં પતિપ્રાપ્તિનો સળવળાટ શરૂ થઈ જાય. જો સમય રહેતાં તેને યોગ્ય જગ્યાએ પરણાવી ન દેવાય તો તે પોતાની મેળે ગમે તેવો નિર્ણય કરી બેસતી હોય છે. આ તેની મુઘ્ધાવસ્થા હોય છે. મુઘ્ધાવસ્થામાં બુદ્ધિ કરતાં લાગણીની બહુ પ્રધાનતા હોય છે. અને લાગણી આંધળી હોય છે તેથી કેટલીક વાર ન કરવાનું પણ થઈ જતું હોય છે. બીજું ભારતમાં આબરૂનું પ્રતીક સ્ત્રી છે. સ્ત્રીનાં લગ્નાદિ સાથે વ્યક્તિ, કુળ, વંશ, જાતિ વગેરેની આબરૂ પણ જોડાયેલી હોય છે. એટલે જો કોઈ ખોટો નિર્ણય થઈ જાય તો હાહાકાર થઈ જતો હોય છે. લગ્ન એ વ્યક્તિગત પ્રશ્ન નથી પણ પારિવારિક કહો કે પૂરી જ્ઞાતિનો પ્રશ્ન બની જાય છે. મહારાજા ભીષ્મકને પુત્રી રુકિમણીના લગ્નની ભારે ચિંતા રહેતી હતી. પ્રત્યેક આબરૂદાર—ખાનદાન પિતાને આવી ચિંતા થતી જ હોય છે. આ ચિંતાનાં બે સ્તર હોય છે: એક તો, પોતાને અનુરૂપ જ્ઞાતિ-કુળ-મોભાનો મુરતિયો પ્રાપ્ત કરવાની અને બીજી, લગ્ન પછી કન્યા સુખી થશે કે કેમ? આ બે ચિંતા પિતાને કોતરી ખાતી હોય છે. જે કન્યાનો બાપ નથી થયો તેને અડધા જીવનની જ ખબર હોય છે. કન્યાના બાપને પૂરું જીવન જણાય છે.

ત્યારે અને આજે પણ કન્યા અને વર શોધવાનાં પોતપોતાનાં નિશ્ચિત ક્ષેત્રો હોય છે. ક્ષેત્ર બહારની કન્યા કે વર વર્જ્ય મનાય છે. તેમાં પણ અતિવર્જ્ય ક્ષેત્રનાં લગ્ન તો બહુ પીડાદાયક અને મહા ઉત્પાત કરાવનારાં પણ થઈ જાય છે.

કેટલીક કન્યાઓ બહુ જલદી તનથી અને મનથી ઉંમરલાયક થઈ જતી હોય છે. તો કેટલીક બહુ મોડેમોડે તૈયાર થતી હોય છે. કેટલીક તો જીવનભર તૈયાર નથી થતી હોતી. પ્રકૃતિ સૌના માટે સરખી વ્યવસ્થા નથી કરતી. રુકિમણી બહુ જલદી તૈયાર થઈ ગઈ હતી. તેના મનમાં પતિના વિચારો ઘોળાયા કરતા હતા. જેમજેમ કન્યા વધુ ને વધુ શરમાળ થતી જાય તેમતેમ સમજવું કે તેના મનમાં પતિની શોધ શરૂ થઈ ગઈ છે. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણની પ્રસિદ્ધિ ચારે તરફ થઈ રહી હતી. રુકિમણીએ શ્રીકૃષ્ણને મનથી પતિ માની લીધા. તે મનથી શ્રીકૃષ્ણને સમર્પિત થઈ ગઈ. સમર્પણ બે રીતે થાય છે. એક મનથી અને બીજું તનથી. મનનું સમર્પણ એ જ ખરું સમર્પણ છે. કેટલીક વાર મન વિના જ સ્ત્રીને તનનું સમર્પણ કરવું પડતું હોય છે જે મહાપીડાદાયક થઈ જાય છે. ઉત્તમ સ્ત્રીઓ તન-મનથી એક જ વાર સમર્પિત થતી હોય છે. ઊતરતી કક્ષાની સ્ત્રીઓ રોજ નવાંનવાં સમર્પણ શોધતી રહે છે. તેમની કોઈ આદર્શ કથાઓ નથી હોતી. જેમના આદર્શો ફિલ્મી અભિનેતાઓ હોય તે સીતાજી ન થઈ શકે. તે પાનની થૂંકદાની થઈ જાય, જેમાં કેટલાય પિયકારી મારી જાય. કશો પ્રતિબંધ નથી. સૌને છૂટ છે. આદર્શકન્યા જ આદર્શ સન્નારી બનતી હોય છે અને આદર્શ સન્નારી જ હજારોનું ઉદાહરણ બનતી હોય છે. રુકિમણી મનમાં જ શ્રીકૃષ્ણને વરી ચૂકી, સમર્પિત થઈ ગઈ હતી. સમર્પણની શરૂઆત સ્ત્રી કરતી હોય છે. પુરુષ પછી પ્રત્યાર્પણ કરતો હોય છે. સમર્પણ અને પ્રત્યાર્પણથી દામ્પત્ય જામતું હોય છે. જે બહુ સમર્પિત હોય તેને દામ્પત્ય ન હોય. જેને દામ્પત્ય ન હોય તે પાછલી જિંદગીમાં એકાકી, ઓથ વિનાની, હૂંફ વિનાની થઈ જાય. મહાદુઃખી થાય.

ભારતમાં લગ્નની પસંદગી અને નિર્ણય વરકન્યા નથી કરતાં, પરિવાર કરે છે. ભીષ્મક વગેરે રુકિમણીની પસંદગીને આવકારતાં હતાં.

પણ મોટો ભાઈ તદ્દન વિરોધી હતો. તે એવું માનતો કે કૃષ્ણ તો ગોવાળિયો છે. હલકા કુળનો છે. તેની સાથે મારી બહેનને પરણાવાય નહીં. મારી બહેન તો ચેદીદેશના રાજકુમાર શિશુપાલને જ પરણાવાય. આ રીતે પરિવારમાં બે પક્ષો પડી ગયા હતા. ખેંચાખેંચ ચાલવા માંડી. પરિવારને તૂટતો બચાવવો હોય તો સૌની વાત માનવી રહી. ભીષ્મક વગેરે પણ મોટા પુત્ર રુક્મી તરફ ઢળી ગયા. બધાએ નક્કી કર્યું કે ભલે ત્યારે શિશુપાલને જ પરણાવીએ. પણ રુક્મિણી તો મનથી શ્રીકૃષ્ણને પરણી ચૂકી હતી. શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે ત્રણ વાર રજોદર્શન થયા પછી કન્યા પોતાની મેળે લગ્ન કરી લેવા સ્વતંત્ર હોય છે. રુક્મિણીએ તો કેટલાંય રજોદર્શન કરી લીધાં છે. હવે તે સ્વતંત્ર છે. પરિવારના નિર્ણયથી તેને ભારે ચિંતા થવા લાગી. લક્ષ્ય પ્રત્યેની તીવ્રતા હોય તો ઉપાયો મળી આવે. તેણે એક વિશ્વાસુ બ્રાહ્મણને તૈયાર કર્યો. શ્રીકૃષ્ણ ઉપર પત્ર લખ્યો અને પ્રેમ પ્રગટ કર્યો. “હું તમને વરી ચૂકી છું. જલદી આવીને મારો ઉદ્ધાર કરજો. જો સમયસર નહીં આવો તો મારું મડદું જોશો. પછી ચિતામાં ભાગ લેજો.” સ્ત્રીનું પ્રેમ-આમંત્રણ બહુ પ્રબળ હોય છે. પુરુષના પૌરુષને પડકારરૂપ હોય છે. પડકારને ન ઉપાડનાર પુરુષ પૌરુષ વિનાનો છે તેવું માની લેવાય છે.

બ્રાહ્મણ દ્વારકા પહોંચી ગયો અને પત્ર કૃષ્ણને હાથોહાથ આપ્યો. કૃષ્ણે વાંચ્યો અને તરત જ દારુકને આજ્ઞા કરી: રથ તૈયાર કરો. કૃષ્ણ બે વાર દોડ્યા છે. એક વાર દ્રૌપદીનાં ચીર પૂરવા અને બીજી વાર રુક્મિણીનું હરણ કરવા. બંને વાર દોડાવનારી સ્ત્રીઓ જ છે. એક બહેન છે અને બીજી પત્ની છે. પુરુષ, પુરુષને ભાગ્યે જ દોડાવે. આટલા વેગે તો નહીં જ.

દારુકે રથ દોડાવ્યો. જોતજોતામાં વિદર્ભના કુંડિનપુર પહોંચી ગયા. તેમના પહેલાં બ્રાહ્મણે પહોંચીને નિરાશ રુક્મિણીને સમાચાર આપી દીધા હતા કે “કૃષ્ણ આવે છે, ચિંતા ન કરશો.” રુક્મિણીના જીવનમાં આશાનો સંચાર થયો હતો. તે રોજ મહેલ ઉપર ચઢીને દૂરદૂર સુધી દષ્ટિ દોડાવતી. પેલી ધૂળ ઊડે છે તે કૃષ્ણનો જ રથ હશે. જરૂર હશે. પ્રેમ અધીરાઈ વિનાનો ન હોય. હોય તો ફિક્કો હોય. વીતરાગને પ્રેમ ન હોય, વૈરાગ્ય હોય. વૈરાગ્યથી બાવા થવાય, પરાક્રમી ન થવાય. એવામાં કૃષ્ણનો રથ કુંડિનપુર પહોંચી ગયો. પાછળથી બલરામ પણ જોડાઈ ગયા હતા. બંને ભાઈઓનું સ્વાગત ભીષ્મકે કર્યું. કારણ કે લગ્નપત્રિકા તો તેમને પણ મોકલી હતી.

નગર ખૂબ શણગાર્યું હતું. ચારે તરફ ધૂમધામ થઈ રહી હતી. શિશુપાલ પણ જાન લઈને પહોંચી ગયો હતો.

હવે શું કરવું? ભાગવાની પણ યોજના ઘડવી પડે. કોઈની કન્યા ભગાડવી કાંઈ રમત વાત ન કહેવાય. તેમાં પણ કોઈ રાજા-મહારાજાની કન્યાનું અપહરણ તો બહુ મોટું દુઃસાહસ જ કહેવાય. પણ લક્ષ્યની તીવ્રતા બધું શોધી કાઢે છે. તેમાં પણ સ્ત્રીઓ તો તીવ્ર લાગણીઓને પૂરી કરવા ગમે તે હદે જઈ શકે છે. નીતિકારે આવા ક્ષેત્રમાં સ્ત્રીની સાહસવૃત્તિને છગુણી વધારે કહી છે.

“સાહસં ષડ્ગુણં ચૈવ”—ચાણક્ય

લગ્નમંડપમાં જતાં પહેલાં નગર બહાર માતાજીના મંદિરે દર્શન કરવા જવું. બધી સ્ત્રીઓ મંદિરે માત્ર દર્શન કરવા જ નથી જતી, દર્શનના બહાને કેટલીક દર્શન કરાવવા પણ જતી હોય છે. દર્શન કરવા-કરાવવાનું ઉત્તમ સ્થળ મંદિરથી બીજું કયું હોઈ શકે?

બધું બરાબર ગોઠવાઈ ગયું. રુક્મિણી સખીઓ સાથે અને ચોકીદારો સાથે પાનેતર પહેરીને માતાજીના મંદિરે દર્શન કરવા ગઈ. તેણે મન ભરીને દર્શન કર્યું અને વરદાન માગ્યું, “મા... મા... મને એ જ પતિ આપજે, બધું પાર પાડજે.” ચુસ્ત વૈષ્ણવોએ બોધપાઠ લેવાનો કે દર્શન માત્ર કૃષ્ણનાં જ નહીં, માતાજીનાં પણ ખરાં. માતાજીએ જ શ્રીકૃષ્ણ-રુક્મિણીનાં લગ્ન સફળ કરાવ્યાં હતાં.

રુક્મિણી દર્શન કરીને બહાર નીકળી. કૃષ્ણ તૈયાર જ હતા. પરાક્રમનો સમય આવી ગયો. શ્રીકૃષ્ણ સન્મુખ થયા. પહેલી વાર જ રુક્મિણીએ કૃષ્ણને જોયા. જોતી જ રહી ગઈ. સાંભળ્યા કરતાં અનેકગણા રૂપાળા છે. ધન્ય ધન્ય થઈ ગઈ. પ્રેમ કદી પણ કદરૂપો નથી હોતો. હવે વાર શી? કૃષ્ણે રુક્મિણીનો હાથ પકડ્યો. સ્ત્રીનો હાથ પકડવાનો અધિકાર માત્ર ને માત્ર તેના પતિને જ હોય છે. લગ્નચોરીમાં વર કન્યાનો હાથ પકડે છે. બસ અહીં જ ચોરી સમજો. પતિના પ્રથમ સ્પર્શથી કન્યા શરમાઈ જાય, પણ હાથ પકડનારો કોઈ જીવનસાથી મળી ગયો તેનો અનહદ આનંદ પણ થાય. શરમ અને આનંદ ભેગાં થાય તો હજાર મેકઅપ કરતાં પણ ચહેરો વધુ દીપી ઊઠે. શ્રીકૃષ્ણે, રુક્મિણીને રથમાં ખેંચી લીધી, અને દારુકે ઘોડાઓની લગામ ઢીલી કરી કે રથ ઊપડ્યો. એ જાય.. એ જાય... એ જાય. જોતજોતામાં રથ ઓઝલ થઈ ગયો. ઘણી વાર પછી લોકોને ભાન થયું કે રુક્મિણી-હરણ થઈ ગયું છે. યોજના એટલી ગુપ્ત હતી કે કોઈને જરા જેટલી પણ ગંધ આવી ન હતી.

ભીષ્મક અને શિશુપાલનું તો નાક જ કપાઈ ગયું. લગ્નમંડપમાંથી કોઈ કન્યા ઉપાડી જાય તો શું આબરૂ રહે? વાતની ખબર રુક્મીને

પડી. તે શમશમી ઊઠ્યો. મોટી સેના લઈને તે પાછળ પડ્યો. પહેલેથી જ તેને કૃષ્ણ સાથે વિરોધ હતો જ. મારપછાડ કરતાં અંતે તે કૃષ્ણના રથ પાસે પહોંચી ગયો. ભયંકર યુદ્ધ થયું. બલરામે પોતાની સેના દ્વારા રુક્મીની સેનાને રોકી રાખી. લડતાં-લડતાં રુક્મી છેક કૃષ્ણ પાસે પહોંચી ગયો. રુક્મિણીને કૃષ્ણની સાથે રથમાં જોઈને તેનું લોહી ઊકળી ઊઠ્યું. તે પૂરી શક્તિથી કૃષ્ણ ઉપર તૂટી પડ્યો. પણ કૃષ્ણે તેને ભૂમિ ઉપર પછાડી દીધો અને તલવારના પ્રહારથી તેનું મસ્તક જુદું કરવા જતા હતા ત્યાં રુક્મિણી આડી આવી ગઈ. “ક્ષમા કરો, આ મારો ભાઈ છે.” તેણે બહુ પ્રાર્થના કરી. ગમે તેવી તોય બહેન છે. લોહીનો સંબંધ પ્રબળ હોય છે. ગમે તેટલું લડે-ઝઘડે પણ ખરા સમયે બધાં એક થઈ જાય. પોતાની નવવધૂનું માન રાખીને કૃષ્ણે રુક્મીને જતો કર્યો, પણ તેનું મૂંડન કરાવી નાખ્યું જેથી નગરજનો તેના પરાજયને જાણી શકે. આ પરાજયથી રુક્મીને એટલું લાગી આવ્યું કે તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે જ્યાં સુધી કૃષ્ણનો વધ કરીને મારી બહેનને પાછી નહીં લાવું ત્યાં સુધી કુંડિનપુરમાં પ્રવેશ નહીં કરું. તે નગરની બહાર જ રહેવા લાગ્યો અને ત્યાં નવું નગર વસાવ્યું. બે પરિવાર વચ્ચે વૈર બંધાઈ ગયું. આપણે ત્યાં મોટા ભાગનાં યુદ્ધો સ્ત્રીનિમિત્તે જ થયાં છે જે આવેશમાં, લાગણીના તીવ્ર ઊભરામાં લડાયાં છે. દ્વારકાવાસીઓએ શ્રીકૃષ્ણનું વિજેતા તરીકે ભારે બહુમાન કર્યું અને પછી વિધિવત્ બંનેનાં લગ્ન થઈ ગયાં. શાસ્ત્રમાં આઠ પ્રકારનાં લગ્ન કહ્યાં છે. તેમાં કન્યાની ઇચ્છાથી કન્યાનું અપહરણ કરવામાં આવે તો તેને પણ લગ્નનો એક પ્રકાર માનવામાં આવ્યો છે. પણ શરત એટલી કે તે કન્યાની ઇચ્છાથી જ થયું હોય.

25-8-2011

15. પ્રદ્યુમ્નની પ્રાપ્તિ

શત્રુતાભર્યા કૌટુંબિક સંબંધો સુખશાંતિદાયક નથી હોતા. કન્યાહરણથી અને તે પણ લગ્નમંડપમાં ભરી જનમેદની વચ્ચેથી કરવામાં આવે તો કન્યાનાં માતા-પિતા તો ઠીક પરણવા આવનાર મુરતિયા ઉપર ભયંકર વૈરભાવ જગાડ્યા વિના રહે નહીં. ક્ષત્રિયો મોટા ભાગે આવા વૈરભાવ-માં જ પરસ્પરમાં લડતા રહ્યા. પતનનું આ પણ એક મહત્ત્વનું કારણ કહેવાય.

શ્રીકૃષ્ણ અને રુકિમણીનાં લગ્ન થયા પછી પ્રથમ વર્ષમાં જ રુકિમણીને પ્રસૂતિ થઈ. પતિ-પત્નીની ફળદ્રુપતા સંતાનપ્રાપ્તિથી માપી શકાય છે. રૂપાળાં પતિ-પત્નીનું બાળક પણ રૂપાળું હોય. બાળકને માતા-પિતાનું રૂપ તથા બીજું ઘણુંબધું વારસામાં મળતું હોય છે. ફરીથી દ્વારકા ધન્યધન્ય થઈ ગયું. કારણ કે આ બાળક રાજપૂત હતું. તેથી પૂરા રાજ્યનું હતું. તેનું નામ પ્રદ્યુમ્ન રાખવામાં આવ્યું. શ્રીકૃષ્ણ અને રુકિમણી હવે પ્રસન્ન હતાં, ધન્યધન્ય હતાં. પણ શત્રુની ગુપ્ત આંખ તેમની રજેરજની માહિતી મેળવતી હતી. બળવાન શત્રુ નિષ્ક્રિય ન હોય. શમ્બરાસુર નામના એક દૈત્યના દ્વારા બાળકનું અપહરણ કરાવી દીધું. વિરોધીઓને દુઃખી કરવામાં પણ અનહદ આનંદ મળતો હોય છે. જેટલો આનંદ વ્યક્તિને પોતાના સુખથી નથી મળતો તેટલો, અરે, તેનાથી પણ અનેકગણો આનંદ શત્રુના દુઃખી થવાથી મળતો હોય છે.

પુત્રજન્મને હજી તો દશ જ દિવસ થયા હતા અને ઉત્સવ ચાલી રહ્યો હતો ત્યાં વેશ બદલીને શમ્બરાસુર આવ્યો અને રુકિમણીના પડખામાંથી પ્રદ્યુમ્નનું હરણ કરીને લઈ ગયો. જલદી જલદીમાં તેણે બાળકને દરિયામાં ફેંકી દીધો. બરાબર તે જ સમયે એક મોટી માછલી તેને ગળી ગઈ અને થોડા જ સમયમાં તે એક માછીમારની જાળમાં સપડાઈ ગઈ. માછીમારોએ આ માછલી શમ્બરાસુરને ત્યાં ભેટ મોકલી શમ્બરાસુરના રસોડામાં માયાવતી નામની દાસી રસોઈ બનાવતી હતી. તેણે માછલીને ચીરતાં તેમાં બાળક જોયું. તેને નવાઈ લાગી. હજી બાળક જીવતું હતું. બાળક પ્રત્યે તેને બહુ જ આકર્ષણ થઈ ગયું. નારદજીએ આવીને બધી વાત સમજાવી કે ‘આ તો કૃષ્ણ ભગવાનનો પુત્ર પ્રદ્યુમ્ન છે અને તે ગયા જન્મનો તારો પતિ કામદેવ છે. ગયા જન્મે તું રતિ હતી અને તારો પતિ કામદેવ હતો. ભગવાન શંકરે ત્રીજું નેત્ર ખોલીને તેને ભસ્મ કરી નાખ્યો હતો. તે જ કામદેવ પ્રદ્યુમ્ન થઈને અવતર્યો છે. અને પતિ વિનાની સ્ત્રી બિચારી થઈ જાય તેથી શમ્બરાસુરે તને દાસી તરીકે રસોડામાં કામ કરવા રાખી છે. હવે સામે ચાલીને તારો પતિ કામદેવ તારી પાસે આવ્યો છે.’ બધી વાતની સ્પષ્ટતા કરીને નારદ વિદાય થઈ ગયા.

માયાવતી હવે પ્રદ્યુમ્નને પતિભાવથી જોવા લાગી. વર્ષોથી મૂર્છિત થયેલો પ્રેમ જાગી ઊઠ્યો. પ્રેમ કદી મરતો નથી. કદાચ મૂર્છિત થઈ જાય પણ નિમિત્ત મળતાં જ ફરીથી સજીવન થઈ જાય.

ધીરેધીરે પ્રદ્યુમ્ન મોટો થયો. એક દિવસે તેણે માયાવતીને પૂછ્યું કે “તું તો માતા છે તો પછી મને પતિના ભાવથી કેમ જુએ છે?” માયાવતીએ બધી સ્પષ્ટતા કરી. નર-નારી, માતા-પુત્ર હોય, ભાઈ-બહેન હોય કે ગમે તે હોય; કોઈ કોઈ વાર તેમના મનમાં પતિ-પત્ની જેવો ભાવ પણ આવી જતો હોય છે. મન ભરોસાપાત્ર નથી હોતું, ક્યારે કોના માટે કેવા વિચાર કરે તે કહેવાય નહીં. સારું છે કે આપણે કોઈના વિચારોને જાણી શકતા નથી. જો બધાના બધા વિચારો પળેપળના જાણી લેવાય તો હાહાકાર થઈ જાય. પરમેશ્વરે આપણને સીમાબદ્ધ રાખ્યાં છે તે જ સારું છે.

પછી તો પ્રદ્યુમ્નને નિમિત્ત બનાવીને શમ્બરાસુર સાથે યુદ્ધ કર્યું અને તેનો નાશ કરી નાખ્યો. પછી બંને દ્વારકા ગયાં. દ્વારકાવાસી સમજ્યા કે બીજા કૃષ્ણ જ આવ્યા. માતા રુકિમણી વર્ષોથી પુત્રવિયોગમાં ઝૂરતી હતી. જેના નવજાત શિશુનું હરણ થયું હોય અને કશો પત્તો જ ન હોય તે માની કેવી દશા હોય! મા-દીકરો મળ્યાં. આનંદ-આનંદ થઈ ગયો. વસુદેવ અને દેવકી પણ આવ્યાં હતાં.

તેમને પોતાની ત્રીજી પેઢી જોઈને બહુ જ આનંદ થયો. પુત્રદર્શન પછી પૌત્રદર્શન અને પછી પ્રપૌત્રદર્શન થાય તો ઉપર સ્વર્ગમાં જવાની શી જરૂર રહે! ત્યાગીઓ ભલે મોક્ષે જતા હોય, આપણે તો અહીં જ મોક્ષ છે.

16. શ્રીકૃષ્ણની આઠ રાણીઓ

મહાનતા ભાગ્યે જ કલંક વિનાની હોય છે. ગ્રહણ સૂર્ય અથવા ચંદ્રને જ લાગે. ગ્રહણ કલંક છે. નાનાનાના તારાઓને કલંક ગ્રહણ ન લાગે. ગ્રહણ રાહુ અને કેતુ દ્વારા લાગતું હોય છે. આ એક જ વ્યક્તિના બે દેહભાગ છે. એક ધડ છે અને બીજું માથું છે. કલંક પણ દ્વિમુખી હોય છે: 1. ચોરીનું અને 2. વ્યભિચારનું. બંને કલંક બહુ દુઃખદાયી હોય છે. સૂર્ય અને ચંદ્ર જેવા તેજસ્વી લોકો ઉપર આવાં કલંક લાગતાં હોય છે. સામાન્ય લોકો ઉપર આવાં કલંક પ્રભાવહીન હોય છે. અર્થાત્ કોઈ કલંક લગાડે તો તેમને તેની કશી પરવા નથી હોતી.

શ્રીકૃષ્ણ ઉપર પણ કલંક લાગ્યું હતું. આ કલંકકથા પણ સાંભળવા-સમજવા જેવી છે.

સત્રાજિત નામનો રાજા હતો, તેણે સૂર્યની પૂરી નિષ્ઠાથી ઉપાસના કરી. સૂર્યનારાયણ પ્રસન્ન થયા. મહાપુરુષોની પ્રસન્નતા કદી વાંઝણી નથી હોતી. વ્યક્તિ પ્રસન્ન થાય પણ કશું આપે નહીં, માત્ર વાણિયાની માફક હેં હેં હેં હેં હસ્યા કરે તો તે પ્રસન્નતા વાંઝણી કહેવાય. સૂર્યે, સત્રાજિતને પ્રસન્ન થઈને પોતાના જેવી કાંતિવાળો સ્વમંતક મણિ આપ્યો. કાંઈ પ્રકાશ, કાંઈ પ્રકાશ!! આંખો બંધ થઈ જાય. કોઈ વ્યક્તિ પાસે તેની ઔકાત કરતાં વધુ ઐશ્વર્ય આવે તો તે તેને પચાવી ન શકે. ઐશ્વર્યનું અનાવશ્યક પ્રદર્શન કરવું એ ઐશ્વર્યનો અપયો કહેવાય. ઐશ્વર્ય તો સંતાડેલું જ સુખ આપે. પણ સામાન્ય માણસ ઐશ્વર્યને ગુપ્ત રાખી શકતો નથી. સત્રાજિત પેલો દિવ્ય મણિ પોતાના કંઠમાં પહેરીને જ્યાંત્યાં ફરવા લાગ્યો. મણિ જોઈને લોકો આશ્ચર્યચકિત થઈ જતા. તે ખૂબ વખાણ કરે. સત્રાજિતને વખાણ ગમે. વખાણ સાંભળવાથી વ્યક્તિને નશો ચઢતો હોય છે. તે વધુ વખાણ સાંભળવા તથા લોકોને આંજી દેવા દ્વારકા પહોંચી ગયો. લોકો સમજ્યા કે જાણે સાક્ષાત્ સૂર્ય જ આવ્યા છે. સૌએ ખૂબ વખાણ કર્યા. સત્રાજિત શ્રીકૃષ્ણને મળ્યો. કૃષ્ણે પણ વખાણ કર્યા. પ્રદર્શિત ઐશ્વર્ય ઈર્ષ્યા વિનાનું નથી હોતું. સ્વમંતક મણિ જોઈને સત્રાજિતના ભાઈ પ્રસેનને ઈર્ષ્યા થઈ. તેણે કહ્યું: આ મણિમાં મારો પણ ભાગ છે. ભાઈ-ભાઈ વચ્ચે સંપત્તિની વહેંચણી મોટો કલહ ઉત્પન્ન કરતી હોય છે. સંપત્તિ વિનાનો વારસો કલહવાળો નથી હોતો. તેમાં પણ જો પિતા દેવાદાર હોય તો કોઈ પુત્ર વારસદાર થવા તૈયાર ન થાય. જો કોઈ થાય તો તે નક્કી જાતવાન જ હોય.

એક વાર પ્રસેન સ્વમંતક મણિને ધારણ કરીને શિકાર ખેલવા ગયો. ઐશ્વર્યનું પ્રદર્શન કરવું જ હોય તો લગ્નાદિ જેવા સારા પ્રસંગોએ કરવાનું હોય. પણ મૂર્ખાઓ વગર પ્રસંગે પણ તેનું પ્રદર્શન કરતા ફરે છે. દરદાગીના-અલંકારો લગ્નાદિ પ્રસંગે પહેરાય. સૂતી વખતે કે સંડાસ જતી વખતે સોળ શણગાર ન સજાય. પ્રસેન મણિ ધારણ કરીને ઘોડેસવાર થઈને શિકાર ખેલવા ગયો. સામે સિંહ મળ્યો. શિકારી પોતે જ શિકાર થઈ ગયો. અર્થાત્ સિંહે ઘોડા સહિત પ્રસેનને મારી નાખ્યો. નજીકમાં જ વનનો રાજા ઋક્ષરાજ રહેતો હતો. તેને પેલો મણિ ચમકતો દેખાયો. તે લઈ આવ્યો અને બાળકોને રમવા આપી દીધો. ઋક્ષરાજ જંગલી રાજા હતો. તેને મન સ્વમંતક મણિ ચળકતો પથ્થર જ હતો તેથી વિશેષ કાંઈ નહીં. તેનાં બાળકો રમવા લાગ્યાં. મહાન વસ્તુ, મહાન વ્યક્તિ પાસે જ મહત્તા પામે. પણ આવો યોગ અત્યંત દુર્લભ હોય છે. જો મહાન વસ્તુ પામરના હાથમાં આવી જાય તો તે કોડીની થઈ જાય.

હવે આ બાજુ સ્વમંતક મણિની શોધ ચાલી. પણ ક્યાંય મળે નહીં. છેવટે સત્રાજિતને નક્કી થઈ ગયું કે આ મણિ ઉપર કૃષ્ણનો ડોળો હતો. જરૂર તેણે જ તેને સંતાડી દીધો છે. તે બચપણથી માખણ ચોરતો આવ્યો છે તેથી આ મણિ પણ તેણે જ ચોર્યો હશે. કૃષ્ણ ઉપર ચોરીનું કલંક લાગી ગયું. હવે શું કરવું? કલંકના દિવસો બહુ કાળા હોય છે. લોકોનો વ્યવહાર બદલાઈ જાય. પહેલાં જે હસી-હસીને ઉમળકાભેર વાતો કરતાં હોય તે બધાં મોઢું બગાડે. કલંકની એક મોટી કરુણા એ હોય છે કે લોકો પૂરી તપાસ કરે નહીં, ઊડતી વાતોને માની લે. અને કલંકની વાતો ઊડે પણ ઘણી. ઘણા લોકોને આવી વાતો ઉડાડવામાં રસ હોય. કલંક સાચું હોય તોપણ તેને જે ઢાંકે તેને સંત કહેવાય. પણ કલંક ખોટું હોય તેને ચૂપચાપ સહી લે તેને પણ સંત કહેવાય. એક વાર રાહુ ભલે ચંદ્રમાને ગ્રસી લે પણ અંતે ચંદ્રનો છુટકારો થવાનો જ. જ્યારે ચંદ્ર રાહુના ગ્રાસમાંથી છૂટશે ત્યારે બમણો ચમકશે. પણ તેટલો સમય તો ચંદ્રની પીડા પારાવાર રહેશે.

શ્રીકૃષ્ણને કલંક લાગ્યું પણ કૃષ્ણ ચૂપચાપ બેસી ન રહ્યા. તેમણે પ્રસેન જે વનમાં શિકાર રમવા ગયો હતો ત્યાં તપાસ શરૂ કરી તો જોયું તો પ્રસેન અને ઘોડાનાં હાડપિંજર મળી આવ્યાં. નક્કી કોઈ હિંસક જાનવરે તેમને ફાડી ખાધા હશે. પછી ત્યાં પડેલાં પગલાં જોયાં.

પગલેપગલે આગળ ચાલ્યા તો એક ભયંકર ગુફા આવી. ત્યાં પગલાં પૂરાં થઈ ગયાં. કૃષ્ણ પગીનું કામ પણ જાણે છે. પગલાં આ ગુફામાં ગયાં છે તેવું નક્કી થયું. સાથીદારોને બહાર ઊભા રાખીને કૃષ્ણ એકલા જ ગુફામાં ગયા. ઘણે દૂર ગયા પછી જોયું તો ઋક્ષરાજનાં બાળકો સ્યમંતક મણિની સાથે રમત રમી રહ્યાં છે. બધી વાત સમજાઈ ગઈ. પછી તો ઋક્ષરાજ સાથે ભયંકર યુદ્ધ થયું. અંતે ઋક્ષરાજ હાર્યો. શ્રીકૃષ્ણે સ્યમંતક મણિની ખરી વાત કરીને પોતાના ઉપર લાગેલા કલંકની વાત સંભળાવી. ઋક્ષરાજે મણિ આપી દીધો. એટલું જ નહીં, પોતાની એકની એક કુંવારી કન્યા જાંબવન્તી પણ પરણાવી દીધી. પરાક્રમથી બધી પ્રાપ્તિ શક્ય બનતી હોય છે.

સ્યમંતક મણિ અને જાંબવન્તીને લઈને કૃષ્ણ દ્વારકા આવ્યા અને બધી સાચી ઘટના લોકોને સંભળાવી ત્યારે કલંક ધોવાઈ ગયું. હવે કૃષ્ણ બમણા ચમકવા લાગ્યા. જોકે બધાનાં કલંક ધોવાઈ જ જાય તેવું નથી પણ બનતું. અહલ્યાનું કલંક રામે ધોયું હતું. પણ બધી અહલ્યાઓને રામ નથી મળતા હોતા. અહલ્યાને રામ મળે એટલે દુર્ભાગીને ભાગ્ય મળ્યું કહેવાય. પણ કેટલાક બિચારા જીવનભર દુર્ભાગી જ રહી જતા હોય છે.

શ્રીકૃષ્ણે મણિને સત્રાજિતને આપી દીધો. શ્રીકૃષ્ણે સત્રાજિતને ધીરે રહીને કહ્યું હવે પછી કોઈના ઉપર કલંક લગાડતાં પહેલાં ખૂબ વિચાર કરજો. મેં કલંકની પીડા ભોગવી છે. આવી પીડા કોઈને ન હોજો. કલંક ધોવાયા પછી બધાં સગાં-સ્નેહી વળી પાછાં ખૂબ પ્રેમથી વ્યવહાર કરવા લાગ્યાં. આનું નામ તો દુનિયા છે. સત્રાજિતને પણ ઘણો પસ્તાવો થયો. તેણે સ્યમંતક મણિ તથા પોતાની કન્યા સત્યભામા શ્રીકૃષ્ણને અર્પણ કરી દીધાં. હવે શ્રીકૃષ્ણને ત્રણ રાણીઓ થઈ રુકિમણી, જાંબવન્તી અને સત્યભામા. જોકે શ્રીકૃષ્ણે સત્યભામાનો તો સ્વીકાર કર્યો, પણ સ્યમંતક મણિનો સ્વીકાર ન કર્યો. સત્રાજિતને પાછો આપ્યો. કારણ કે આ મણિ અપશુકનિયાળ હતો. તે જેની પાસે જશે તેને ત્યાં ઉત્પાત મચાવશે. ઘણા લોકોની એવી માન્યતા રહેતી હોય છે કે વ્યક્તિઓની સાથે તો ઠીક, પ્રાણીઓ તથા જડ વસ્તુઓની સાથે પણ સદ્ભાગ્ય-દુર્ભાગ્ય વસતાં હોય છે. શુકનિયાળ તત્ત્વો જ્યાં જાય ત્યાં કલ્યાણ કરે અને અપશુકનિયાળ વસ્તુઓ જ્યાં જાય ત્યાં ઉત્પાત થવા લાગે. અશાંતિ થવા લાગે. ખાસ કરીને રત્નો સાથે આવી માન્યતાઓ જોડાયેલી રહે છે તેથી અમુક લોકો શુકનિયાળ રત્નોની વીંટીઓ વગેરે ધારણ કરતા હોય છે.

પછી તો શ્રીકૃષ્ણે સૂર્યપુત્રી કાલિન્દી, અવન્તીના રાજાની બહેન મિત્રવિન્દા, કૌસલદેશની કન્યા સત્યા, કૈકેયદેશની કન્યા ભદ્રા અને મધ્ય પ્રદેશની કન્યા લક્ષ્મણા સાથે લગ્નો કર્યાં.

આ રીતે શ્રીકૃષ્ણને આઠ પટરાણીઓ થઈ: 1. રુકિમણી, 2. જાંબવન્તી, 3. સત્યભામા, 4. કાલિન્દી, 5. મિત્રવિન્દા 6. સત્યા, 7. ભદ્રા અને 8. લક્ષ્મણા.

આવાં લગ્નો દ્વારા જુદાંજુદાં રાજ્યોના રાજાઓ સાથે રાજકીય સંબંધો દઢ થતા હોય છે, જેથી જૂથશક્તિ વધે છે અને પોતાનું રાજ્ય બળવાન બને છે.

શ્રીકૃષ્ણ બધી રાણીઓ સાથે દ્વારકા આવી ગયા અને સુખપૂર્વક રહેવા લાગ્યા.

26-8-2011

*

17. નરકાસુરનો વધ

સત્તા નશા વિનાની નથી હોતી. નશામાંથી રુઆબ પ્રગટે. નશો ભાન ભુલાવે. જેને નશા વિનાની સત્તા જોઈતી હોય તેણે ધર્મની મર્યાદા, ઈશ્વરની શરણાગતિ અને વડીલોની આજ્ઞામાં રહેવું જોઈએ. જો તે આટલું કરે તો તેની સત્તા મહાકલ્યાણકારી થઈ જાય. પણ એવું કરનારો કોઈ વિરલો જ નીકળતો હોય છે.

ભાન ભૂલેલા સત્તાધીશ બે મોટા અનર્થો કરતા હોય છે. એક તો કોઈની બહેન-દીકરીઓને સલામત રહેવા દેતા નથી. અને બીજું લોકો પાસેથી વગર હક્કનું ધન પડાવવા લાગે છે. દબાયેલી દુર્બળ પ્રજા મૂંગા મોઢે બધું ચૂપચાપ સહન કરતી રહે છે પણ પાપનો ઘડો એક દિવસ અચૂક ભરાય છે અને ફૂટે છે ત્યારે બધું ધનોતપનોત થઈ જાય છે. આવા કુકર્મીને અસુર અથવા રાક્ષસ કહેવામાં આવે છે. ત્યારે ભૌમાસુર નામનો એક મહારાક્ષસ રાજ કરતો હતો. તે બહુ જ બળવાન હોવાથી કોઈ તેનો સામનો કરી શકતું નહીં. તેણે પ્રજા ઉપર ભારે જુલ્મો કરવા માંડ્યા. પ્રથમ તો તેણે નાના-મોટા રાજા-મહારાજાઓની કુંવરીઓનું અપહરણ કરીને પોતાના મહેલમાં ભેગી કરવા માંડી. તેની એવી ધારણા હતી કે બધી કુંવરીઓ મારી જ છે. મારો જ તેમના ઉપર હક્ક છે. કોઈ પણ કુંવરી કોઈ પણ બીજા રાજાને પરણી શકે નહીં. બધીને મારા મહેલમાં જ રહેવું જોઈએ. અત્યાચારી રાજા પ્રજા ઉપર જુલમ કરે છે. પણ દુરાચારી રાજા પ્રજાની બહેન-દીકરીઓને સુરક્ષિત રહેવા દેતો નથી. ખરેખર તો રાજા પ્રજાનો પિતા કહેવાય. પણ તે પિતા મટીને રાક્ષસ થઈ ગયો હતો. રાજા-મહારાજાઓની સોળ હજાર કુંવરીઓ ભૌમાસુરના મહેલમાં શારીરિક અને માનસિક રીતે ઘોર દુઃખો ભોગવતી હતી. બીજી તરફ દેવતાઓનું બધું ઐશ્વર્ય તેણે હરી લીધું હતું. ચારે તરફ ત્રાસ-ત્રાસ થઈ રહ્યો હતો. તેના ત્રાસથી ત્રાસીને સ્વર્ગનો રાજા ઇન્દ્ર શ્રીકૃષ્ણની પાસે આવ્યો. બધી વેદના પ્રકટ કરી. અમને ભૌમાસુરના ત્રાસથી છોડાવો તેવી આજીજી કરી.

પરાક્રમી પુરુષ પરાક્રમ બતાવવાનાં નિમિત્ત શોધતા હોય છે. કાયરોને નિમિત્ત મળે તોપણ દૂર ખસી જતા હોય છે. જે ખસી જાય છે તે તક ચૂકે છે. વ્યક્તિને ઇતિહાસ રચવાની તક ભાગ્યે જ મળતી હોય છે. જે તક ઝડપી લે તે અમર થઈ જતા હોય છે.

ઇન્દ્રની પ્રાર્થના સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણ તરત જ તૈયાર થઈ ગયા અને પહોંચી ગયા ભૌમાસુરની રાજધાની પ્રાગજ્યોતિષપુરમાં. ભૌમાસુરે નગરની ચારે તરફ મજબૂત કિલ્લો બનાવ્યો હતો. જેથી કોઈ પ્રવેશ ન પામે. પણ કૃષ્ણ પરાક્રમ કરીને અંદર પ્રવેશી ગયા. કિલ્લેદાર મુર નામનો દૈત્ય હતો તેની સાથે યુદ્ધ કરીને તેને પરાજિત કરી, નગર વચ્ચે જઈને પાંચજન્ય શંખ વગાડવા લાગ્યા. પ્રચંડ શંખધ્વનિ સાંભળીને ભૌમાસુર મોટી સેના લઈને યુદ્ધ કરવા નીકળી પડ્યો. ભયંકર યુદ્ધ થયું. આ પ્રચંડ યુદ્ધને 16000 રાજકુમારીઓ છત ઉપર ચઢીને જોઈ રહી હતી. ક્યારનીયે તે કોઈ ઉદ્ધારકની આશા લગાવી બેઠી હતી. હવે આજે કોઈ ઉદ્ધારક આવી જ પહોંચ્યો. કોઈના ઉદ્ધારક થવું તે જીવનનો અમૂલ્ય લ્હાવો કહેવાય. જેનું પતન થયું હોય તેનો ઉદ્ધાર થાય. પતન ત્રિમાર્ગી હોય છે: 1. આર્થિક પતન, 2. રાજકીય પતન અને 3. ધાર્મિક પતન.

1. આર્થિક પતન

માણસ સારો હોય પણ દેવાદાર થઈ જાય, કોઈ હિસાબે દેવું ચૂકવી ન શકતો હોય, તે પ્રાણોથી કે પછી આબરૂથી મરી જવાની કક્ષાએ પહોંચી ગયો હોય તેવા માણસનો હાથ પકડીને તેને દેવામુક્ત કરાવી, નવું જીવન આપવું તે ઉદ્ધાર કહેવાય. યાદ રહે જે ઊંચો ચઢ્યો હોય તેનું જ પતન થાય.

2. સત્તાનું પતન

વ્યક્તિ સત્તાથી ભ્રષ્ટ કરી દેવાયો હોય; વનવનનો થઈ ગયો હોય; કોઈ આશરો, આધાર ન હોય તેવા સત્તાભ્રષ્ટ પતિત માણસને પુનઃ સત્તા ઉપર બેસાડી દેવો તે તેનો ઉદ્ધાર કર્યો કહેવાય.

3. ધાર્મિક પતન

વ્યક્તિ સન્માર્ગથી ભટકીને કુમાર્ગે ચાલ્યો ગયો હોય, દુરાચારી થઈ ગયો હોય તેને કોઈ સંત મળે, તેના પ્રભાવથી વ્યક્તિ દુરાચારમુક્ત થઈને સદાચારી થઈ જાય, આ તેનો ઉદ્ધાર કહેવાય.

આ 16000 રાજકુમારીઓને જબરદસ્તી પથભ્રષ્ટ કરવામાં આવી હતી. સ્ત્રી અબળા છે. દુષ્ટ લોકો તેનો દુરુપયોગ કરી શકે છે. તે પ્રબળા ક્યારે બને જ્યારે તેને કોઈ પ્રબળ પુરુષનું પીઠબળ હોય ત્યારે. પીઠબળ વિનાની સ્ત્રી અબળા છે. આ 16000 અબળાઓનું ભૌમાસુર શોષણ કરી રહ્યો હતો. આ અબળાઓ કોઈ ઉદ્ધારકની રાહ જોઈ રહી હતી. તે આજે મળી ગયો. વીતરાગ થઈને માત્ર પોતાનું જ કલ્યાણ કરી લેવું સરળ કામ છે, પણ પ્રચંડ સંઘર્ષ કરીને હજારોનો ઉદ્ધાર કરવો અતિ કઠિન કામ છે. પેલા નિષ્ક્રિય વાંઝિયું જીવન જીવનારા વીતરાગી છે તો આ સક્રિય હેતુલક્ષી ઉદ્ધારક જીવન જીવનારા પરાક્રમી ભગવાન છે.

શ્રીકૃષ્ણે ભૌમાસુરનો વધ કરી નાખ્યો. તેનું માથું કપાતું જોઈને પેલી 16000 રાજકુમારીઓ હર્ષથી પોકાર પાડી ઊઠી હોય: “જય હો, જય હો.” આ વખતે તેમની મનોદશાનું વર્ણન કરવું શક્ય નથી. કસાઈવાડામાંથી ગાયોને છોડાવો તેવી સ્થિતિ થઈ ગઈ.

ભૌમાસુરનો પુત્ર ભગદત્ત હતો. શ્રીકૃષ્ણે તેને રાજગાદીએ બેસાડી દીધો. શ્રીકૃષ્ણે ધાર્યું હોત તો તેનો પણ વધ કરી શકત. પણ તે નિર્દોષ હતો. ભૌમાસુરનું રાજ પોતાને જોઈતું નહોતું. તેથી તેના પુત્રને જ સોંપી દીધું.

16000 રાજકુમારીઓને મુક્ત કરી સન્માનપૂર્વક દ્વારકા મોકલી દીધી.

હવે એક નવો પ્રશ્ન ઊભો થયો. આ કુંવરીઓનું કરવું શું? તેમનાં માતા-પિતા તેમને પાછી લેવા તૈયાર ન હતાં. ઉચ્ચ કુળવાળાને એક બહુ મોટો અભિશાપ હોય છે. તે બહુ જલદી અભડાઈ જતા હોય છે. નીચ કુળવાળાં જલદી અભડાતાં નથી. તેમની ભ્રષ્ટ મનાતી સ્ત્રીઓનો પણ તે સ્વીકાર કરી લે છે અને માનપૂર્વક રાખે છે. પણ ઉચ્ચ કુળવાળાં અનિચ્છાએ ભ્રષ્ટ થયેલી પોતાની સ્ત્રીઓને પણ પાછી રાખી શકતા નથી. બીજી તરફ આવી સ્ત્રીઓ સાથે કોઈ કુળવાન વ્યક્તિઓ લગ્ન કરવા તૈયાર થતા નથી. આમ ઉદ્ધાર પામેલી સ્ત્રીઓને બંને તરફથી નિરાશા જ હાથમાં આવે છે. ક્યાં જવું? સ્ત્રીને સહારો તો જોઈએ જ. સહારા વિનાની શુદ્ધ સ્ત્રી હોય તોપણ પતિત થઈ શકે છે. તો જો તે પતિત હોય તો તો પછી મહાપતિત થઈ જાય.

શ્રીકૃષ્ણે નવો ચીલો પાડ્યો. તેમણે કાન્તિ કરી. એ બધી 16000 કુંવરીઓ સાથે વિધિવત્ લગ્ન કરી લીધાં. કુંવરીઓ પણ આવું જ ઇચ્છતી હતી. પ્રશ્ન ઉકેલાઈ ગયો. એક એવો પણ લોકોએ વિચાર આપ્યો કે આ બધી કુંવરીઓને દીક્ષા આપીને સાધ્વી બનાવી દઈએ તો? શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે તો પ્રશ્ન વધુ બગડશે. વૈરાગ્ય વિના દીક્ષા ન હોય. વૈરાગ્ય વિના પણ દીક્ષા આપવામાં આવે તો મહાઅનર્થો થાય. તેથી તે માર્ગ યોગ્ય નથી. યોગ્ય માર્ગ તો એ જ છે કે તેમનાં લગ્ન કરાવી દો. જો સમાજમાંથી કોઈ તેમનો હાથ પકડવા તૈયાર ન હોય તો આ કામ કૃષ્ણ પોતે કરશે. શ્રીકૃષ્ણ માત્ર ઉદ્ધારક જ નથી. સ્વીકારક પણ છે. જો શ્રીકૃષ્ણની આ કાન્તિ આગળ ચાલી રહી હોત તો ઘણી હિન્દુ કન્યાઓ ધર્મભ્રષ્ટ થતી બચી ગઈ હોત. ભૌમાસુરનું બીજું નામ નરકાસુર પણ છે.

26-8-2011

*

18. અનિરુદ્ધનાં લગ્ન

લગ્ન કરવાથી જીવનના મહત્ત્વના પ્રશ્નોનું સમાધાન થઈ શકે છે. જીવનના મહત્ત્વના અનેક પ્રશ્નોમાં સર્વાધિક મહત્ત્વના બે પ્રશ્નો છે: 1. આવેગોની શાંતિ અને 2. એકાકીપણાથી મુક્તિ.

1. આવેગોની શાંતિ

આવેગો કુદરતી—ઈશ્વરીય વ્યવસ્થા છે. તેને સર્વથા રોકી શકાતા નથી. બધા આવેગોમાં સર્વાધિક પ્રબળ આવેગ કામાવેગ છે. કામાવેગનું શમન નરનું નારીથી અને નારીનું નરથી થતું હોય છે. એટલે નર-નારીના સંબંધો જીવનની અનિવાર્યતા કહેવાય. આ સંબંધોને વધુ દૃઢ, સુરક્ષિત અને પવિત્ર બનાવવા ઋષિમુનિઓએ લગ્નસંસ્થાની રચના કરી છે. લગ્ન પવિત્ર બંધન છે, જે કલ્યાણકારી થઈ શકે છે. નર-નારી આવા સંબંધને બદલ-બદલ ન કરે અને એકમાં જ સંતુષ્ટ રહે તે માટે લગ્નબંધન આવશ્યક છે.

2. એકાકીપણું

જીવનનો બીજો મહત્ત્વનો પ્રશ્ન એકાકીપણાનો છે. માણસ લાગણીથી જીવે છે. લાગણીનું આદાન-પ્રદાન દ્વૈતમાં થતું હોય છે. જો બીજું કોઈ હોય જ નહીં તો લાગણી કરમાઈ જાય. કરમાયેલી લાગણી ચહેરાને કરમાવી નાખે. એકાકી માણસને જોજો; તેનો ચહેરો હંમેશાં કરમાયેલો દેખાશે. કારણ કે તેને લાગણી પામવાની તથા લાગણી ઢોળવાની કોઈ જગ્યા જ નથી. એકાકીપણું માણસને કોરી ખાય છે. જેમજેમ અવસ્થા ઢળવા લાગે છે તેમતેમ એકાકીપણું વધુ ને વધુ પીડાદાયક થતું જાય છે. તેથી કોઈ બીજું જોઈએ. પણ એ બીજું વિજાતીય જોઈએ. અર્થાત્ નરને નારી અને નારીને નર જોઈએ. આ પ્રાપ્તિમાં જેટલો વિલંબ થાય તેટલાં તે વધુ ને વધુ ઝૂરવા લાગે છે. પાછું જે મળે તે પ્રિય હોવું જોઈએ. બે પ્રિયનો સરવાળો થાય તો લગ્ન, દામ્પત્યમાં પરિવર્તિત થઈ જાય. અર્થાત્ દ્વૈતનું અદ્વૈત થઈ જાય. એટલે લગ્નજીવન, જીવનનું એક મહત્ત્વપૂર્ણ સમાધાન કહેવાય. પણ આ સમાધાનથી જીવનના બધા પ્રશ્નો ઉકેલાઈ જતા નથી, ઉકેલાયેલો પ્રશ્ન બીજા અનેક પ્રશ્નો ઊભા કરે છે, જે ઉકેલવામાં જ જીવન પૂરું થઈ જાય છે. પ્રશ્નો કદી પૂરા થતા જ નથી. સારું છે તેથી લોકોને કામ મળતું રહે છે, લોકો નવરા રહેતા નથી તે મહત્ત્વનું છે.

શ્રીકૃષ્ણને આઠ પટરાણીઓ હતી. પ્રત્યેકને દશ-દશ પુત્રો થયા હતા. ઔશી પુત્રો થયા. રુક્મિણીને તો એક કન્યા પણ થઈ હતી, જેનું નામ ચારુમતી હતું. આ ચારુમતીનાં લગ્ન કૃતવર્માના પુત્ર બલિરાજા સાથે થયાં હતાં. એમ કહી શકાય કે શ્રીકૃષ્ણ સસરા અને બલિરાજા જમાઈ થતા હતા.

આ આઠ પટરાણીઓ વિના બીજી સોળ હજાર રાણીઓ હતી જેમનાં સંતાનોની સંખ્યા ઘણી વિશાળ હતી. યોદ્ધાઓએ હંમેશાં ઘણાં સંતાનો પેદા કરવાં જોઈએ, કારણ કે યોદ્ધાઓનું આયુષ્ય ટૂંકું હોય છે. યુદ્ધમાં ભરજીવાનીમાં મરી જવાથી યોદ્ધાઓની કમી થઈ જાય છે. તે કમી ન થાય તે માટે યોદ્ધાઓએ ઘણાં સંતાનો પેદા કરતા રહેવું જોઈએ.

મૂળ વાત ઉપર આવીએ. શ્રીકૃષ્ણનાં પટરાણી રુક્મિણી અને તેનો ભાઈ રુક્મી. શ્રીકૃષ્ણ રુક્મિણીને લગ્નમંડપમાંથી હરીને લઈ આવ્યા હતા. રસ્તામાં રુક્મીએ ભયંકર યુદ્ધ કર્યું પણ હાર્યો અને પાછો વળ્યો હતો. ત્યારથી સાળા-બનેવીને વેર બંધાયું હતું, આવું વેર લાંબાગાળે ઠંડું પડતું હોય છે, જો નવાંનવાં લાકડાં ન હોમાય તો.

વર્ષો વીતી ગયાં. પોતાની બહેનને ત્યાં પ્રદ્યુમ્ન અને તેને ત્યાં અનિરુદ્ધનો જન્મ થયો. આવી જ રીતે રુક્મીને ત્યાં પણ પુત્રની પુત્રી થઈ. બંને પક્ષે દાદા-દાદી થઈ ગયાં. હવે રુક્મીએ વિચાર કર્યો કે બહેન-બનેવી સાથે સમાધાન કરી લેવું સારું. કજિયો કર્યા પછી સમાધાનની વૃત્તિ જાગે તો સમજવું કે કલ્યાણ થશે. પણ જો ડંખ રાખે અને કોઈ પણ ભોગે સમાધાન કરવા તૈયાર ન થાય તો વિનાશ જ થાય.

રુક્મીએ પોતાની પૌત્રી રોચનાનાં લગ્ન રુક્મિણીના પૌત્ર અનિરુદ્ધ સાથે કર્યા. (રુક્મિણીનો પ્રદ્યુમ્ન અને પ્રદ્યુમ્નનો અનિરુદ્ધ.) ત્યારે મામા-ફઈનાં સંતાનોનાં લગ્ન થતાં હતાં. રુક્મી મામો છે અને તેના દીકરાની દીકરી રોચના ફઈના દીકરાના દીકરા અનિરુદ્ધ સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. આવાં બીજાં પણ કેટલાંય લગ્નો થતાં જોઈ શકાય છે.

પહેલાં કૃષ્ણ અને રુક્મી, સાળો-બનેવી થયા અને પછી વેવાઈ પણ થયા.

શ્રીકૃષ્ણ-બલરામે પણ વિચાર કર્યો કે જૂના બગડેલા સંબંધો સુધરતા હોય તો ભલે અનિરુદ્ધ-રોયનાનાં લગ્ન થાય. બધાં વાજતેગાજતે મોટી જાન લઈને રુક્મીના નગર ભોજકટ પહોંચી ગયાં અને ખૂબ ધામધૂમથી લગ્ન પણ પતી ગયાં. પછી રુક્મીના સાથીદારોએ રુક્મીને ચઢાવ્યો કે જુગાર રમીને કૃષ્ણ-બલરામને નીચું દેખાડ ને! લગ્નવિધિ વખતે કેટલાક અનિષ્ટ રિવાજો પણ અમુક જ્ઞાતિઓમાં હોય છે. યાદવોમાં પણ મદ્યસેવન અને જુગાર રમવાનો રિવાજ હતો. શ્રીકૃષ્ણે તો જુગાર રમવાની ના પાડી દીધી, પણ બલરામ માની ગયા. રુક્મી અને બલરામ જુગાર રમવા બેઠા. હાર-જીત થતાંથતાં અંતે ત્રણ વાર રુક્મી જુગાર હારી ગયો, પણ ડાંડાઈ કરીને “હું નથી હાર્યો, જીત્યો છું” તેવું કહેવા લાગ્યો ત્યારે આકાશવાણી થઈ કે ખરેખર રુક્મી હાર્યો છે અને બલરામ જીત્યા છે. તોપણ રુક્મીએ નિર્ણય માન્યો નહીં, ઊલટાનું બલરામ ઉપર જ્ઞાતિદૂષણ લગાવ્યું. “તમે ભરવાડ શું જાણો? ગમાર છો” વગેરે. હવે બલરામને ભારે ક્રોધ ચઢ્યો, તેમણે મુદ્ગર ઉપાડીને રુક્મી ઉપર જોરથી પ્રહાર કર્યો. રુક્મી ત્યાં સભામંડપમાં જ તરફડીને મરી ગયો. બીજા રાજાઓને પણ બલરામે મારી નાખ્યા. આનંદનો પ્રસંગ શોકમાં બદલાઈ ગયો. હાહાકાર થઈ ગયો. શ્રીકૃષ્ણે કોઈનો પક્ષ ન લીધો. પુત્રવધૂ રોયનાને લઈને બધાં દ્વારકા આવી ગયાં. ખીરની થૂલી થઈ ગઈ. કદાચ આજે પણ યાદવો આવું કરી બેસતા હશે? રામ જાણે.

26-8-2011

*

19. ઉષા-અનિરુદ્ધ

શ્રીમદ્ ભાગવત પ્રેમગાથા છે. વીતરાગીઓની ગાથા નથી. વીતરાગીને પ્રેમ ન હોય તેથી તેની પ્રેમગાથા પણ ન હોય. જેની પ્રેમગાથા ન હોય તેની શૌર્યગાથા પણ ન હોય. વીતરાગીઓ શૂરાપૂરા ન હોય. સહનશક્તિ અને ક્ષમાવૃત્તિવાળા અહિંસક હોય. તેથી શૌર્યગાથા ન હોય. બહુબહુ તો ત્યાગગાથા હોય. ત્યાગ અનિષ્ટોનો હોય. ઇષ્ટોનો પણ ત્યાગ કરવામાં આવે તો અનર્થ થાય. એટલે ત્યાગગાથાની સાથેસાથે કેટલીયે અનર્થગાથાઓ પણ જોડાઈ જાય. પણ ત્યાગના પ્રભાવમાં બધું ઢંકાઈ જાય. ત્યાગમાર્ગ જીવનનો ધોરીમાર્ગ નથી. પ્રેમમાર્ગ જ જીવનનો ધોરીમાર્ગ છે. જ્યારે ત્યાગમાર્ગને પૂરા રાષ્ટ્રનો ધોરીમાર્ગ બનાવવામાં આવે ત્યારે રાષ્ટ્રનું પતન થાય. અર્થાત્ રાષ્ટ્ર કર્તવ્યવિમુખ થઈને ભ્રષ્ટ થઈ જાય. ત્યાગ કુદરતી નથી, એક આવેગભરી ધારણા છે. જે અમુક સમય પૂરતી જ ટકતી હોય છે. જ્યારે પ્રેમ કુદરતી માર્ગ છે. પ્રાણીમાત્ર પ્રેમ ઝંખે છે. કૂતરું પણ વહાલનું ભૂખ્યું હોય છે, પણ પ્રેમની સાથે જો કર્તવ્યદૃઢતા પણ આવી જાય તો વ્યક્તિ અને પ્રજા ધન્ય થઈ જાય. રાષ્ટ્રને અને પ્રજાને કદી પ્રેમદ્રોહી ન થવા દેવી જોઈએ. નર-નારીનું મુખ્ય આકર્ષક તત્ત્વ પ્રેમ છે. એકબીજા પ્રત્યેની ઝંખના છે.

ઉંમરલાયક થતાં જ આવી ઝંખના જાગવા લાગે છે. પુરુષને આવી ઝંખના મોડી જાગે છે. તેમાં પણ જો તે કોઈ મહત્ત્વના લક્ષ્યમાં રોકાયેલા હોય તો તો બહુ ઘણી મોડી જાગે છે. પણ સ્ત્રીને તો ઉંમરલાયક થતાંની સાથે જ પતિઝંખના શરૂ થઈ જાય છે. નદી સમુદ્ર તરફ દોડે છે. સમુદ્ર નદી તરફ નથી દોડતો. નદી જેટલી ઊંચી જગ્યાએથી વહે છે તેટલો જ તેનો વેગ તીવ્ર હોય છે. બલિનો પુત્ર બાણાસુર હતો. આમ તો બલિરાજાને સો પુત્રો હતા. પણ સર્વાધિક પરાક્રમી બાણાસુર જ હતો. બલિરાજાનાં લગ્ન કૃષ્ણપુત્રી ચારુમતી સાથે થયાં હતાં. બલિરાજાનો પુત્ર બાણાસુર હતો. તેને એક કન્યા હતી ઉષા. તે ક્યારનીયે ઉંમરલાયક થઈ ગઈ હતી તોપણ તેનાં લગ્ન થયાં ન હતાં. રજોદર્શન પછી સ્ત્રીના શરીરમાં કામોત્તેજના શરૂ થઈ જાય છે. કામોત્તેજના તેને શરમ આપે છે. કારણ કે તે તેને છુપાવવાનો પ્રયત્ન શરમના દ્વારા કરે છે. કામોત્તેજના જાગ્રત અવસ્થામાં તો દબાવી શકાય છે પણ સ્વપ્નાવસ્થામાં તેને દબાવી શકાતી નથી. સ્વપ્નમાં મન નિયંત્રણ વિનાનું થઈ જાય છે. એ તો સારું છે કે સ્વપ્નની ક્રિયાઓ બાજુમાં સૂતેલા માણસો જોઈ શકતા નથી. જુએ તો હાહાકાર થઈ જાય. એક વાર ઉષા દિવસે સૂતી હતી. બાજુમાં જ તેની સખીઓ સૂતી હતી. ઉષાને સ્વપ્નમાં એક અત્યંત પ્રિય પુરુષ દેખાયો. જે તેની સાથે ચુંબન-આલિંગન કરવા લાગ્યો. ઉષાએ આંખ મીંચી દીધી. તેને એટલું સુખ મળ્યું કે આંખ મીંચાઈ ગઈ. ઓચિંતાનો પેલો પુરુષ ચાલ્યો ગયો. ઉષા ઝબકીને જાગી ઊઠી. “પ્રિયતમ... પ્રિયતમ... તમે ક્યાં ગયા?” તે પોકાર કરવા લાગી. બાજુની સખીઓ જાગી ગઈ. ઉષાને હવે ભાન થયું કે તે સ્વપ્ન માણી રહી હતી. તે શરમાઈ ગઈ. પકડાઈ ગઈ. તેની સખી ચિત્રલેખા બધું સમજી ગઈ. કન્યા જ્યારે મુગ્ધાવસ્થા પસાર કરતી હોય ત્યારે તેને એક ખાસ વિશ્વાસુ સખીની જરૂર રહે, જે તેનું રક્ષણ કરે અને સાચો માર્ગ પણ બતાવે. ચિત્રલેખાએ બધું પૂછી લીધું અને ઉષાએ જે હતું તે બધું બતાવી દીધું. માણસને હૃદય ખોલવાની જગ્યા જોઈએ. પછી તો ઉષાએ હઠ પકડી કે મને મારો પ્રિયતમ લાવી આપ. પણ તે કોણ હતો તેની કશી ખબર ન હતી. સ્વપ્નો તો અનેક લોકો જોતાં હોય છે અને રોજ નવાંનવાં પાત્રોનાં સ્વપ્નો આવતાં હોય છે પણ ઉષાએ તો પ્રથમ સ્વપ્નમાં પ્રથમ પાત્રને જ હૃદય સોંપી દીધું. જે હૃદય સોંપે તે હૃદય પામે. જે શરીર જ સોંપે તે શરીર જ પામે. જે સર્વસ્વ સોંપે તે સર્વસ્વ પામે. ઉષાએ સર્વસ્વ સોંપી દીધું હતું. હવે તે પ્રિયતમને મળવા માટે આકુળ થઈ ગઈ. ચિત્રલેખાએ એક પછી એક તે સમયના પ્રસિદ્ધ પુરુષોનાં ચિત્રો દોરવા માંડ્યાં. ચિત્રલેખા કુશળ ચિત્રકાર પણ હતી. “આ નહીં... આ નહીં...” એમ કરતાં કરતાં ઉષાએ સેંકડો ચિત્રોનો અસ્વીકાર કર્યો. ઘણી સ્ત્રીઓ માટે આ નહીં જેવું હોતું જ નથી. ‘જે હોય તે’ હોય છે. છેવટે ચિત્રલેખાએ અનિરુદ્ધનું ચિત્ર દોર્યું. ચિત્ર જોતાં જ ઉષા કૂદી પડી. “આ જ આ જ આ જ”... તે શરમાઈ ગઈ. ચિત્રલેખા સમજી ગઈ. બહેનપણી તેને કહેવાય જે લક્ષ્યમાં મદદ કરે. મરી જાય પણ વાત ન જવા દે. તેને બહેનપણી ન કહેવાય જે ખરા સમયે ફસડી જાય અને ઘરેઘરે ફરીને વાતનો ઢંઢેરો પીટતી રહે. આવી બહેનપણી ચુડેલ કરતાં વધુ ભયંકર સાબિત થતી હોય છે.

ચિત્રલેખા વિમાનમાર્ગે દ્વારકા પહોંચી ત્યારે અનિરુદ્ધ પોતાના મહેલમાં પલંગ ઉપર સૂતા હતા. ચિત્રલેખાએ તેની ઊંઘ બગાડ્યા વિના

પલંગ સાથે ઉપાડ્યા અને શોણિતપુર ઉષાના ભવનમાં લઈ આવી. ઉષા અને અનિરુદ્ધ મળ્યાં, ભેટ્યાં અને એકબીજામાં સમાઈ ગયાં. મોટા ભાગે સ્ત્રી પુરુષને પ્રેમ માટે આમંત્રતી હોય છે. તેના શરીરમાં અંગેઅંગ દ્વારા તે આમંત્રણનો સંદેશો મોકલી શકે છે. જીભની જરૂર નથી હોતી. સ્ત્રીના આમંત્રણને પ્રાપ્ત કરીને પછી પુરુષ તેની પાછળપાછળ ભ્રમતો થઈ જાય છે. લાંબો સમય ભ્રમવા પછી સ્ત્રી સમર્પિત થતી હોય છે. પ્રાણીઓમાં પણ આ જ પ્રક્રિયા હોય છે. પણ અહીં તો ઊલટું જ થયું છે. ઉષાએ પોતે જ આક્રમણ કરાવ્યું છે. કામાતુર પુરુષો સ્ત્રીને ઉપાડી જતા હોય છે પણ અહીં તો પ્રેમાતુર સ્ત્રી પુરુષને પલંગ સાથે ઉપાડી લાવે છે. કોઈકોઈ વાર આવો અપવાદ પણ થતો હોય છે.

પછી તો ઉષાના મહેલમાં દિવસોના દિવસો વીતવા લાગ્યા. સમયનું ભાન જ ન રહ્યું. પ્રેમ કાલાતીત હોય છે અને ધ્યાનસાધના બોર કરી દેનારી હોય છે. કારણ કે ઘણુંઘણું જોર કર્યા પછી પણ ધ્યાન લાગતું જ નથી. પેલી તરફ કશું જોર કરવું જ નથી પડતું. આપોઆપ ધ્યાન લાગી જાય છે. કહો કે સમાધિ લાગી જાય છે. આને પ્રેમસમાધિ કહેવાય. જે દુર્ભાગીને આવી પ્રેમસમાધિ ન મળી હોય તે કોઈ ગુફામાં બેસીને માથાકૂટ કરવી હોય તો કરે.

ઉષાનું કૌમાર્ય લૂંટાઈ ગયું હતું. કૌમાર્ય સચવાયેલી કુમારી કન્યા અને કૌમાર્ય લૂંટાયેલી સ્ત્રીનાં શરીરનાં અંગો બદલાઈ જાય છે. ચતુર લોકોને ખ્યાલ આવી જાય છે. અંગો ચાડી ખાય છે. ચોકીદારોએ બાણાસુરને વાત પહોંચાડી કે મહેલમાં અમે કોઈ પણ પુરુષને જવા દેતા નથી તોપણ ઉષાનાં અંગો બદલાઈ ગયાં છે. આપ જ તપાસ કરો. પછી અમને દોષ ન દેતા.

એક દિવસ બાણાસુર ચૂપચાપ ઉષાના મહેલમાં પહોંચી ગયો. જુએ છે તો ઉષા-અનિરુદ્ધ પ્રણયલીલામાં તરબોળ થઈ રહ્યાં હતાં. કોઈ બાપ પોતાની કુંવારી કન્યાને પોતાના જ ઘરમાં આવી પ્રણયલીલા કરતી જુએ તો તેનો કોધાગ્નિ ભડક્યા વિના ન રહે. બાણાસુરે અનિરુદ્ધ ઉપર પ્રહાર શરૂ કર્યો. “મારા ઘરમાં મારી જ દીકરી સાથે આવી હરકત! લે લેતો જા,” એમ કહીને જોરદાર પ્રહાર કર્યો. તેણે અનિરુદ્ધને બાંધી દીધો. અનિરુદ્ધના બંધનથી ઉષા રડવા લાગી. હવે શું થશે? પોતાના પ્રિયતમની આવી દશા થશે તેવી તેને કલ્પના પણ ન હતી. ચાર મહિનાથી તે અનિરુદ્ધને જવા દેતી ન હતી. હવે તેને ખ્યાલ આવ્યો કે જવા દીધા હોત તો સારું થાત. પ્રેમાંધ અથવા કહો કે કામાંધ વ્યક્તિને દૂરનું દેખાતું નથી હોતું. માત્ર નજીકનું પ્રેમસુખ જ દેખાય છે.

બીજી બાજુ દ્વારકામાં શ્રીકૃષ્ણ વગેરેએ વિચાર્યું કે ચાર મહિના થઈ ગયા અનિરુદ્ધ કેમ દેખાતો નથી? ત્યાં નારદજી આવી પહોંચ્યા. નારદજી સર્વવ્યાપી, સર્વકાલિક જીવંત પાત્ર છે. તેમણે અનિરુદ્ધની બધી કથા સંભળાવી. તે અત્યારે બાણાસુરના કેદખાનામાં છે તેવી વાત પણ કરી. તરત જ મોટી સેના સાથે કૃષ્ણ રવાના થયા. અને શોણિતપુર પહોંચીને બાણાસુરની સેના સાથે ભયંકર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. બાણાસુરના હાથ કાપી નાખ્યા. હવે તેમણે મૃત્યુબાણનું અનુસંધાન કર્યું ત્યાં તો તેની ધાવમાતા કોટરા નગ્ન થઈને વચ્ચે આવી ગઈ. ભદ્ર પુરુષો નગ્ન સ્ત્રીને જોતા નથી. શ્રીકૃષ્ણે મોઢું ફેરવી લીધું. તેટલી વારમાં તો બાણાસુર ફરીથી સાવધાન થઈ ગયો. ફરી ઘમસાણ યુદ્ધ થયું. હવે તે જીતી શકે તેમ ન હતું તેથી તે શરણાગત થયો. શ્રીકૃષ્ણે યુદ્ધ બંધ કરાવ્યું. યુદ્ધની ચળ ન હોવી જોઈએ. અનાવશ્યક યુદ્ધ ન કરાય. શરણાગત સાથે યુદ્ધ ન થાય, સંધિ થાય. બાણાસુર અનિરુદ્ધ અને ઉષાને લઈ આવ્યો અને સમર્પિત કરી દીધાં. શ્રીકૃષ્ણ પૌત્ર અને પૌત્રવધૂને લઈને દ્વારકા પાછા ફર્યા. કન્યાવિજયને પણ લોકો રાષ્ટ્રવિજય માનતા. ખૂબ ધામધૂમથી ઉષા-અનિરુદ્ધનાં લગ્ન થયાં અને સૌ શાંતિથી રહેવા લાગ્યાં.

27-8-2011

20. શિશુપાલવધ

રાજાએ નવરા બેસી રહેવું ન જોઈએ તેમ જ પોતાની સેનાને પણ નવરી રાખવી ન જોઈએ. નવરી રહેલી સેના લાંબાગાળે યુદ્ધક્ષમતા ખોઈ બેસતી હોય છે. અને નવરો રાજા, પોતાના રાજકાળનો સદુપયોગ કરી શકતો નથી. ત્યારે અનેક પ્રકારના યજ્ઞો કરવાનો રિવાજ હતો. યજ્ઞો કરવાથી સમૂહ ભેગો થતો અને સંબંધો તાજા થતા અને કીર્તિ પણ થતી. ધનાઢ્ય લોકો ધન પ્રાપ્ત કર્યા પછી કીર્તિપ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્નો કરતા હોય છે. ત્યારે કીર્તિપ્રાપ્તિનું મોટું સાધન યજ્ઞ હતો. યજ્ઞોમાં મોટામોટા વિદ્વાનો આવે, રાજા-મહારાજાઓ આવે. પ્રજા ઊમટી પડે. મોટા જમણવાર થાય. ચારે તરફ જયજયકાર થઈ જાય. પોતાના ધનનો કીર્તિ માટે ઉપયોગ કરીને લોકો ધન્યતા અનુભવતા હોય છે. ધનકીર્તિ બે રીતે થતી હોય છે: 1. અલ્પકાલીન કાર્યો કરવાથી અને 2. દીર્ઘકાલીન કાર્યો કરવાથી. યજ્ઞ હોમ-હવન, મોટા જમણવાર, સમૈયા, સંઘયાત્રા વગેરેમાં ખર્ચાયેલું ધન અલ્પકાલીન હોય છે અને તેનાં પરિણામ પણ અલ્પકાલીન હોય છે. લોકજીવનમાં અલ્પકાલીન કાર્યો પણ કરવાં પડતાં હોય છે. પણ જો પૂરી પ્રજાને આવાં અલ્પકાલીન કાર્યોમાં જોતરી દેવાય અને સ્થાયી તથા દીર્ઘકાલીન કાર્યો કરાય જ નહીં તો તેના પરિણામે પ્રજા અને રાષ્ટ્ર મહત્ત્વનાં કાર્યો ચૂકી જતી હોય છે.

બીજી ધનકીર્તિ સ્થાયી અને દીર્ઘજીવી કાર્યોથી થતી હોય છે; જેમ કે પ્રજા માટે પાઠશાળાઓ, ઔષધાલયો, ગૌશાળાઓ, માર્ગો, બંધો, નહેરો, પુલો, નગરો, પુસ્તકાલયો, વિદ્યાપીઠો, ધર્મશાળાઓ વગેરે પ્રજા-ઉપયોગી કાર્યોમાં વાપરવામાં આવે તો ધનનો વધુ સારો ઉપયોગ કર્યો કહેવાય અને પ્રજાના પ્રશ્નોનો ઉકેલ થાય. પ્રજા સુખી થાય, પ્રજા ક્યાં કાર્યોમાં ધન વાપરે છે તેનો આધાર પ્રેરક તત્ત્વો ઉપર છે. જો પ્રેરક પુરુષો અલ્પકાલીન કાર્યો તરફ પ્રજાને અને રાજાને પ્રેરણા આપશે તો પ્રજા તે તરફ વળી જશે. પણ જો પ્રેરક પુરુષો દીર્ઘકાલીન અને પ્રશ્નો ઉકેલનારાં કાર્યો તરફ ધન વાપરવાની પ્રેરણા આપશે તો પ્રજા તે તરફ વળી જશે. પ્રજા માટીનો લુંદો છે અને પ્રેરક પુરુષો કુંભાર છે. તેને જેવો ઘાટ આપવો હોય તેવો આપતા હોય છે. પ્રાચીનકાળમાં પ્રજાને યજ્ઞો તરફ વાળી દેવાઈ હતી. જેથી મોટામોટા યજ્ઞો થતા, પુષ્કળ ધન ખર્ચાતું અને ઘણી દિવ્ય સામગ્રી હોમાતી પણ આ બધાનું કોઈ સ્થાયી પરિણામ ન આવતું. 2-5-10 દિવસ રમી-જમીને આનંદ કરીને લોકો વીખરાઈ જતા, પણ વાહવાહ બહુ થતી. જેમાં વાહવાહ થાય તેમાં ધન વાપરવાનું ધનાઢ્યોને ગમતું હોય છે. તેથી તે તરફ ધનપ્રવાહ વળી જતો હોય છે.

ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં સ્થિર થયા પછી યુધિષ્ઠિરને પણ બહુ મોટો યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા થઈ. આયોજન શરૂ થઈ ગયું. મોટાં કાર્યો મોટું આયોજન માગે છે. આયોજન વિનાનાં કાર્યો નિષ્ફળ જતાં હોય છે. એટલું જ નહીં, કીર્તિની જગ્યાએ અપકીર્તિ પણ કરાવતાં હોય છે. એટલે ધનની સાથે આયોજન પણ અતિ જરૂરી છે.

પહેલાં યુધિષ્ઠિરે પોતાના ચારે ભાઈઓને ચાર દિશાઓમાં દિગ્વિજય કરવા મોકલ્યા. દિગ્વિજય કર્યા વિના રાષ્ટ્ર કદી મહારાષ્ટ્ર બની શકે નહીં. ચારે તરફનાં નાનાંનાનાં રાજ્યોને ભેળવીને મોટું રાષ્ટ્ર બનાવી શકાય. જો દિગ્વિજય કરવામાં ન આવે તો બીજું બળવાન રાષ્ટ્ર તમારી નજીક આવી જાય. જે ભવિષ્યમાં તમારા અસ્તિત્વને જ પડકાર આપે.

ચારે ભાઈઓ દૂરદૂર સુધીનો દિગ્વિજય કરીને ઇન્દ્રપ્રસ્થ આવી પહોંચ્યા. હવે આ વિજયની ઉજવણી કરવા માટે મોટા યજ્ઞનું આયોજન થયું. ચારે તરફના બધા રાજામહારાજાઓ, સગાંવહાલાં ભેગાં થયાં. સૌને યથાયોગ્ય ઉતારો અપાયો. આવા પ્રસંગે સૌથી મોટો પ્રશ્ન સભામાં કોને ક્યાં બેસાડવો તેનો થતો હોય છે. સૌ કોઈ પોતપોતાને મોટા માનતા હોય છે. જો કોઈની મોટાઈની ઉપેક્ષા થાય તો વિખવાદ થઈ જાય. મોટા ભાગે આવાં મોટાં આયોજનો વિખવાદમાં પરિણમતાં હોય છે. તેમાં પણ પરસ્પરમાં વિરોધ ધરાવનારાં કે શત્રુતા ધરાવનારાં માણસો ભેગાં થયાં હોય તો તો માન-સન્માનનો પ્રશ્ન ઘણો વિકટ થઈ જાય. યુધિષ્ઠિરના રાજસૂય યજ્ઞમાં તો બધા વિરોધીઓ જ ભેગા થયા હતા. મોટા ભાગે ક્ષત્રિયો ડંખીલા હોય છે. અપમાન અને પરાજયનો ડંખ પેઢી દર પેઢી રાખતા હોય છે અને મોકો મળતાં જ બદલો લેવા તૈયાર થઈ જતા હોય છે. રાગ-દ્વેષ વિનાના સાધુ હોય. જોકે સાધુ પણ નથી હોતા. કારણ કે રાગ-દ્વેષ કુદરતી વ્યવસ્થા છે. તેમાં પણ ડંખીલી વ્યક્તિ કે ડંખીલી પ્રજાના રાગદ્વેષ તીવ્ર હોય છે. તે પોતાનું અપમાન તો નથી સહન કરી શકતી પણ સાથેસાથે બીજાનું—ખાસ કરીને વિરોધીનું માન પણ સહન કરી શકતી નથી અને આવા મોટા પ્રસંગો માન વિનાના હોતા નથી.

રાજસૂય યજ્ઞની સભા ભરાઈ ચૂકી છે. હવે પ્રશ્ન છે પ્રથમ પૂજનસત્કાર કોનો કરવો તે. આવા પ્રસંગે વિવેકની બહુ જરૂર હોય છે. જરા અવિવેક થઈ જાય તો આયોજન વ્યર્થ થઈ જાય. દુષ્પરિણામદાયી થઈ જાય. કહેવા ખાતર લોકો કહે છે કે જ્ઞાની પુરુષને સૌ સરખા હોય પણ તેવું હોતું નથી. સૌને સરખા કરો તો ટકે શેર ભાજી અને ટકે શેર ખાજાં થઈ જાય. જ્ઞાનીને પણ વિવેકપૂર્વક યથાયોગ્ય વ્યવહાર કરવો જ પડતો હોય છે. કરવો જ જોઈએ.

જ્યાં બધા જ મહાનેમહાન ભેગા થયા હોય ત્યાં કોણ સૌથી વધુ મહાન છે તે નિર્ણય કરવો કઠિન થઈ જાય. અને મહાનતા કદી સ્પર્ધા વિનાની નથી હોતી. મહાનતા હોય અને સ્પર્ધા ન હોય તેને જ સંત કહેવાય, જે દુર્લભ છે.

પ્રથમ પૂજન-સત્કાર કોનો કરવો? યુધિષ્ઠિર મૂંઝાયા. તેમણે સભામાં જ પ્રશ્ન કરી દીધો. આવી વિરોધી અને વિખવાદી સભાનો મત લેવાય નહીં. ઊલટાનું કોકડું વધારે ગૂંચવાય. આવી સભામાં તો જે તે નિર્ણય જાતે જ કરવાનો હોય. કોઈ કાંઈ બોલે તેના પહેલાં જ સહદેવ ઊભો થયો અને શ્રીકૃષ્ણની પ્રથમ પૂજા કરવાની વાત કહી. કૃષ્ણભક્તોએ તાળીઓ પાડીને સમર્થન કર્યું. શિશુપાલ વગેરે વિરોધીઓ ધૂંઆપૂંઆ થઈને ચૂપચાપ બેસી રહ્યા. યુધિષ્ઠિરે વિધિવત્ શ્રીકૃષ્ણની પ્રથમ પૂજા કરી. સભામાં આવું માન વિરલ વ્યક્તિને જ મળતું હોય છે. ખરેખર તો શ્રીકૃષ્ણ તેને યોગ્ય જ હતા. તેથી યુધિષ્ઠિરે તેમને પૂરેપૂરું માન-સન્માન-સત્કાર, માળા, શાલ વગેરે આપ્યાં. શિશુપાલથી આ સહન ન થયું. પોતાનું અપમાન તો સહન ન થાય પણ બીજા કોઈનું માન પણ સહન ન થાય એ દુષ્ટતાનું ચરમ લક્ષણ કહેવાય. શિશુપાલે પોતાની નીચતાની ચરમસીમા બતાવી દીધી. આખી સભા ચૂપચાપ બધું સાંભળતી રહી. કોઈમાં તેનો વિરોધ કરવાની હિંમત જ ન હતી. શિશુપાલની એવી ભયંકર ધાક હતી. હવે હદ થઈ ગઈ. સહનશક્તિની પણ હદ હોવી જોઈએ. હદ બહારની સહનશક્તિ કાયરતા અને નમાવાપણાનું પ્રતીક બની જતી હોય છે. સહન તે કરે જે જડબાતોડ જવાબ આપી શકતો હોય. જે જવાબ જ ન આપી શકે તે સહન નથી કરતો પણ મૂંગામોઢે આધીન થઈ જાય છે. શ્રીકૃષ્ણ ઊભા થયા અને શિશુપાલને પડકાર કર્યો અને બોલ્યા, “ખબરદાર શિશુપાલ, હવે જો એક શબ્દ પણ બોલ્યો તો તારું માથું સલામત નહીં રહે.” પણ શિશુપાલ અટક્યો નહીં. તેના માથે કાળચક્ર ભમતું હતું. રોષે ભરાયેલા શ્રીકૃષ્ણે ચક્ર ફેરવ્યું અને એક જ ક્ષણમાં શિશુપાલનું માથું ધડથી અલગ થઈ ગયું. સભામાંડપ રક્તથી લાલઘૂમ થઈ ગયો. ધાર્યું હતું શું અને થઈ ગયું શું? પછી યજ્ઞ તો પૂરો થયો પણ તેને સફળ કહેવો કે નિષ્ફળ કહેવો? યજ્ઞ પૂરો કરીને શ્રીકૃષ્ણ પોતાની રાણીઓ અને પરિવારની સાથે ઇન્દ્રપ્રસ્થથી દ્વારકા આવી ગયા. ઘણી વાર આવાં કીર્તિ માટે કરાયેલાં મોટાં આયોજનો પ્રશ્નો ઉકેલવાની જગ્યાએ નવાનવા પ્રશ્નો ઊભા કરતાં હોય છે. ખરું આયોજન તે કહેવાય જે લાંબો સમય ફળ આપે અને પ્રશ્ન ઉકેલે.

27-8-2011

*

21. સૂતજીની હત્યા

રાજસૂય યજ્ઞમાંથી ઘણા પ્રશ્નો ઊભા થયા. દન્તવક્ત્ર, વિદૂરથ, શાલ્વ, પૌંડ્ર વગેરે યુદ્ધ કરવા ઊતરી પડ્યા અને બધાનો સંહાર થઈ ગયો. ત્રણ સાંધે ત્યાં તેર તૂટે જેવી સ્થિતિ થઈ. એક પ્રશ્ન ઉકેલવા જતાં ત્રણ પ્રશ્નો ઊભા થઈ જાય.

બલરામને વૈરાગ્ય ચઢ્યો. આવી મારા-કાપી તેમને ગમી નહીં. તેથી તીર્થયાત્રા કરવા નીકળી પડ્યા. બધા લોકો સંઘર્ષ કરી શકતા નથી હોતા. બીજા કેટલાક તો જોઈ પણ નથી શકતા. આવા લોકો દબાણ સહન કરી શકતા નથી. તેઓ સ્થાન છોડી દેતા હોય છે. જે દબાણવશ સ્થાન છોડી દે તે કસોટીમાં પાર ન ઊતરી શકે. મક્કમ અને દઢ હોય તે જ પાર પાડે. આપણે ત્યાં સ્થાન છોડીને જતા રહેવાનું એક સારું નિમિત્ત છે ‘તીર્થયાત્રા.’ લોકો તીર્થયાત્રાના બહાને નીકળી પડતા હોય છે. દબાણમુક્ત થતાં જ શાંતિ અનુભવાય છે. પણ આવી શાંતિથી તે પોતાની સંઘર્ષક્ષમતા ખોઈ બેસે છે.

બલરામજી અનેક તીર્થોનું ભ્રમણ કરતાકરતા નૈમિષારણ્ય પહોંચી ગયા. નૈમિષારણ્યમાં હજારો ઋષિઓ ભેગા થયા હતા અને ધર્મચર્યા ચાલતી હતી. કેટલાંક સ્થળો સાધુસંતો, ઋષિમુનિઓનાં હોય છે, ત્યાં પવિત્ર ધાર્મિક વાતાવરણ હોય છે. લોકો શાંતિ અને કલ્યાણ મેળવવા ત્યાં આવતા હોય છે અને થોડો સમય રોકાઈને તાજગી મેળવતા હોય છે. જેમ હવા ખાવાનાં મથકો હોય છે, જેમ જુગાર રમવાનાં મથકો હોય છે; જેમ ભોગવિલાસનાં પણ મથકો હોય છે, જેમ વિદ્યાધ્યયનનાં પણ મથકો હોય છે તેમ શાંતિ પામવાનાં પણ મથકો હોય છે. જે શાંતિ પામેલાં હોય તે બીજાને શાંતિ પમાડે. આવાં મથકોને પવિત્ર તીર્થો કહેવાય છે. ત્યારે નૈમિષારણ્ય આવું જ તીર્થક્ષેત્ર હતું. બલરામજી ત્યાં પહોંચી ગયા.

અહીં જે ધર્મસત્ર ચાલતું હતું, જેમાં હજારો ઋષિમુનિઓ ભેગા થયા હતા તે સત્રની વ્યાસપીઠ ઉપર મહર્ષિ વ્યાસજીના શિષ્ય રોમહર્ષણજી વ્યાસગાદી ઉપર બેઠા છે. બલરામના જવાથી બધા ઋષિઓએ ઊભા થઈને બલરામને માન આપ્યું. જે માનના અધિકારી હોય તે આવે ત્યારે ઊભા થવું તે પણ માન કહેવાય. ઊભા થઈને પ્રણામ કરવા તે સન્માન કહેવાય. માળા વગેરે આપવી તે સત્કાર કહેવાય. મહાપુરુષ પધારે ત્યારે આવું બધું કરવું જ જોઈએ. આવું કરવાથી આવનારનું ચિત્ત પ્રસન્ન થાય. આને સંસ્કાર કહેવાય. પણ જો આવું કરવામાં ન આવે તો આવનાર નારાજ થાય. તેથી હાનિ થઈ શકે છે. આ સંસ્કારહીનતા કહેવાય.

બલરામજી જ્યારે સભામાં પધાર્યા ત્યારે બધા ઊભા થઈ ગયા પણ રોમહર્ષણ ઊભા ન થયા. રોમહર્ષણ બ્રાહ્મણ નથી પણ સૂત છે. સૂત પ્રતિલોભ લગ્નથી થયેલી પ્રજા કહેવાય છે. સમાજમાં તેમનું સ્થાન ઘણું ઊતરતું મનાય છે. ભારતીય પ્રજા જ્ઞાતિઆધારિત વ્યવસ્થામાં જીવન જીવે છે અને પ્રત્યેક જ્ઞાતિની પોતાની નિશ્ચિત કક્ષા હોય છે. ઊતરતી કક્ષાની જ્ઞાતિ જો ચઢ્યાતી કક્ષાની જ્ઞાતિઓમાં ઊંચા સ્થાને બેસે તો લોકો સહન કરતા નથી. આમ તો આવું વિશ્વભરમાં થોડાઘણા અંશે છે. ઊતરતી જ્ઞાતિઓમાં પણ આવું છે જ. વાસ્તવિક સમાનતા બહુ દુર્લભ છે.

જ્યારે બધા ઊભા થઈને માન આપે અને એક જ વ્યક્તિ જાણીકરીને ઊભી ન થાય તો તે અપમાન થઈ જાય. જો બધા જ ઊભા ન થાય તો બહુ વાંધો ન આવે. કેટલીક વાર ઇચ્છા ન હોય, શ્રદ્ધા ન હોય તોપણ સૌની હરોળમાં રહેવા વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી પણ માન આપવું જોઈએ. ન આપો તો અનર્થ થઈ શકે છે. સત્તાધારી અને સમર્થ ધનવાનો હંમેશાં માનભૂખ્યા હોય છે.

સૂતજીના ઊભા ન થવાથી બલરામજીને અપમાન લાગ્યું. તે ક્રુદ્ધ થઈ ઊઠ્યા. પહેલાં વાણીથી ફટકાર્યા અને પછી દાભડાનો પ્રહાર કર્યો. દર્ભના તુચ્છ પ્રહારને પણ સૂતજી જીરવી ન શક્યા. તેમનું મૃત્યુ થઈ ગયું. આખી સભા ખિન્ન થઈ ગઈ. ન થવાનું થઈ ગયું.

બલરામને પણ પસ્તાવો થયો. અરેરે, મારાથી આ શું થઈ ગયું? બલરામે ઋષિઓ પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત માગ્યું. ઋષિઓએ બાર વર્ષ સુધી તીર્થયાત્રા કરતા રહેવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યું. બલરામ બાર વર્ષ સુધી પ્રાયશ્ચિત્ત નિમિત્તે ભારતનાં જુદાંજુદાં તીર્થોમાં ભ્રમણ કરતા રહ્યા. બાર વર્ષમાં ભારતની ચારે દિશામાં આવેલાં બધાં તીર્થો કરીને પાછા કુરુક્ષેત્ર આવી ગયા. પાંડવો અને શ્રીકૃષ્ણે બલરામને જોયા અને બધા હર્ષાન્વિત થઈ ગયા. સ્નેહીનું મિલન હર્ષ ઉપજાવે છે. ખરેખર તો જેને વિયોગથી દુઃખ થાય તેના મિલનથી હર્ષ થાય. વિયોગનું દુઃખ જેટલું વધારે, મિલનનો હર્ષ પણ તેટલો જ વધારે. વિયોગ પછીનું મિલન જ મિલન કહેવાય. વિયોગ વિનાનું મિલન પ્રભાવહીન હોય છે.

બધાં ખુશખુશ થઈ ગયાં.

તે દિવસે યોગાનુયોગ ભીમ અને દુર્યોધનનું ગદાયુદ્ધ ચાલી રહ્યું હતું. બલરામને આ ગમ્યું નહીં. તેથી તેમણે બંને વચ્ચે સમાધાન કરાવીને યુદ્ધ બંધ કરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ એકેયે વાત માની નહીં. ડાહ્યા માણસે ત્યારે જ મધ્યસ્થતા કરવી જોઈએ જ્યારે બંને પક્ષ માન રાખવા તૈયાર હોય. જ્યાં પોતાની વાતનું વજન ન હોય ત્યાં વચ્ચે પડવું ન જોઈએ. બલરામની વાત કોઈએ માની નહીં. તેથી ઉદ્વેગ પામીને બલરામ કુરુક્ષેત્રથી દ્વારકા ચાલ્યા ગયા. ઘણાં વર્ષો પછી તેઓ દ્વારકા આવ્યા હોવાથી સૌએ સ્વાગત કર્યું. પણ દ્વારકામાં મન ન માનવાથી ફરીથી નૈમિષારણ્ય પહોંચી ગયા. એક વાર ઘરમાંથી મન ઊઠી જાય પછી પાછું લગાવવું બહુ કઠિન થઈ જતું હોય છે.

27-8-11

*

22. સુદામાચરિત્ર

૧

૨

૩

૪

૫

૬

૭

૮

૯

૧૦

૧૧

૧૨

૧૩

૧૪

૧૫

૧૬

૧૭

૧૮

૧૯

૨૦

૨૧

૨૨

૨૩

૨૪

૨૫

૨૬

૨૭

૨૮

૨૯

૩૦

૩૧

૩૨

૩૩

૩૪

૩૫

૩૬

૩૭

૩૮

૩૯

૪૦

૪૧

૪૨

૪૩

૪૪

૪૫

૪૬

૪૭

૪૮

૪૯

૫૦

૫૧

૫૨

૫૩

૫૪

૫૫

૫૬

૫૭

૫૮

૫૯

૬૦

૬૧

૬૨

૬૩

૬૪

૬૫

૬૬

૬૭

૬૮

૬૯

૭૦

૭૧

૭૨

૭૩

૭૪

૭૫

૭૬

૭૭

૭૮

૭૯

૮૦

૮૧

૮૨

૮૩

૮૪

૮૫

૮૬

૮૭

૮૮

૮૯

૯૦

૯૧

૯૨

૯૩

૯૪

૯૫

૯૬

૯૭

૯૮

૯૯

૧૦૦

૧૦૧

૧૦૨

૧૦૩

૧૦૪

૧૦૫

૧૦૬

૧૦૭

૧૦૮

૧૦૯

૧૧૦

૧૧૧

૧૧૨

૧૧૩

૧૧૪

૧૧૫

૧૧૬

૧૧૭

૧૧૮

૧૧૯

૧૨૦

૧૨૧

૧૨૨

૧૨૩

૧૨૪

૧૨૫

૧૨૬

૧૨૭

૧૨૮

૧૨૯

૧૩૦

૧૩૧

૧૩૨

૧૩૩

૧૩૪

૧૩૫

૧૩૬

૧૩૭

૧૩૮

૧૩૯

૧૪૦

૧૪૧

૧૪૨

૧૪૩

૧૪૪

૧૪૫

૧૪૬

૧૪૭

૧૪૮

૧૪૯

૧૫૦

૧૫૧

૧૫૨

૧૫૩

૧૫૪

૧૫૫

૧૫૬

૧૫૭

૧૫૮

૧૫૯

૧૬૦

૧૬૧

૧૬૨

૧૬૩

૧૬૪

૧૬૫

૧૬૬

૧૬૭

૧૬૮

૧૬૯

૧૭૦

૧૭૧

૧૭૨

૧૭૩

૧૭૪

૧૭૫

૧૭૬

૧૭૭

૧૭૮

૧૭૯

૧૮૦

૧૮૧

૧૮૨

૧૮૩

૧૮૪

૧૮૫

૧૮૬

૧૮૭

૧૮૮

૧૮૯

૧૯૦

૧૯૧

૧૯૨

૧૯૩

૧૯૪

૧૯૫

૧૯૬

૧૯૭

૧૯૮

૧૯૯

૨૦૦

૨૦૧

૨૦૨

૨૦૩

૨૦૪

૨૦૫

૨૦૬

૨૦૭

૨૦૮

૨૦૯

૨૧૦

૨૧૧

૨૧૨

૨૧૩

૨૧૪

૨૧૫

૨૧૬

૨૧૭

૨૧૮

૨૧૯

૨૨૦

૨૨૧

૨૨૨

૨૨૩

૨૨૪

૨૨૫

૨૨૬

૨૨૭

૨૨૮

૨૨૯

૨૩૦

૨૩૧

૨૩૨

૨૩૩

૨૩૪

૨૩૫

૨૩૬

૨૩૭

૨૩૮

૨૩૯

૨૪૦

૨૪૧

૨૪૨

૨૪૩

૨૪૪

૨૪૫

૨૪૬

૨૪૭

૨૪૮

૨૪૯

૨૫૦

૨૫૧

૨૫૨

૨૫૩

૨૫૪

૨૫૫

૨૫૬

૨૫૭

૨૫૮

૨૫૯

૨૬૦

૨૬૧

૨૬૨

૨૬૩

૨૬૪

૨૬૫

૨૬૬

૨૬૭

૨૬૮

૨૬૯

૨૭૦

૨૭૧

૨૭૨

૨૭૩

૨૭૪

૨૭૫

૨૭૬

૨૭૭

૨૭૮

૨૭૯

૨૮૦

૨૮૧

૨૮૨

૨૮૩

૨૮૪

૨૮૫

૨૮૬

૨૮૭

૨૮૮

૨૮૯

૨૯૦

૨૯૧

૨૯૨

૨૯૩

૨૯૪

૨૯૫

૨૯૬

૨૯૭

૨૯૮

૨૯૯

૩૦૦

૩૦૧

૩૦૨

પ્રેમગાથાનો મેળ ન જામે.

ભણીગણીને સુદામા અને કૃષ્ણ જુદા પડ્યા. કૃષ્ણ તો પરાક્રમ કરતાં-કરતાં અનેક રાજકુમારીઓને પરણ્યા. બિચારો સુદામો. પુરુષાર્થ નહીં, પરાક્રમ નહીં. “જેવી હરિઈચ્છા”થી સીમિત જીવન જીવતો હતો. તેની અનિચ્છાએ પણ તેનાં લગ્ન તેના જેવા જ દરિદ્ર બ્રાહ્મણની દીકરી સાથે થઈ ગયાં. સંસ્કાર વિનાની શ્રીમંતની દીકરી સાથે પરણવું તેના કરતાં દરિદ્ર પણ સંસ્કારી કન્યા સાથે પરણવું સુખદાયક થતું હોય છે. પૈસો સુખ નથી આપતો, માણસ સુખ આપે છે. માણસ સારું હોય તો જ પૈસો સુખ આપે છે. પણ જો અઢળક પૈસો હોય પણ માણસ જ સારું ન હોય તો મોટામોટા મહેલોમાં મોકાણ મંડાતી હોય છે.

સુદામાની પત્ની સંસ્કારી હતી. તે દરિદ્ર ઘરની દીકરી હતી અને દરિદ્ર સુદામા સાથે પરણી હતી, પણ તે પૂર્ણ સંસ્કારી હતી. પત્નીનો પહેલો સંસ્કાર પતિના પગલેપગલે ચાલવાનો હોય છે. ઊંઘી ચાલનારી પત્ની રૂપરૂપનો અંબાર હોય તોપણ સુખ આપનારી ન હોય. “દુઃખ નહોતું ને ડોબું આણ્યું” જેવું થાય.

બંને પતિ-પત્ની ઘોર દરિદ્રતામાં પણ એકબીજાને હૂંફ આપીને જીવન જીવતાં હતાં. દરિદ્રના ઘરમાં છોકરાં ઘણાં હોય. દરિદ્રતાની સાથે ફળદ્રુપતા વધારે રહેતી હશે. ઘરમાં નાગાં-પૂગાં, ભૂખથી ટળવળતાં છોકરાં હોય તેનો ઘરસંસાર કેવો હોય! છોકરાં બાપ પાસે નહીં, મા પાસે રોટલો માગે. બાપ ફરતો ફરે પણ મા ઘર છોડીને ક્યાં જાય? છોકરાં ભૂખથી વલવલતાં હોય. પત્નીથી કેમ જીવન જિવાય? આવી સ્થિતિમાં પણ તે કોઈ શ્રીમંત પુરુષને રીઝવીને ધન મેળવવાનો વિચાર ન કરે, આ જ પવિત્રતા કહેવાય. “હમણાં તારા બાપુ આવશે, ખાવાનું લાવશે, છાનો રહે” આવું પોકળ આશ્વાસન આપે. તેને ખબર છે કે બાપ કશું લાવવાનો નથી. પતિને ઘરે જતાં પગ જ ન ઊપડે. શું મોઢું લઈને ઘરે જાઉં. બાળકો-પત્નીને શું આપવું? દરિદ્ર; માત્ર દરિદ્ર જ નહીં, પવિત્ર દરિદ્રોની વ્યથા જેણે જોઈ-જાણી નથી તેને જીવનની કશી ખબર જ નથી. પવિત્ર દરિદ્ર એટલા માટે કે સુદામાને અયાચક વ્રત છે. તે કદી કોઈની પાસે કશું માગતો નથી. તેની પત્ની પણ તેવી જ છે. બંને સરખાં છે. ખૂબ મેળ જામ્યો છે.

સુદામાપુરીમાં ધનવાનો ઘણા છે. તેમાં કેટલાક દાની પણ છે, પણ તેમનું દાન કીર્તિલક્ષી, પ્રશંસાલક્ષી, પ્રદર્શનલક્ષી હોય છે. તે ભિક્ષુકોને દાન આપે છે. સુદામા દરિદ્ર તો છે પણ ભિક્ષુક નથી. પેલા ધનવાનો મઠ-મંદિરના મહંતોની આગળ ધનના ઢગલા કરે છે, મહંતો તેમને સભા વચ્ચે માન-સન્માન આપી હાર પહેરાવી ઊંચા આસને બેસાડે છે, પોતાના વી.આઈ.પી. રસોડે જમાડે છે અને પાછળપાછળ જીહજૂરી કરતા ફરે છે. સુદામાથી આવું ન થાય. એટલે ધનવાનોની દૃષ્ટિ તેના તરફ ન જાય તે સ્વાભાવિક છે.

એક દિવસ ભૂખથી વલવલતાં છોકરાં જોઈ ન શકતાં પત્નીએ કહ્યું કે “તમે અવારનવાર શ્રીકૃષ્ણની વાતો બહુ કરો છો. તમે સાથે ભણેલા તે અત્યારે દ્વારિકામાં રાજા થઈને રહે છે. તેણે સોનાની દ્વારકા બનાવી છે. જાવને દ્વારકા કૃષ્ણની પાસે. કાંઈક તો આપશે.”

સુદામાએ કહ્યું કે “અમે જ્યારે ભણતા હતા ત્યારે સરખા હતા. અત્યારે તે ક્યાં અને હું ક્યાં! આવી ઘોર દરિદ્રતામાં મારાથી તેની પાસે ન જવાય. મૈત્રી સમાનની હોય, વિષમની નહીં. અત્યારે તો હવે કદાચ તે મને ઓળખે પણ નહીં. દરિદ્રતા ઓળખ વિનાની હોય છે. ઓળખીતા લોકો પણ અજાણ્યા થઈ જાય છે. તેથી મારાથી તેમની પાસે ન જવાય.” સુદામાએ પત્નીને સમજાવી પણ પત્ની ન માની. તેણે વારંવાર આગ્રહ કર્યો. તેને ભૂખે વલવલતાં બાળકો દેખાતાં હતાં. અંતે સુદામાજી દ્વારકા જવા તૈયાર થયા, પણ એક શરતે કે “હું આપવા જઈશ, માગવા નહીં જાઉં.” પત્નીએ ગમે ત્યાંથી થોડા તાંદળા લાવી આપ્યા. “લ્યો, મિત્રને આપજો.” ભેટ કેટલી કીમતી છે એ ધનવાન લોકો જુએ, પણ ભેટ કેવી લાગણીભરી છે તે ભગવાન જુએ. પદાર્થની આર્થિક કિંમત કરતાં લાગણીની કિંમત ઘણી મોટી હોય છે પણ તે લાગણીશીલ માટે.

સુદામાનાં વસ્ત્રો ફાટેલાં છે. દરિદ્રતાના કારણે શરીર દુર્બળ હાડપિંજર જેવું છે. સમૃદ્ધિનું શારીરિક પ્રતીક ફાંદ છે. શેઠ, પેટ વિનાના ભાગ્યે જ હોય. ચાલચાલ કરતાં-કરતાં સુદામા અંતે દ્વારકા પહોંચી ગયા. આવી સોનાની ચમકતી નગરી જીવનમાં પહેલી વાર જ જોઈ. પ્રસન્ન થઈ ગયા. “ધન્ય છે મારા મિત્રને! ટૂંક સમયમાં જ સોનાની દ્વારકા બનાવી દીધી.” પૂછતાં-પૂછતાં રાજમહેલ પહોંચી ગયા. રાજમહેલ પહેરા વિનાનો ન હોય. ત્રણ ચોકીઓ પાર કરીને સુદામા છોક કૃષ્ણ પાસે પહોંચી ગયા.

શ્રીકૃષ્ણ રુકિમણી સાથે સિંહાસન ઉપર બિરાજ્યા હતા. ત્યારે પતિ-પત્ની જાહેરમાં એકસાથે બેસી શકતાં હશે. ક્યાંય ઓઝલ કે પડદાની વાત આવતી નથી. કદાચ પાછળથી પરિવર્તન આવ્યું હશે.

શ્રીકૃષ્ણ સુદામાને ઓળખી ગયા. સિંહાસન છોડીને દોડ્યા અને ભેટી પડ્યા. “મારો મિત્ર, મારો મિત્ર...” કહીને એવી બાથ ભીડી કે છોડે જ નહીં. વર્ષોનો ભેગો થયેલો પ્રેમ... બાવડાંમાં જોર કરીને બે હૃદયોને એટલા જોરથી ભીંસી દેતો હોય છે કે જલદી છૂટવાનું મન જ ન થાય. બે હૃદયો એકબીજાં સાથે એવાં ભીંસાય કે જાણે એક જ થઈ જાય. સુદામા ધન્ય થઈ ગયા. “હજી ભૂલ્યા નથી.” આટલું આશ્વાસન બહુ થઈ ગયું. વિસ્મૃતિ અમૈત્રીની નિશાની કહેવાય. “હું તમને ઓળખતો નથી” આવું કહેવું એ પથ્થરવર્ષા જ કહેવાય. રુકિમણી વગેરે આભાં થઈને જોઈ રહ્યાં છે. “આ કોણ હશે? આવો દુર્બળ, દરિદ્ર અને ગંધાતો માણસ અને આટલો પ્રેમ!!” શ્રીકૃષ્ણે બધી ચોખવટ કરી: “આ મારો બચપણનો નિશાળિયો ગોઠિયો છે.” પછી તો સુદામાજીને નવડાવ્યા-ધોવડાવ્યા. સુંદર પીતાંબર પહેરાવ્યાં પણ “ભાભીએ મારે માટે શું મોકલ્યું છે” એવી લત વારંવાર લીધી. ભાભીએ તાંદળા મોકલ્યા હતા પણ આવા સુવર્ણ મહેલમાં તે કેમ અપાય? સુદામાજી તે પોટલીને સંતાડતા હતા. સ્વમાની પુરુષને દરિદ્રતા ઢાંકવી પડતી હોય છે. અમીર ભિક્ષુકો દરિદ્રતાનો ડોળ કરીને ફરતા હોય છે. શ્રીકૃષ્ણે તાંદળા શોધી કાઢ્યા અને પછી તો મૂઠી ભરીને ખાવા માંડ્યા. કાંઈ સ્વાદ! કાંઈ સ્વાદ! આવો સ્વાદ તો બત્રીસ ભોજનમાં પણ નથી આવતો. પદાર્થના સ્વાદ કરતાં ભાવનાનો સ્વાદ ઘણો ઉત્તમ હોય છે. જે લોકો માત્ર પદાર્થભોગી હોય છે તે લાગણીહીન હોય છે, પણ જે લોકો ભાવનાભોગી હોય છે તે ભગવાનની સમીપના હોય છે. ભગવાન પદાર્થોથી બન્યો નથી, ભાવનાથી બન્યો છે. તેથી માત્ર ને માત્ર ભાવનાથી જ પમાય છે.

બે મુઠ્ઠી તાંદળા ખાધા પછી ભગવાન ત્રીજી મુઠ્ઠી ખાવા જતા હતા ત્યાં રુકિમણીજીએ હાથ પકડી લીધો. “અમને પણ થોડા ચાખવા દો.” સૌએ પ્રસાદ કરીને તાંદળા ખાધા. સુદામા અને સુદામાના તાંદળા ધન્ય થઈ ગયા. અમર થઈ ગયા. દરિદ્રો માટે શ્રીમંતોનાં દ્વાર બંધ હોય, ભગવાનનાં બંધ ન હોય. પણ જો ભગવાનનાં દ્વાર પણ ભેટસોગાદથી ખૂલતાં હોય તો નક્કી સમજવું કે ત્યાં ભગવાનનું ચાલતું નથી, પૂજારીનું ચાલે છે. પૂજારીએ ભગવાનને બાનમાં લીધા છે અને કમાણી કરવા ઉપયોગ કરે છે. ભગવાન શિવજીનો દરવાજો બંધ ન હોય. પડદો પણ ન હોય, કારણ કે શિવજી ધનવાન નથી. તેમ જ નિર્ધન પણ નથી. વૈરાગ્ય કદી પણ નિર્ધન ન હોય. શિવજી વૈરાગ્યના દેવ છે. ભભૂતિ જ તેમનું ઐશ્વર્ય છે. જેને ચપટી ભરીને આપે તેનો બેડો પાર કરી નાંખે. પોતે તો નિઃસ્પૃહ જ રહે છે. તેથી તેમના દરવાજા ચોવીસે કલ્લાક ખુલ્લા રહે છે. તેમના ઘરમાં ભભૂતિ સિવાય કશું ચોરવાનું નથી અને ભભૂતિ કોઈને જોઈતી નથી. હા, જ્ઞાનના ભંડાર પડ્યા છે પણ જ્ઞાન ક્યાં કોઈને જોઈએ છે? બધા ધનાર્થી છે. કોક જ્ઞાનાર્થી આવી જાય તો ન્યાલ થઈ જાય. પણ તે હોય રેંજી-પેંજી, પેટવાળો; ધનવાન ન હોય. આવો રેંજીપેંજી જ ભવિષ્યમાં મહાકવિ કાલિદાસ બને.

હવે સુદામાજીને વિદાય થવાનો સમય આવી ગયો. ઐશ્વર્યલોલુપ થઈને પડ્યા ન રહેવાય. જે લોકો મહેમાન થઈને આવે અને પછી સુખ-સગવડો જોઈને પડ્યાપાથર્યા રહે તેમને માનપૂર્વકની વિદાય ન હોય. માન મર્યાદાનું હોય છે. કોઈને ત્યાં મહેમાન થઈને રહેવાની પણ સીમામર્યાદા હોય છે.

શ્રીકૃષ્ણ કેવા કહેવાય! વિદાય વખતે બધાં પીતામ્બર વગેરે પાછાં લઈ લીધાં અને પેલા જૂના વાઘા હતા તે પહેરાવી દીધા. સુદામા ખાલી હાથે પાછા જઈ રહ્યા છે, પણ કશો અસંતોષ નથી. લૂખી વિદાયથી તો મોટામોટા કથાકારો અને યોગીઓનાં મન પણ વિચલિત થઈ જતાં હોય છે. પણ સુદામા અવિચલિત છે. અપેક્ષાઓ વ્યક્તિને વિચલિત કરતી હોય છે, જે નિરપેક્ષ હોય છે તે જ નિર્વિકારી રહી શકે છે. કોઈકોઈ વાર વિચાર આવે છે: “પત્નીને શો જવાબ આપીશ? તે બહુ મોટી આશા બાંધીને બેઠી હશે.” પત્નીને પતિને પૂછવાનો હક્ક છે અને પતિ પત્નીને જવાબ આપી સંતુષ્ટ કરે તો જ સમાધાન થાય. સમાહિત થયેલી પત્ની સુખદાયી થઈ શકે છે. “મને પૂછનાર તું કોણ?” એવો રુઆબ અને ઘમંડ રાખનાર પતિ, પત્નીને દબાવી તો શકે છે, જીતી નથી શકતો. દબાયેલી પત્ની બહુબહુ તો દાસી થઈ જાય પણ જિતાયેલી પત્ની અર્ધાંગિની થઈ જાય. જીત પ્રેમની જ હોય છે, રુઆબની નહીં.

લ્યો ત્યારે, સુદામા સુદામાપુરી પહોંચી ગયા. પણ મારું ઘર ક્યાં? આ શું? આ મહેલ કોનો? કોણ રહે છે અહીંયાં? તપાસ કરી તો ખબર પડી કે પોતાની પત્ની અને બાળકો જ રહે છે. શ્રીકૃષ્ણે દ્વારકામાં બેઠાંબેઠાં આ મહેલ તૈયાર કરાવી દીધો હતો. દાન-ભેટ, ગુપ્ત જ સારાં લાગે. પ્રદર્શિત દાન-ભેટ ફિક્કાં લાગે. ભગવાને મિત્રને ત્યાં ભોગ-ઐશ્વર્યના ઢગલા કરી દીધા હતા. મિત્ર, તેં ઘણી દરિદ્રતા ભોગવી, લે હવે મારા જેવું ઐશ્વર્ય પણ ભોગવ. શેઠ તેને કહેવાય જે નોકરને પણ શેઠ બનાવી દે. જે નોકરને દેવાદાર બનાવીને ચૂસતો રહે તે શેઠ ન કહેવાય. જળોઈકહેવાય. મિત્ર તેને કહેવાય જે વગરમાગે ભંડાર ભરી દે અને કદી કશું બોલે નહીં. આપીને ભૂલી જાય તે મિત્ર

કહેવાય. આપીને યાદ કર-કર કરે કે યાદ કરાવ-કરાવ કરે તે મિત્ર નહીં, સોદાગર કહેવાય.
સુદામા નવા મહેલમાં ન ગયા. પત્ની-બાળકો સૌને પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું કે લ્યો રામ રામ, જયશ્રીકૃષ્ણ; તમે સુખી થાવ. તમારી ઇચ્છા પૂરી થઈ. હું તો નિર્ધન બ્રાહ્મણ. નિર્ધનતા જ મારું ઐશ્વર્ય છે. એટલું કહીને ચાલતા થયા. સુદામા દરિદ્રતામાં પણ મહાન છે.

27-8-2011

*

23. સુભદ્રાહરણ

શ્રીમદ્ ભાગવત પ્રેમગાથાઓથી ભરપૂર ગ્રંથ છે. તે વાત પહેલાં પણ કહેવાઈ ગઈ છે. પ્રેમગાથાઓ છ પ્રકારની હોય છે:

1. નર-નારીનું આકર્ષણ—સમર્પણ, લગ્ન અને સુખી જીવન.

2. નર-નારીનું આકર્ષણ તો ખરું પણ વિદ્યોને કારણે લગ્ન ન થઈ શકે. જીવનભર વિયોગ-વિરહમાં ઝૂરવું.

3. નર-નારીનું આકર્ષણ, પણ બેમાંથી કોઈ એકનું ખસી જવું અને પછી વિરહ-વિયોગ.

4. નર-નારીનું આકર્ષણ, પણ કૌટુંબિક કારણોસર લગ્નવિરોધ, અંતે પરાક્રમ કરીને ભાગી જઈને લગ્ન કરી લેવાં.

5. નર-નારીનું આકર્ષણ, કૌટુંબિક વિરોધથી લગ્નમાં અડચણ પછી ભાગીને લગ્ન કરવાં પણ પરિવાર દ્વારા બંનેની કે પછી એકની હત્યા કરી નાખવી.

6. નર-નારીનું આકર્ષણ, ગાઢ પ્રેમ થવો, પછી પરિવારવિરોધી લગ્ન કરી લેવાં પણ અંતે પરસ્પરમાં લડવું-ઝઘડવું અને શત્રુ થઈ જવું.

1. નર-નારીનું કુદરતી આકર્ષણ છે. બંને વચ્ચે ઈશ્વરે એટલું પ્રબળ આકર્ષણ મૂક્યું છે કે લોહચુંબકની માફક બંને એકબીજા તરફ ખેંચાઈ આવે છે. ખેંચાયા કરે છે.

પશુ-પક્ષીઓમાં આ આકર્ષણનું મુખ્ય કારણ કામવાસના હોય છે. કેટલાંક પશુઓ કામવાસના પૂરતાં જ આકર્ષાય છે અને પછી મુક્ત થઈ જાય છે. માણસને આવું આકર્ષણ બે નિમિત્તે થાય છે. એક તો કામવાસના ખરી પણ બીજું નિમિત્ત લાગણી હોય છે. માનવજીવનમાં જેટલો વિકાસ લાગણીનો જોવા મળે છે તેટલો બીજે ક્યાંય જોવા નથી મળતો. પ્રાણીઓમાં પ્રસૂતિ પછી માતાની બાળક પ્રત્યે તીવ્ર લાગણી હોય છે. પણ તે અમુક સમય પૂરતી જ. બચ્ચાં મોટાં થઈ જાય પછી તે લાગણી ઘટતી-ઘટતી સમાપ્ત પણ થઈ જાય છે. પણ માનવજીવનમાં આવી લાગણી મરતી નથી. કદાચ જીવનભર રહે છે. આમ હોવાથી માનવજીવનમાં લાગણીનું મહત્ત્વ સર્વાધિક છે. જ્ઞાન-યોગ-સાધના એ બધું ખરું પણ સર્વાધિક મહત્ત્વ તો લાગણીનું જ રહેતું હોય છે. બાળક-યુવાન-વૃદ્ધ, રોગી, યોગી, ભોગી સૌને લાગણીભૂખ રહે છે. જે લોકોએ ત્યાગમાર્ગ દ્વારા લાગણીહીનતાનો માર્ગ લીધો તે ભલે વીતરાગ થયા હોય પણ લાગણીહીનતાના કારણે જીવનને માણનારા નથી થઈ શક્યા. તેથી તેમણે પરલોકના જીવનને જ વધુ મહત્ત્વ આપ્યું છે. લાગણી વિનાનું આ જીવન અંતે તો પૂરા જીવનને જ નીરસ, સુખદ્રોહી બનાવી મૂકતું હોય છે. જે કુદરતી પ્રક્રિયાથી વિરુદ્ધ છે. લાગણી કુદરતી પ્રક્રિયાનું મુખ્ય અંગ છે. તેને સતત દબાવતા-કચડતા રહીને જીવન જીવવાનું સફળ જીવન ન કહેવાય. પરલોક કોણે જોયો છે? કદાચ ન પણ હોય. એવા શંકાસ્પદ પરલોક માટે આ પ્રત્યક્ષ લોકને ધુત્કારી દેવો તે ત્યાગમાર્ગ તો થઈ શકે પણ પ્રેમમાર્ગ ન થઈ શકે. પ્રેમ વિનાનો ત્યાગમાર્ગ સતત આંતરિક સંઘર્ષથી ભરેલો હોય. કારણ કે કુદરત-વિરોધી માર્ગ ચાલવાનું છે. કુદરતે તો લાગણીઓથી ભરપૂર જીવન આપ્યું છે. તમે કઠોર થઈને એ લાગણીઓને દબાવતા રહો તો સંઘર્ષ તો થવાનો જ, સામા પ્રવાહે તરવાથી વધુ સંઘર્ષ કરવો પડે. પ્રવાહ સાથે તરવાનું કામ અપેક્ષાકૃત સરળ હોય છે. કુદરતનો પણ પ્રવાહ હોય છે અને એ પ્રવાહની મુખ્ય ધારા પ્રેમ છે. લાગણી છે. બધી લાગણીઓમાં સૌથી પ્રબળ લાગણીઓ નર-નારીની પરસ્પરમાં થતી હોય છે. તેનો પ્રથમ પ્રકાર આકર્ષણ થવું. વિના વિદ્યે લગ્ન થઈ જવું અને પછી લાગણીભર્યું પૂરું જીવન જીવવું, ખાસ કરીને વૃદ્ધાવસ્થામાં એકબીજાની હૂંફ આપવી. આ પ્રથમ ભાગ્યશાળી જીવન કહેવાય.

2. પણ બધાં નર-નારીઓ ભાગ્યશાળી નથી હોતાં. આકર્ષણ તો થાય. પ્રબળ થાય પણ લગ્ન ન થઈ શકે. કૌટુંબિક કારણોથી, આર્થિક કારણોથી, જ્ઞાતિનાં કારણોથી કે કોઈ પણ કારણથી લગ્ન ન થઈ શકે. આવું આકર્ષણ સાચી લાગણીઓથી ભરપૂર હોય તો જીવનભર ઝૂરતું રહે. નિષ્ફળતા અને વિયોગમાં તરફડતું રહે. પ્રેમની નિષ્ફળતા સૌથી મોટી નિષ્ફળતા હોય છે. બધાનું સમાધાન હોય, લાગણીઓનું સમાધાન ન હોય. સમાધાન સમજણથી થાય, લાગણીઓ સમજણથી પર હોય છે, તેથી બહુ ડાહ્યા વ્યાપારીઓની પ્રેમગાથા નથી હોતી. અર્થગાથા અને પ્રેમગાથા સાથે ન રહી શકે.

3. ત્રીજું કારણ બહુ કરુણ છે. પહેલાં લાગણીના પૂરમાં બંને તણાય. ખૂબ તણાય પણ પછી બેમાંથી એક ફસકાઈ જાય. ફસકાઈ જવું તે મરી જવા કરતાં પણ વધુ દુઃખદાયી થઈ શકે છે. જો સાચી લાગણી હોય તોપણ કેટલીક વાર આવું થતું હોય છે ખરું. ન ફસકાયેલા

માણસનું જીવન ડિપ્રેશનમાં શૂન્ય થઈ જતું હોય છે. બધું સહન થાય પણ વેક્યુમ સહન ન થાય. આવી વ્યક્તિ આત્મહત્યા ન કરે તો જ નવાઈ કહેવાય.

4. ચોથા પ્રકારમાં લાગણીઓ પ્રબળ હોય પણ કૌટુંબિક કારણોસર લગ્ન શક્ય ન હોય તો નિરાશ થયા વિના બંને જણાં પરાક્રમ કરે. ગૃહત્યાગ કરે. મોક્ષ માટે નહીં, પ્રેમ માટે લગ્ન કરી લે. ઘણાં દુઃખો ભોગવે પણ લાગણીના સુખ આગળ તે બધાં સહ્ય થઈ જાય. આવું કામ પરાક્રમી લોકો જ કરી શકે. ડાહ્યા વ્યાપારીઓ આવું ન કરે. થાય તો ઠીક, નહીં તો જતું કરે. પૃથ્વી ઉપર ઘણાં માણસો છે. કોઈ બીજું શોધી લે. તેમના તાજમહેલ ન હોય, સુખના સોદા હોય, કારણ કે તે સોદાગર છે.

5. કેટલીક વાર એવું બને કે બંને (નર-નારી) સાહસ કરીને પરિવારનો વિરોધ હોવા છતાં ભાગીને લગ્ન કરી લે પણ પરિવારવાળાં પાછળ પડી જાય અને બંનેની હત્યા કરી નાખે. કરુણ અંજામ આવે.

6. કેટલીક વાર એવું પણ બને કે પરિવારનો વિરોધ હોવા છતાં પણ બંને સાહસ કરીને લગ્ન કરી લે, પણ કેટલાક સમય પછી પતિ-પત્ની થયેલાં બંને પ્રેમીઓ અંદરઅંદર એકબીજા સાથે એટલાં લડે-ઝઘડે કે દુશ્મન થઈને છૂટાં પડે. આવી પરિસ્થિતિ પ્રેમની અપૂર્ણતા અને ડહાપણનો અભાવ બતાવે છે.

આમ છ રીતે પ્રેમગાથાઓ રચાતી હોય છે. જ્યાં રૂઢિચુસ્ત સમાજ હોય છે ત્યાં પ્રેમીઓને ઘણું સહન કરવું પડતું હોય છે. જ્યાં ઉદાર સમાજ હોય છે ત્યાં પ્રેમીઓને ઓછું સહન કરવું પડતું હોય છે; પણ અતિ ઉદારતામાં પ્રેમ સેક્સમાં સીમિત થઈ જતો હોય છે. જે સ્થાયી નથી હોતો. ખરી પ્રેમગાથાઓ તો રૂઢિવાદી સમાજોમાં જ થતી હોય છે. કારણ કે પ્રેમ પીડામાંથી પાંગરતો હોય છે અને પીડામાં જીવતો હોય છે.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. શ્રીકૃષ્ણ-બલરામને એક બહેન હતી. તેનું નામ સુભદ્રા હતું. સુભદ્રા ઉંમરલાયક થઈ ગઈ હતી. ઉંમરલાયક કન્યાના મનમાં પતિના વિચારો આવવા લાગે. જો સમય રહેતાં તેને પરણાવવામાં ન આવે અને તેની પાસે બીજું કોઈ મહત્ત્વનું જીવનલક્ષ્ય ન હોય તો જે નજીકમાં હોય તેના પ્રત્યે તે ખેંચાવા લાગે. મુગ્ધાવસ્થામાં નજીક રહેનારને તે જલદી પસંદ કરી લેતી હોય છે. તે વરણ સાચું પણ હોય અને ખોટું પણ હોય. મુગ્ધાવસ્થામાં ડહાપણ ઓછું રહે છે. મુગ્ધાવસ્થા શરૂ થતાં પહેલાં તેની સગાઈ કરી દીધી હોય તો તેના મનને એક લક્ષ્યબિંદુ મળી રહે છે. ભલે લગ્ન વર્ષો પછી થાય. ત્યાં સુધી તે પેલા લક્ષ્યબિંદુના આધારે મનને એકમાં કેન્દ્રિત કરતી રહી શકે છે.

બલરામ પોતાની બહેન સુભદ્રાનાં લગ્ન દુર્યોધન સાથે કરવા માગતા હતા. સુભદ્રાને તથા કૃષ્ણને આ સ્વીકાર્ય ન હતું. બલરામ મોટા ભાઈ હોવાથી શ્રીકૃષ્ણ કશું બોલી શકતા ન હતા. સંયુક્ત કુટુંબ મર્યાદામાં જ ચાલતું હોય છે. જો નાના-મોટાની મર્યાદા ન રહે તો સંયુક્ત કુટુંબ તૂટી જાય અથવા કલહકંકાસ થયા કરે. હવે શું કરવું? શ્રીકૃષ્ણે વિચાર કર્યો કે સુભદ્રા તો અર્જુન સાથે જ શોભે. દુર્યોધન તો કાગડા જેવો છે. કાગડાની કોટે રત્ન ન બંધાય. તેમણે યુક્તિ કરી. શ્રીકૃષ્ણ પાસે બધા પ્રશ્નોના ઉકેલ હાજર જ હોય. તીર્થયાત્રા કરતો-કરતો અર્જુન દ્વારકા આવ્યો. શ્રીકૃષ્ણે જાણીજોઈને સુભદ્રા અને અર્જુન એકબીજાની નજીક આવે તેવી ગોઠવણ કરી. મુગ્ધાવસ્થાએ પહોંચેલી કન્યાને કોઈની નજીક ગોઠવી દો. બાકીનું કામ કુદરત પોતે જ કરી લેશે. થોડા જ સમયમાં અર્જુન અને સુભદ્રામાં પ્રેમ થઈ ગયો. બંને એકબીજામાં તન્મય થઈ ગયાં.

બલરામજી દુર્યોધન સાથે સંબંધ બાંધવાની વાટાઘાટો ચલાવતા હતા. દુર્યોધન પણ આવું સગપણ ઇચ્છતો હતો. હવે સમય થોડો હતો. પ્રેમી યુગલ મરણિયાં થતાં હોય છે. તેમાં પણ આદર્શ નારી પ્રિયતમને પતિ તરીકે સ્વીકાર્યા પછી બીજા પુરુષને સ્વીકારી શકતી નથી. જો બળજબરીથી સ્વીકારવાનું થાય તો મરી જવાનું પસંદ કરે, પણ જો તે પહેલાં તેનો પ્રેમી તેને ભગાડી લઈ જઈ શકે તો તે તૈયાર થઈ જાય. તેના માટે આ એક જ રસ્તો બાકી બચ્યો હોય છે.

સુભદ્રાએ જ યોજના બનાવી. અંદરખાનેથી શ્રીકૃષ્ણ અને દેવકી-વસુદેવના આશીર્વાદ હતા. સુભદ્રા દેવદર્શન કરવા નગરની બહાર ગઈ, ત્યાં રથ લઈને અર્જુન તૈયાર જ હતો. દેવદર્શન કરીને સુભદ્રા સીધી જ અર્જુનના રથ ઉપર ચઢી ગઈ. અર્જુને રથ મારી મૂક્યો. એ જાય એ જાય... કરતાં રથ ઓઝલ થઈ ગયો.

જ્યારે બલરામને આ સમાચાર મળ્યા તો તે ક્ષુબ્ધ થઈ ઊઠ્યા. મારી બહેનનું અપહરણ! મોટી સેના લઈને પાછળ પડ્યા પણ શ્રીકૃષ્ણે

તેમને શાંત કર્યા. માણસ ગમે તેવો ઉશ્કેરાયો હોય પણ જો તેને શાંત કરનારો કોઈ ડાહ્યો માણસ વચ્ચે પડે તો મોટા અનર્થને રોકી શકાય છે.

પછી તો બલરામે બંનેનો સ્વીકાર કર્યો. આ સુભદ્રાનો પુત્ર અભિમન્યુ થયો. શ્રીકૃષ્ણે રુક્મિણીહરણ કર્યું. અર્જુને સુભદ્રાહરણ કર્યું. અનિરુદ્ધે ઉષાહરણ કર્યું. બધાં હરણ જ હરણ થતાં રહ્યાં. પરીક્ષિત પોતાનાં પૂર્વજોની હરણકથા પ્રેમથી સાંભળી રહ્યો છે.

28-8-2011

24. યાદવોનો નાશ

ઉત્થાન પતન વિનાનું હોતું નથી. જેનાં પુણ્ય તપતાં હોય તેમનું ઉત્થાન લાંબો સમય ચાલે છે. બાકીનાનું જલદીથી પતન થતું હોય છે. ઉત્થાન પંચક્ષેત્રીય હોય છે: 1. ધાર્મિક, 2. રાજકીય, 3. સામાજિક 4. આર્થિક અને 5. સાહિત્ય. એટલે પતન પણ પંચમુખી હોય છે.

1. ધાર્મિક ઉત્થાન અને પતન

કોઈ વ્યક્તિ કે સમૂહ ખૂબ ધર્મમાર્ગે ચાલે. ઘણું તપ-દાન, જપ, વ્રત વગેરે કરે એટલે તેનું ઉત્થાન થાય. તપ-ઉપાસના વગેરે કદી વ્યર્થ હોતાં નથી. તે પામરને પણ પીર બનાવી શકે છે. વાલિયામાંથી વાલ્મીકિ બનાવી શકે છે. આવી વ્યક્તિ ઘણે ઊંચે ચઢ્યા પછી પણ પતીત થઈ શકતી હોય છે. પતીત થવાનું મુખ્ય કારણ સદાચારનો ત્યાગ બનતું હોય છે.

2. રાજકીય ઉત્થાન અને પતન

કેટલીક વાર વ્યક્તિવિશેષ અથવા વંશવિશેષનું રાજકીય ઉત્થાન થતું હોય છે. કોઈ ખેડૂતનો બાળક દત્તક લેવાઈને રાજા-મહારાજા થઈ શકતો હોય છે. લોકશાહીમાં સામાન્ય વ્યક્તિ પણ ચૂંટાઈને ઉપર ચઢતાં-ચઢતાં છેક ઉપર ચઢી શકે છે. પણ ઉપર ચઢી જવાનું સ્થિર નથી હોતું. ઇન્દ્રનું આસન પણ સ્થિર નથી હોતું. ઘણી વાર તે પણ ડોલવા લાગે છે. રાજા-મહારાજાઓ યુદ્ધમાં હારી જવાથી, ચૂંટણીમાં હારી જવાથી અથવા ષડ્યંત્રોનો શિકાર થવાથી પતન પામતા હોય છે. ઘણી વાર તો પૂરો વંશ વિનષ્ટ થઈ જતો હોય છે.

પણ રાજકીય ઉત્થાનનું પતન બીજી રીતે પણ થતું હોય છે. સત્તાનો અપયો-અજીર્ણ થવાથી રાજા કે નેતા દુરાચારી, અત્યાચારી થઈ જાય, પ્રજાને રંજાડવા લાગે તોપણ તેનું પતન થતું હોય છે. પ્રજાને રંજાડવાથી પતીત થયેલો રાજા કે નેતા ભારે અપકીર્તિ ભોગવતો હોય છે. ઇતિહાસ તેને માફ નથી કરતો.

કેટલીક વાર રાજા કે નેતાનું પતન અ-ક્ષમતાથી પણ થતું હોય છે. કોઈ વ્યક્તિ પ્રધાનમંત્રી બને પણ રાજ્ય કરવાની ક્ષમતા ન હોય તો રાષ્ટ્ર અને પ્રજાને ભારે હાનિ પહોંચાડે. આવા નેતાનું પતન, પતન કરાવીને થતું હોય છે. અર્થાત્ તે પોતે તો પતીત થાય પણ સાથેસાથે રાષ્ટ્ર અને પ્રજાને પણ પતીત કરી દેતો હોય છે, આવા નેતાના કે રાજાના વંશ-વારસો પણ એવા જ નીકળે તો પ્રજાને અને રાષ્ટ્રને લાંબા ગાળા સુધી દુષ્પરિણામ ભોગવવાં પડતાં હોય છે.

3. સામાજિક ઉત્થાન અને પતન

વિશ્વની બધી વસ્તી કોઈ ને કોઈ સમાજથી બદ્ધ છે. માત્ર ભારતમાં જ નહીં, વિદેશમાં પણ અંગ્રેજ-સમાજ, જર્મન-સમાજ, ફ્રેંચ-સમાજ વગેરે સમાજો છે. ભારતમાં તો હજારો સમાજો છે. સૌસૌની પોતપોતાની આગવી માથાવટી હોય છે. જર્મન એ જર્મન છે અને અંગ્રેજ એ અંગ્રેજ છે. સૌનું પોતપોતાના સમાજમાં ઉત્થાન હોય છે. તેને સામાજિક પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય છે જે બધાને પ્રાપ્ત નથી હોતી. જે લોકો સમાજ માટે જીવે છે, સમાજનાં કાર્યો કરે છે, સમાજને આગળ ધપાવે છે તેમને સમાજ માથે બેસાડે છે. આ સામાજિક ઉત્થાન કહેવાય પણ પાછળથી પદનો દુરુપયોગ કરીને અન્યાય-અવ્યવસ્થા કરતો થાય તો પછી સમાજ માથા ઉપરથી નીચે પણ પછાડી દેતો હોય છે. આ પતન કહેવાય.

4. આર્થિક ઉત્થાન અને પતન

ઘણા લોકો આર્થિક ક્ષેત્રમાં જોતજોતામાં ઊંચા શિખર ઉપર પહોંચી જતા હોય છે. નોકર-ચાકરમાંથી શેઠ અને મહાશેઠ થઈ જતા હોય છે. આવું માત્ર પુરુષાર્થથી નથી થઈ શકતું, બીજાં પણ કારણો હોય છે. આર્થિક ઉત્થાનની સાથેસાથે જો તે ધાર્મિક-સામાજિક-રાષ્ટ્રીય કાર્યોમાં મન મૂકીને ધન વાપરતો થાય તો તેની ભારે કીર્તિ થાય છે. તે ધન અને કીર્તિ બંને કમાય છે. કેટલાક માત્ર ધન કમાય છે, કીર્તિ કમાઈ શકતા નથી. તેમનું ઉત્થાન નિષ્ફળ કહેવાય. પણ કેટલાક ભ્રષ્ટાચાર કરીને પણ આર્થિક ઉત્થાન પ્રાપ્ત કરતા હોય છે. બેન્કો ખાઈ જવી. મોટાંમોટાં કૌભાંડો કરવાં, ચોરી-લૂંટ વગેરે કરવાં—આમ કરીને તે પૈસાદાર તો થઈ શકતા હોય છે પણ ધર્મવિરુદ્ધ, અનીતિનો પૈસો હોવાથી લોકપ્રતિષ્ઠા નથી પામતા તથા સુખી પણ નથી થતા હોતા.

આ બધાનું પણ પતન થતું હોય છે. મંદી આવવાથી વ્યાપારાદિ બગડી જવાથી, કઠોર સત્તાનો સપાટો બોલવાથી અને પરસ્પરનો વિનાશ

કરવાથી પતન થતું હોય છે.

5. સાહિત્યાદિ ઉત્થાન અને પતન

ઉત્થાનનું મૂળ શક્તિ છે. એન્જિનની શક્તિથી વિમાન આકાશમાં ઊંચે ચઢે છે, પણ શક્તિ ક્ષીણ થતાં કે એન્જિનમાં બગાડ થતાં જ નીચે પટકાય છે. આમ બધી શક્તિઓમાં કલમની પણ એક શક્તિ હોય છે. કલમની શક્તિ ચતુર્મુખી હોય છે: 1. પ્રોફેસર, 2. વકીલ, 3. વૈજ્ઞાનિક અને 4. સાહિત્યકાર.

કલમથી વ્યક્તિ શિક્ષક, અધ્યાપક, આચાર્ય, ઋષિમુનિ વગેરે થઈ શકે છે. કલમ મહાશક્તિ છે. જો તેને નિર્માણકાર્યમાં વાપરવામાં આવે તો હજારો શિષ્યોનો વારસો આપી શકે. પણ જો તેને નકારાત્મક માર્ગે વાપરવામાં આવે તો વિનાશ પણ થઈ શકે છે.

આવું જ વકીલનું પણ છે. વકીલ મહાન પણ થઈ શકે અને અધમ પણ થઈ શકે.

આવું જ વૈજ્ઞાનિકોનું પણ છે. તેમની શોધો કલ્યાણ માટે પણ થઈ શકે અને વિનાશ માટે પણ થઈ શકે.

આવું જ સાહિત્યકારો, કલાકારો, સંગીતકારો વગેરેનું પણ છે. અમર સાહિત્ય તે જ બનતું હોય છે જે શિખર ઉપર ચઢવાની પ્રેરણા અને જુસ્સો આપે. જે સાહિત્ય નીચે ઢાળ તરફ દોડાવે તે પૈસા તો કમાવે પણ પતન પણ કરાવે. પતન કરાવનારું સાહિત્ય અમર ન હોય.

આ રીતે આ બધાંનું પતન થાય.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. યાદવો ઉત્તર ભારતમાં મથુરા તરફ રહેતા હતા. યુદ્ધમાં પરાજય પામવાથી તેમને સ્થળાંતર કરવું પડ્યું. શ્રીકૃષ્ણ-બલરામ તેમના નેતા થયા. ઘણી વાર રાષ્ટ્ર-વિપ્લવના કારણે પૂરી પ્રજાને એક દેશ છોડીને બીજા દેશમાં સ્થળાંતરિત થવું પડતું હોય છે. આમ જોઈએ તો પૂરા વિશ્વમાં મોટા ભાગની પ્રજા સ્થળાંતરિત થયેલી છે. અમેરિકા, કેનેડા, પૂરું દક્ષિણ અમેરિકા, યુરોપ, ઉત્તર આફ્રિકા, દક્ષિણ આફ્રિકા, ભારત, ઓસ્ટ્રેલિયા, ન્યૂઝીલેન્ડ વગેરે દેશોની પ્રજા વર્ષો પહેલાં સ્થળાંતરિત થઈને આવેલી અને વસેલી છે. લગભગ બધે જ મૂળ પ્રજા શક્તિ-શાળી નથી હોતી. આગંતુક પ્રજા જ શક્તિશાળી સાબિત થતી હોય છે.

ઉત્તર ભારતના યાદવો ભાગીને પશ્ચિમ ભારતમાં છેક સમુદ્રકિનારે દ્વારકામાં આવીને વસ્યા. તેમના નેતા કૃષ્ણ-બલદેવ મહાન વીર અને ઉર્ધ્વદ્રષ્ટા રાજપુરુષ હતા. તેમણે જોતજોતામાં દ્વારકાને સોનાની નગરી બનાવી દીધી અને પ્રજા ધનધાન્યથી ભરપૂર થઈ ગઈ. જ્યાં જુઓ ત્યાં સોનું જ સોનું. પણ યાદવોને સોનું પચ્યું નહીં. અનાજને પચાવવા કરતાં પણ સોનું પચાવવું ઘણું અઘરું કામ છે. સોનામાં કળિયુગનો વાસ કહ્યો છે—યોગ્ય જ છે. સોનાનો અપયો થાય તો તેમાંથી બે વસ્તુઓ નીકળે: પ્રથમ દારૂ વગેરેનું વ્યસન, પછી જુગાર અને છેવટે અંદરોઅંદર કલહ, મારામારી.

એક વાર એવું બન્યું કે દ્વારકાના પિંડારકક્ષેત્રમાં ઘણા ઋષિઓ ભેગા થયા હતા અને ધર્મચર્ચા કરતા હતા. સમૂહ શાની ચર્ચા કરે છે તેના આધારે તેની કક્ષા અને રુચિનું માપ કાઢી શકાય છે. બધા ઋષિઓ ધર્મચર્ચા કરવામાં તલ્લીન હતા. તેવામાં કેટલાક યાદવ યુવાનો ત્યાં પહોંચી ગયા. તે બધા ઠહામશ્કરી કરી રહ્યા હતા, તેમાં શ્રીકૃષ્ણની રાણી જામ્બવન્તીનો પુત્ર સામ્બ પણ ભેગો હતો. બધાએ મળીને સામ્બને સ્ત્રીનો વેશ ધારણ કરાવ્યો અને પછી ઋષિઓ પાસે જઈને પૂછવા લાગ્યા કે “હે ઋષિઓ! આ સ્ત્રીને પ્રસવ થવાની તૈયારી છે. કૃપા કરીને બતાવો કે આને પુત્ર થશે કે પુત્રી?”

યાદવોના વ્યવહારથી ઋષિઓ કોપાયમાન થયા અને કહ્યું કે “હે મૂર્ખાઓ! આ સ્ત્રીને એક એવું મુશળ જન્મશે કે તમારા વંશનો નાશ કરી નાખશે.” બધા યુવાનો ભોંઠા પડી ગયા. મજાક-મશ્કરી, સમવયસ્કોની અંદરોઅંદર થાય પણ આવા મહાન પવિત્રાત્માઓ સાથે આવી મજાક થાય નહીં. જેનું પતન અને વિનાશ થવાનો હોય છે તે સર્વપ્રથમ વિવેક ચૂકતો હોય છે. અવિવેક વિનાશ જ નોતરતો હોય છે.

થોડા સમય પછી ખરેખર સામ્બના પેટમાંથી એક લોઢાનું મુશળ પેદા થયું. હવે બધા ગભરાયા, શું કરવું? કશું સૂઝ્યું નહીં. તેથી તેનો ચૂરો કરીને સમુદ્રમાં ફેંકી દીધું. એમાં એક લોઢાનો ટુકડો પણ હતો. આ બધો લોઢાનો ચૂરો સમુદ્રનાં મોજાંમાં તણાઈને કિનારે પહોંચ્યો. અને તેમાંથી પાન-ઘાસ ઊગ્યું. અને પેલો લોખંડનો ટુકડો હતો તેને એક માછલી ગળી ગઈ. તે માછલી જરા નામના માછીમારની જાળમાં પકડાઈ અને તેણે તે લોઢામાંથી બાણ બનાવ્યું. આ રીતે સામ્બના ઉદરથી પેદા થયેલું મુશળ સમુદ્રકિનારે ગાઢ ઘાસમાં ફેરવાઈ ગયું.

જે દ્વારકાને શ્રીકૃષ્ણે સોનાની બનાવી હતી, જ્યાંની સમૃદ્ધિ અને વૈભવ લોકોત્તર હતાં તે જ દ્વારકાને છોડી દેવાનો પ્રસંગ આવ્યો. ઘણા લોકોને જીવનમાં આવાસ-સ્થાન બદલતા રહેવું પડતું હોય છે. બહુ થોડા લોકો એક જ આવાસમાં જીવન પૂરું કરતા હોય છે. આવાસ

બદલવો અને આવાસ છોડવો તેમાં અંતર છે. સમૃદ્ધિ વધે ત્યારે વ્યક્તિ ઉચ્ચ કક્ષાના મહોલ્લામાં રહેવા જતી હોય છે. નગર-ગાંવમાં કક્ષાવાર આવાસો હોય છે. કેટલાક સમૃદ્ધ લોકોના આવાસ હોય છે તો કેટલાક સંસ્કારી લોકોના આવાસ હોય છે તો કેટલાક ચોરી-લૂંટ, ઝઘડા, ગાળો વગેરે બોલનારાના પણ આવાસ હોય છે. સૌકોઈ પોતપોતાની આર્થિક કક્ષા પ્રમાણે રહેતા હોય છે. આ રીતે ઉચ્ચ કક્ષાના આવાસને પ્રાપ્ત કરવો એ સુખનું લક્ષણ કહેવાય. પણ આવાસ છોડવો અને ભાગવું એ દુઃખદ કહેવાય. રાજવિપ્લવ, ધરતીકંપ કે બીજી કુદરતી આપત્તિઓમાં મહાવિનાશ થઈ જવાથી લોકોને પોતપોતાના આવાસો છોડીને ભાગવું પડતું હોય છે.

શ્રીકૃષ્ણને યદુવંશીઓ સાથે પ્રથમ યુદ્ધના કારણે મથુરાથી ભાગવું પડ્યું હતું. ભાગીને તેમણે દ્વારકા વસાવી. દ્વારકાને સમૃદ્ધ બનાવી. યાદવો ખૂબ સમૃદ્ધ થયા પણ સમૃદ્ધિ પચાવી ન શક્યા. તેથી વ્યસન-જુગાર અને વિખવાદ કરવા લાગ્યા. બીજું શ્રીકૃષ્ણે જોયું કે સમુદ્રનું પાણી વધી રહ્યું છે. આ જળ દ્વારકાને ડુબાડી દેશે તેથી સ્થળાંતર કરી લેવું સારું છે. આવો વિચાર કરીને બધા યદુવંશીઓને ભેગા કરીને દ્વારકા છોડીને નીકળી પડ્યા. સ્ત્રીઓ, વૃદ્ધો વગેરે શંખોદ્ધાર ક્ષેત્રમાં ગયાં અને પુરુષો બધા પ્રભાસક્ષેત્રમાં ગયા.

પ્રભાસક્ષેત્રમાં પહોંચ્યા પછી બધાંએ મૈરેય નામનો તીવ્ર દારૂ પીધો. પ્રાચીનકાળમાં અને આજે પણ કેટલીક કોમો સામાજિક રીતે દારૂપાન કરતી હોય છે. સારા-માઠા પ્રસંગે મદ્યપાન અનિવાર્ય સામાજિક મોભાની વસ્તુ ગણાતી હોય છે. તેથી યાદવો માટે આ કોઈ નવું કૃત્ય ન હતું. માપ વિનાનો ખૂબ મૈરેય પીધા પછી બધા ભાન ભૂલ્યા અને અંદરોઅંદર લડવા લાગ્યા. આ લડાઈ એટલી ભીષણ હતી કે ભયંકર કાપાકાપી શરૂ થઈ ગઈ. જ્યારે શસ્ત્રો ખૂટી પડ્યાં ત્યારે પેલું મુશળ ઘાસ ઊગેલું તે તોડી તોડીને લડવા લાગ્યા. સાંજ પડતાંપડતાં તો પૂરો યાદવસમૂહ નષ્ટ થઈ ગયો. સમુદ્રકિનારે જ્યાં જુઓ ત્યાં મડદાં જ મડદાં બિછાઈ ગયાં. ઇતિહાસમાં કેટલીક વાર આવી રીતે પૂરી જાતિ નષ્ટ થઈ ગયાનું સમજાવ્યું છે. પ્રાચીન કાળમાં કોઈ મહા ચેપીરોગ ફેલાતો તો ટપોટપ લોકો મરવા લાગતા. ગામનાં ગામ નષ્ટ થઈ જતાં. કોઈ શ્રાદ્ધ નાખનારું પણ બચતું નહીં, પણ અહીં તો અંદરોઅંદર મહા કાપાકાપી કરવાનો રોગ લાગુ પડ્યો હતો. આ માત્ર દુઃખદ જ નહીં, અતિક્રુણ પણ હતો અને તે પણ કૃષ્ણ-બલરામની આંખ નીચે ખેલાયો.

મહાવિનાશ જોઈને બલરામજી સમુદ્રકિનારે ગયા અને એક શિલા ઉપર બેસીને દેહ છોડી દીધો.

હવે શ્રીકૃષ્ણ એકલા રહી ગયા. તે એક પીપળાના વૃક્ષ નીચે જઈને બેઠા હતા, કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં અઢાર અક્ષૌહિણી સેનાના મડદા વચ્ચે કૃષ્ણે યુદ્ધ કર્યું હતું. યુદ્ધવીરોને જીવનભર મડદાં વચ્ચે જ જીવવું પડતું હોય છે. તેથી તે મડદાંના પ્રભાવથી મુક્ત થઈ જતા હોય છે. જેણે કદી યુદ્ધ જોયું નથી, જેણે કદી મડદાંના ઢગલા જોયા નથી તે આવાં દશ્યો જોઈ શકતો નથી. ને કાં તો જોઈને જ મરી જાય છે, કાં પછી બેભાન થઈ જાય છે.

શ્રીકૃષ્ણ એકલા પગ ઉપર પગ ચઢાવીને બેઠાબેઠા મહાવિનાશનું ચિંતન કરી રહ્યા હતા ત્યાં દૂર એક શિકારી દેખાયો. તે જરા નામનો શિકારી હતો અને તેણે પેલા મુશળના લોઢાના ટુકડામાંથી બાણ બનાવ્યું હતું. તેણે જોયું કે, પીપળાના વૃક્ષ નીચે કોઈ હરણ બેઠું છે. તેને દષ્ટિભ્રમ થયો. બરાબર ખેંચીને બાણ માર્યું જે શ્રીકૃષ્ણના પગના તળિયામાં પેસી ગયું. ખલાસ, વાત પૂરી થઈ ગઈ. જરા શિકારી શિકાર લેવા દોડતો આવ્યો પણ આ શું? આ તો હરણ નહીં, કૃષ્ણ છે! અરેરે, મેં આ શું કર્યું? તેને પસ્તાવો થયો અને વિલાપ કરવા લાગ્યો. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું, “જરા, તેં મને નથી માર્યો. તું તો માત્ર નિમિત્ત જ બન્યો છે, મારું કામ પૂરું થયું છે. હવે હું પોતે જ વિદાય થઈ રહ્યો છું. તું રડીશ નહીં. તારો દોષ નથી.”

પોતાના મૃત્યુનો દોષ કોઈના માથે ન ઢોળતાં શ્રીકૃષ્ણે પોતે જ ઓઢી લીધો. પોતાના સારથિ દારૂકને બોલાવ્યો અને કહ્યું કે “જા, દ્વારકા જા, સૌને પૂરા સમાચાર આપજે. અને કહેજે કે હવે દ્વારકા ડૂબી જવાની છે. જલદી ખાલી કરીને અર્જુનની સાથે બધાં ઇન્દ્રપ્રસ્થ પહોંચી જાવ.”

દારૂક વિદાય થયો અને આ બાજુ શ્રીકૃષ્ણ પણ સ્વધામ વિદાય થયા. વાત પૂરી થઈ ગઈ.

25. પાછા ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં

શું જીવન એક નાટક છે! જો તમે વૃદ્ધાવસ્થા પાર કરીને મૃત્યુ નજીક પહોંચી ગયા હોવ તો પાછલા પૂરા જીવન ઉપર એક દૃષ્ટિપાત કરી જુઓ. જીવનમાં જે-જે નાની-મોટી ઘટનાઓ ઘટી હોય તેનું સિંહાવલોકન કરો. તમને જણાશે કે આ ઘટનાઓના ત્રણ પ્રકાર છે: 1. તમે સમજીવિચારીને ઘટાડેલી ઘટનાઓ, 2. લોકોના દબાણથી અનિચ્છાએ ઘટેલી ઘટનાઓ, 3. સ્વયંભૂ ઘટેલી ઘટનાઓ. આ ત્રણમાં તમારી સૂઝબૂઝથી ઘટેલી ઘટનાઓ થોડી હશે. બલકે તમે ધારેલું નહીં થવાની ઘટનાઓ વધારે હશે. જો આ વાત સાચી લાગે તો જીવનમાં તમારી સત્તા કેટલી? તમારું ધાર્યું જ ન થયું હોય, ન થતું હોય તો જીવનનો દોર તમારા હાથમાં ન રહ્યો. કદાચ રહ્યો તો નામમાત્રનો થોડોક જ રહ્યો.

તમે અન્ય લોકોની ઇચ્છા પ્રમાણે કેટલું જીવન જીવ્યા? તેમાં પણ ગમતાં કરતાં ન-ગમતાં માણસોની ઇચ્છા પ્રમાણે વધુ જીવ્યા. હવે જીવનનો દોર તમારા હાથમાં ક્યાં રહ્યો?

જીવનમાં કેટલીક મહત્ત્વની ઘટનાઓ સ્વયંભૂ ઘટતી હોય છે. તમે કલ્પના પણ ન કરી હોય તેવું થઈને ઊભું રહે છે અને આવી સ્વયંભૂ ઘટનાઓ તમારા જીવનમાં પરિવર્તન લાવી દે છે. આવું પરિવર્તન તમારી ઇચ્છાથી આવ્યું કે પરિસ્થિતિથી આવ્યું? અને પરિસ્થિતિનું નિર્માણ તમે પોતે તો કર્યું ન હતું. પરિસ્થિતિમાં તમે તણાયા. કહો કે પરિસ્થિતિએ તમને તાણી લીધા. તમે કેટલા સ્વતંત્ર રહ્યા?

તમારાં રોજનાં કાર્યો તમે પોતે કરો છો કે આવેગો કરાવે છે? ખાવું-પીવું-ઊંઘવું-જાગવું, મળ-મૂત્રનો ત્યાગ કરવો, શ્વાસ લેવો-મૂકવો વગેરે તમે તમારી ઇચ્છાથી કરો છો કે આવેગો કાન પકડીને કરાવે છે?

તમારી પ્રબળ લાગણીઓ તમને ક્યાં ક્યાં ખેંચી લઈ જાય છે? લાગણીઓ આગળ તમે લાચાર થઈ જતા નથી? ખોટી લાગણીઓ પણ તમને કાન પકડીને ન ધારેલા માર્ગે દોરી જતી હોય છે.

આ બધાના સરવાળામાંથી ઘટનાઓ ઘટતી હોય છે. ઘટનાઓથી પરિસ્થિતિ સર્જતી હોય છે અને પરિસ્થિતિના પૂરમાં તમે તણાતા રહ્યા છો. તણાવું ઇચ્છાથી નથી થતું હોતું. આમ તણાતાં-તણાતાં તમે હવે મૃત્યુના કિનારે પહોંચી ગયા છો. તમારી ઇચ્છાથી તો નહીં જ, કોઈએ તમને પહોંચાડી દીધા છે. હવે વિચારો કે તમારું જીવન એક નાટક તો ન હતું ને? કોઈએ લખ્યું અને તમે ભજવ્યું. જો આમાં કાંઈ પણ સત્ય લાગે તો હવે બીજો પ્રશ્ન એ છે કે નાટકને સુખાંત કરવું છે કે દુઃખાંત? તમારા હાથમાં હોય તો તો સુખાંત જ કરો પણ તેવું કરી શકાતું નથી. ના ઇચ્છવા છતાં પણ નાટક દુઃખાંત થઈ જતું હોય છે. એક પરિચિત નાસ્તિક વ્યક્તિ વારંવાર કહેતી કે જીવન આપણા હાથની વસ્તુ છે. જેવું ધારીએ તેવું જીવીએ. પણ આ ભાઈને આત્મહત્યા કરીને મરવું પડ્યું. નાટક દુઃખાંત થઈ ગયું.

આપણે ત્યાં ત્રણ મહાગ્રંથો છે. રામાયણ, મહાભારત અને ભાગવત. ત્રણે દુઃખાંત સમાપ્તિ બતાવે છે. રામાયણમાં સીતાજી-રામ, દશરથ, કૌશલ્યા વગેરેને કોઈ સુખી થયું લાગતું નથી. સીતા-રામનું છેવટનું જીવન દુઃખાંત જ કહેવાય.

મહાભારતમાં પાંડવો હિમાલયમાં હાડ ગાળવા જાય અને વિદાય લે. શું સુખ મળ્યું? આખું જીવન દુઃખ જ ભોગવ્યું. અને વન-વનનાં થઈ ગયાં. દ્રૌપદી ક્યાં સુખી થઈ? બધું દુઃખાંત.

ભાગવતમાં કૃષ્ણ-બલરામ, પૂરા યાદવો અને પરિવાર એક જ દિવસે પ્રભાસક્ષેત્રમાં અંદરોઅંદર લડીને મૃત્યુ પામ્યા. સોનાની દ્વારકા સમુદ્રમાં ડૂબી ગઈ. અર્જુનની સાથે બધાંને ઇન્દ્રપ્રસ્થ જતું રહેવું પડ્યું. ઇન્દ્રપ્રસ્થની ગાદીએ અનિરુદ્ધની જગ્યાએ તેના પુત્ર વજ્રને બેસાડવામાં આવ્યો.

જીવનના ત્રણ તબક્કા છે: 1. પ્રગટવું, 2. વિસ્તરવું અને 3. સમેટાવું.

1. પ્રગટવું

કોને ક્યાં જન્મ લેવો તે તેના હાથની વસ્તુ નથી. જન્મતાં જ ઘણાંને બેનિફિટ—ગુડવિલ મળે છે. જેમકે કોઈ જન્મતાં જ રાજકુમાર કે નગરશેઠનો પુત્ર બને છે તો કોઈ ત્યજી દીધેલું બાળક જન્મતાં જ કલંકિત થઈને જીવે છે. આ બધું પોતાના દ્વારા મેળવેલું નથી હોતું.

2. વિસ્તરવું

પછી મધ્યકાળ વિસ્તરવાનો આવે છે. બધાને સરખી તકો નથી હોતી, પણ તકો વિના પણ પોતાના જોરે વિસ્તરે છે તે ખૂબ ભણે છે, ઘણું કમાય છે, ઘણું-ઘણું પ્રાપ્ત કરે છે.

૩. સમેટાવું

આ છેલ્લી પ્રક્રિયા છે. તમારી ઇચ્છા ન હોય તોપણ હવે બિસ્તરા-પોટલાં બાંધવાં જ પડશે. હવે સમેટાય તેટલું સમેટી લો. વિસ્તરવા કરતાં પણ સમેટાવાની પ્રક્રિયા ઘણી અઘરી હોય છે. છેવટની ઘડી સુધી લોકો કશું સમેટતા નથી. પાછળ ઘોર અવ્યવસ્થા મૂકીને વિદાય થાય છે.

શ્રીકૃષ્ણે દ્વારકાનો ઘણો વિચાર કર્યો. છપ્પન પ્રકારના યાદવોને વસાવ્યા. સમૃદ્ધિનો પાર નહીં. પણ સમેટવાનું કાર્ય ન થઈ શક્યું. જોકે દ્વારિકા ઉપર પાણી ફેરવીને કુદરતે જ સમેટવાનું કામ કરી દીધું. હજારો સ્ત્રીઓ, બાળકો, વૃદ્ધો વગેરે અનાથ થઈને પાછાં ઇન્દ્રપ્રસ્થ ગયાં. આથી વધુ દુઃખાંત નાટક શું હોઈ શકે?

એક મહત્ત્વનો પ્રશ્ન એ પણ થઈ શકે કે શું ધર્મની સ્થાપના થઈ ખરી? રામ જાણે.

29-8-2011

*

26. ચોવીસ ગુરુઓ—બહુગુરુવાદ

આધ્યાત્મિક સાધનાના ક્ષેત્રમાં એક ગંભીર પ્રશ્ન લોકોને સતાવતો રહે છે. ગુરુ કરવાની જરૂર ખરી કે નહીં? ઘણા લોકો એવું માને છે કે ગુરુ વિના જ્ઞાન હોય જ નહીં. અને જ્ઞાન વિના મુક્તિ ન મળે. એટલે ગુરુ તો કરવા જ પડે. ફરજિયાત ગુરુપદ્ધતિની ત્રણ વિકૃતિઓ ઉત્પન્ન થઈ: 1. અર્થગુરુ, 2. સંપ્રદાયગુરુ અને 3. માનાપેક્ષીગુરુ

1. અર્થગુરુ

અર્થગુરુ તેને કહેવાય જે ધન પ્રાપ્ત કરવા માટે ભોળા અને ભોટ લોકોને “ગુરુ કરવા જ પડે” તેવો ઉપદેશ આપીને શિષ્યો બનાવે. તે પોતે જ્ઞાની નથી હોતા, જ્ઞાન સાથે કશી લેવાદેવા નથી હોતી. તેમનો એક જ હેતુ હોય છે ગમે તેમ કરીને શિષ્યો પાસેથી ધન ખેંચતા રહેવું. જેમ ઘેટાંનો માલધારી વર્ષમાં એક-બે વાર ઘેટાંનું ઊન કાતરી લે છે તેમ આવા ગુરુઓ પણ વર્ષમાં એકાદ-બે વાર કાંઈ ને કાંઈ નિમિત્ત બનાવીને શિષ્યો પાસેથી ધન ખેંચતા રહે છે. ઘેટું પણ ઊન ઉતરાવ્યા વિના રહી શકતું નથી, તેમ આવા શિષ્યો પણ ગમે તેવા ગુરુને ધન આપ્યા વિના રહી શકતા નથી. આવા ધનથી ગુરુની સાહ્યબી વધે છે. શિષ્યો ગુરુની સાહ્યબીનું ગૌરવ લે છે. ગુરુનો કેવો મહેલ છે, કેવો પલંગ છે, કેવું વાહન છે! અમારા ગુરુ તો સોના-ચાંદીની થાળીમાં જમે છે. જરિયાનજામા અને ભવ્ય છડી-ચામર, દર-દાગીના પહેરેલા જોઈને શિષ્યો ગૌરવ અનુભવે છે. ગુરુદક્ષિણા એ એક પ્રકારનો લાગો થઈ જાય છે. જે ફરજિયાત આપવો જ પડતો હોય છે. આવા ગુરુને જ્ઞાન સાથે કશી લેવાદેવા નથી હોતી.

2. સંપ્રદાયગુરુ

આ બીજા ગુરુનો હેતુ સંપ્રદાય, પંથ, પરિવાર, વાડો વધારવાનો હોય છે. સંપ્રદાયની એક વાડ હોય છે. જે વાડમાં પુરાય તેને વાડાબંધી કહેવાય. આવા ગુરુઓ પોતાનો નાનો-મોટો વાડો કરવા વધુ ને વધુ શિષ્યોનાં ટોળાં ભેગાં કરતા હોય છે. આવાં ટોળાંને જ્ઞાન સાથે કશી લેવાદેવા નથી હોતી. એક જ લેવાદેવા હોય છે, ટોળું વધારવું. આવા ગુરુ પ્રથમ ઈશ્વરની ઉપાસના કરવાનું કહે છે. પોતે ઈશ્વરના ચરણનો દાસ થઈને રહે છે. જરાક પકડ મજબૂત થાય પછી ભગવાનના ચરણમાંથી ઊઠીને ભગવાનની બાજુમાં બેસતો થઈ જાય છે. અને પછી પકડ વધારે મજબૂત થાય ત્યારે પોતે જ ભગવાનની જગ્યા લઈ લે છે. અર્થાત્ પોતે જ ભગવાન થઈ જાય છે. વાત આટલેથી જ અટકતી નથી, ગુરુ જો પત્નીવાળો હોય તો પોતાની સાથે પત્નીની પણ પૂજા કરાવે છે. પછી તો પૂરો પરિવાર પૂજાય તેવી વ્યવસ્થા કરી મૂકે છે. આ બધામાં ખરો ઈશ્વર તો ખોવાઈ જાય છે. આને કુગુરુ કહેવાય. આવા કુગુરુઓ પ્રજાજીવન ઉપર છવાઈ જાય તો સમજવું કે પ્રજાનું ધાર્મિક પતન કરાવશે.

3. માનાપેક્ષીગુરુ

કેટલાક લોકો ધન-પંથથી મુક્ત હોય પણ માનાપેક્ષી હોય. જેમ શિષ્યો વધારે તેમ માન વધારે. લોકો ટોળું જોઈને માન આપે છે. મોર પીંછાંથી રળિયામણો દેખાય છે. તેમ ગુરુ પણ ટોળાથી મહાન દેખાય છે. ટોળું ટોળાને વધારે. કારણ કે ટોળાબુદ્ધિ માણસો ટોળાથી અંજાઈ જાય છે. અહીં પણ જ્ઞાન સાથે કશી લેવાદેવા નથી હોતી. વ્યક્તિને, અલગ કરવા નિશ્ચિત પ્રકારનું તિલક, કંઠી, વેશ વગેરે અપાય છે. જેથી પોતાનું માણસ ઓળખાય. આ રીતે પ્રજાનું વિભાજન કરાય છે. જેટલાં વિભાજન વધારે તેટલી પ્રજા દુર્બળ થતી જાય. કારણ કે બાદબાકીનું ગણિત શરૂ થાય છે. સરવાળા વિના પ્રજા કદી પણ બળવાન ન બને. પ્રત્યેક સંપ્રદાય એક આચાર-વિચારનું ચોકઠું બનાવતો હોય છે. પ્રજાને ચોકઠામાં પૂરી દેવાય છે. તેથી પ્રજાનું ક્ષેત્ર સંકુચિત બની જાય છે. પ્રજા વિશાળતા ખોઈ બેસે છે. ચોકઠાચિંતન અને ચોકઠા-આચારથી એક તરફ વિશાળતા હણાઈ જાય છે તો બીજી તરફ અસંખ્ય ચોકઠાં ગૂંચવાડો ઉત્પન્ન કરે છે. પ્રત્યેક ચોકઠું પોતે જ સાચું છે તેવું મનાવવા લડેઝઘડે પણ છે. આ રીતે દ્વેષભાવ વધે છે. જે ગામમાં ઘણાં ચોકઠાં ભેગાં થયાં હોય ત્યાં ઘણો વિખવાદ હોય છે. શાંતિ ઓછી અને અશાંતિ વધુ થઈ જાય છે.

જે માનભોગી ગુરુઓ હોય છે, તે માનપ્રાપ્તિ માટે ધનનો ત્યાગ બતાવતા હોય છે. ખરેખર તો અંદરખાને તો તે ઘણું ધન ભેગું કરતા હોય છે.

આ ત્રણે પ્રકારના ગુરુઓ, વિકૃતિ કહેવાય. આ બાબતમાં ભાગવતની પોતાની આગવી દૃષ્ટિ છે. ભાગવત ‘બહુગુરુવાદી’ છે. અર્થાત્ કોઈની પાસેથી કશી દીક્ષા લેવાની કે કંઠી બંધાવવાની જરૂર નથી. તે તો વાડાબંધીનું પ્રતીક જ કહેવાય. પણ ખરેખર જ્ઞાન જોઈતું હોય તો ઘણા ગુરુઓ કરો. જ્યાંથી જ્ઞાન મળે તે બધાને ગુરુ તરીકે સ્વીકાર કરો.

ભાગવતમાં રાજા યદુ અને અવધૂત દત્તાત્રેયનો એક સરસ મજાનો સંવાદ આપ્યો છે. જેમાં દત્તાત્રેય અવધૂતે 24 ગુરુઓ કર્યાની કથા છે, તે સંક્ષિપ્તમાં અહીં રજૂ કરીએ છીએ. પહેલાં 24 ગુરુઓનાં નામ જણાવીએ.

1. પૃથ્વી—ધીરજ, સહનશક્તિ, વિચલિત ન થવું.
2. વાયુ—વહેતા રહેવું. અસંગ રહેવું.
3. આકાશ—સૌમાં રહીને પણ નિર્લેપભાવથી રહેવું.
4. અગ્નિ—તેજસ્વી રહેવું.
5. ચંદ્રમા—ચઢતી-પડતી, શુક્લ-કૃષ્ણ પક્ષને સહન કરવું.
6. સૂર્ય—સમયબદ્ધ જીવન જીવવું.
7. હોલો—પરિવારમોહ ન કરવો.
8. જળ—સૌને શુદ્ધ કરવું.
9. અજગર—ધીરજથી જે મળે તેમાં સંતોષ કરવો.
10. સમુદ્ર—અગાધતા અને વિશાળતા ધારણ કરવી.
11. પતંગિયું—રૂપના દીવાના ન થવું.
12. ભમરી—સૌની પાસેથી ગુણગ્રાહી થવું.
13. મધમાખી—સંગ્રહ ન કરવો. કરવો તો વાપરવો.
14. હાથી—વિષયોમાં તલ્લીન ન રહેવું.
15. પારધી—જે ભોગવતો નથી તેને લૂંટી લે છે.
16. હરણ—શિકારીની જાળમાં ફસાવું નહીં.
17. માછલી—સારું સારું ખાવા માટે લલચાવું નહીં.
18. પિંગળા—આશાનો ત્યાગ
19. ટિટોડી—જે સાચવી ન શકાય તેને સંઘરવું નહીં.
20. બાળક—નિર્દોષ જીવન
21. કુમારિકા—એકાકી રહેવું
22. બાણસંધાન—ચિત્તની એકાગ્રતા
23. સર્પ—અનિકેત થઈને વિચરતા રહેવું.
24. કરોળિયો—પોતાની રચેલી સૃષ્ટિને પોતે જ આટોપી લેવી.

દત્તાત્રેયને આ ચોવીસ ગુરુઓ મળ્યા હતા. ખરેખર તો આ ચોવીસ ગુરુઓ પાસેથી પોતે શિષ્ય થઈને દીક્ષા લીધી હતી તેમ કહી શકાય. અહીં ગુરુત્વ મહત્ત્વનું નથી. શિષ્યત્વ જ મહત્ત્વનું છે. ઘણા લોકો ગુરુ કરાવીને પણ શિષ્યત્વ પામી શકતા નથી. શિષ્યત્વ પામવું એ જ દુર્લભ છે. જે શિષ્યત્વ પામે છે તે જ જ્ઞાન પામે છે. વ્યક્તિમાત્ર જીવનભર શિષ્યત્વ ધારણ કરીને રહે તો ચારે તરફ ગુરુ જ ગુરુ છે. ગુરુ કરાવવાના નથી હોતા, શિષ્ય થવાનું હોય છે.

હવે આ ચોવીસ ગુરુઓ વિશે થોડી વિસ્તારથી ચર્ચા કરીશું. યાદ રહે આ બધા ગુરુઓ સાધુજીવન માટે છે.

1. પૃથ્વી

સાધુએ ધરતીની માફક બધો ભાર સહન કરવો જોઈએ. જે સહન કરે તે જ સાધુ કહેવાય. ધરતી ઉપર લોકો મળ-મૂત્ર જેવી ગંદકી

છોડે, હળ ચલાવીને છાતી ચીરે, તોપણ તે બધું સહન કરતી રહે છે. આવી જ રીતે સાધુજીવનમાં પણ દુષ્ટ પ્રકૃતિના લોકો ગંદકી ઉછાળે. હૃદય ચિરાઈ જાય તેવી વાણી બોલે તોપણ સહન કરતા રહેવું. એ ગુણ પૃથ્વી પાસેથી ગ્રહણ કર્યો. જે લોકો સહન નથી કરી શકતા, તરત જ તડનું ફડ કરી નાખે છે, તે ઉતાવળિયા અને ઉગ્ર હોય છે. તે સાધુ નથી થઈ શકતા.

2. વાયુ

વાયુ વહેતો રહે છે. તેથી સ્વચ્છ રહે છે. આવી જ રીતે સાધુએ ભ્રમણ કરતા રહેવું. બંધિયાર ન થઈ જવું.

3. આકાશ

સર્વવ્યાપક છે છતાં નિર્લેપ છે, સૌમાં રહીને પણ સૌથી નિર્લેપભાવ રાખવો. કોઈથી લેપાયમાન ન થવું. આસક્તિ ન કરી બેસવી. આ ગુણ આકાશથી લીધો છે. જે સાધુ લોકોથી દૂર ભાગે છે તે બધાની વચ્ચે રહી શકતા નથી. જે બધાની વચ્ચે રહી શકતા નથી તે બધાનાં કામ કરી શકતા નથી. સૌથી ભાગનારા થોડો સમય તો ભાગે છે, પણ પછી પોતે જ પકડાઈ જાય છે. પકડાયેલા પરાધીન થાય છે. તેવું નહીં કરવાનું. પણ સૌની વચ્ચે સૌની અંદર રહીને પણ આકાશવત્ નિર્લેપ રહેવું એ જ ખરી જીવનસિદ્ધિ કહેવાય.

4. જળ

જળ વહેતું રહે છે, પવિત્ર છે, તેથી તે બીજા ગંદાને પણ પવિત્ર કરતું રહે છે. જે ગંદકીથી દૂર ભાગે તે કદાચ પોતે તો સ્વચ્છ રહી શકે પણ જે ગંદકીને ધોઈને સ્વચ્છ કરે તે પતિતપાવન કહેવાય. જળ પતિતપાવન છે. સાધુએ પતિતની ઘૃણા ન કરવી, પણ પોતાની રક્ષા કરતાં-કરતાં તેને સ્વચ્છ પણ કરવા.

5. અગ્નિ

અગ્નિની માફક તેજસ્વી થવું. જે તેજસ્વી નથી હોતા તે નમાલા હોય છે. સાધુ કદી નમાલો ન હોય. તેજસ્વિતા ત્રિમુખી હોય છે: 1. શરીરથી તેજસ્વી, 2. વાણીથી તેજસ્વી અને 3. વ્યવહારથી તેજસ્વી. સાધુનું શરીર તેજસ્વી હોય; ફિક્કું, દૂબળું, નિસ્તેજ ન હોય. સાધુની વાણી તેજસ્વી હોય. સત્ય હંમેશાં તેજસ્વી હોય છે. સાધુની વાણી ખુશામતિયા કે વિદૂષક જેવી મનોરંજક ન હોય. જરૂર પડે ત્યારે તે મોટા ચમરબંદીને પણ સત્ય કહી શકે તેવી તેજસ્વી હોય.

સાધુનો આચાર-વ્યવહાર પણ તેજસ્વી હોય. જે તમે માનતા હોવ તે બોલી શકો છો? જે તમે માનતા અને બોલતા હોવ તે આચરી શકો છો? જો હા, તો તમે તેજસ્વી લોકભયથી માનવા પ્રમાણે બોલી શકતા નથી તેમ જ લોકભયથી બોલવા પ્રમાણે આચરી શકતા નથી. તો તમે તેજસ્વી ન કહેવાવ. તમે લોકરંજક વિદૂષક થઈ જાવ. સાધુ વિદૂષક ન હોય, ખુશામતિયો ન હોય.

6. ચંદ્ર

સાધુ ચંદ્ર જેવો શીતળ હોય. તેજ અને શીતળતાનો મેળ એટલે ચંદ્ર, શીતળતા વિનાનું તેજ દઝાડનારું થઈ જાય. દઝાડે તે સાધુ ન કહેવાય. ડામ દે તે સાધુ ન કહેવાય. મલમ ચોપડે તે સાધુ કહેવાય. સાધુ, ચંદ્રની માફક ઝરમર-ઝરમર ચાંદની વર્ષાવે. ચંદ્ર રસરાજ છે. ઔષધિરાજ છે. તેમ સાધુ પણ રસભર્યું અને ઔષધિભર્યું જીવન જીવે. ચંદ્રમાં પ્રબળ આકર્ષણ છે તેથી સમુદ્રમાં ભરતી આવે છે. સાધુમાં પણ એવું આકર્ષણ હોય કે લોકોની ભરતી લાવી શકે. ચંદ્રને પંદર દિવસ શુકલ પક્ષ અને પંદર દિવસ કૃષ્ણ પક્ષ હોય છે તેમ સાધુને પણ ચઢતી-પડતી, અજવાળિયું-અંધારિયું આવે તોપણ સહન કરી શકે. આ બધા ગુણો ચંદ્ર પાસેથી ગ્રહણ કરવાના છે.

7. સૂર્ય

સૂર્ય પાસેથી સમયબદ્ધતા ગ્રહણ કરવાની છે. સાધુ સમયબદ્ધ હોય, જે સમયબદ્ધ નથી હોતો તે લબાડ હોય છે. સમયનું બરાબર કાળજીપૂર્વક પાલન કરવું જોઈએ. જીવનનું ઘડતર ત્રણ બદ્ધતાથી થતું હોય છે: 1. સમયબદ્ધતા, 2. વચનબદ્ધતા અને 3. વ્રતબદ્ધતા. જે આ ત્રણે બદ્ધતાથી બંધાયેલા હોય છે તે જ ઘડાયેલા હોય છે. જે બંધાયા નથી હોતા તે લબાડ હોય છે. સૂર્ય લબાડ નથી. સાધુ પણ લબાડ ન હોય.

8. હોલો

સાધુને પરિવાર ન હોય. કદાચ હોય તો મોહ ન હોય. મોહ હોય તો તે પરિવારનું ભલું કરતો થઈ જાય. જેની સીમા પરિવારમાં જ સીમિત થઈ જાય, તે કદી વિશાળ ન થઈ શકે. વિશાળતા અને સાધુતા એકબીજાના પર્યાય છે. હોલો પરિવારમાં એટલો બધો બંધાઈ ગયો

કે અંતે પરિવારમાં જ જીવતો બળી મૂઓ. આવું ન થાય. નિર્મોહી ભાવ જ કલ્યાણકારી થઈ શકે.

9. અજગર

આહારની સૌને જરૂર પડતી હોય છે. અજગર આહાર માટે ભટકતો નથી. કૂતરું ઘેર ઘેર ભટકે છે. તેમ સાધુ પણ એક જગ્યાએ સ્થિર થઈને ધીરજ રાખે તો તેને ત્યાં જ આહાર મળી રહેશે. હાય હાય કરતો-કરતો જે ઘરેઘરે ભટકે છે તે આહાર તો પામે છે પણ ધીરજની શાંતિ નથી પામતો. ધીરજપૂર્વક સ્થિર થવાથી વહેલુંમોડું થાય પણ તેમાં તો કસોટી છે. મોડું થવા છતાં જેનામાં વ્યગ્રતા ન આવે તે સાધુ કહેવાય. આ અજગરવૃત્તિથી સિદ્ધ થાય.

10. સમુદ્ર

સમુદ્ર પાસેથી બે તત્ત્વોની દીક્ષા લેવાની છે: 1. અપારપણું અને 2. વિશાળતા. સાધુનું જ્ઞાન અપાર હોય, તેનો કોઈ તાગ ન લઈ શકે. બીજાં જળ નેંડાં હોય. જે નેંડાં હોય તેનો તરત જ તાગ લેવાઈ જાય. જે ઊંડાં હોય તે જ અપાર હોય. જે નેંડાં હોય તે છીછરાં હોય. સાધુનું જ્ઞાન છીછરું ન હોય, અપાર હોય.

આવી જ રીતે સમુદ્રના કિનારા ન દેખાય, કારણ કે તે વિશાળ હોય છે. જેના કિનારા દેખાય તે સીમિત હોય. સાધુ સીમિત ન હોય. કોઈ વાડામાં બંધાયેલો સાધુ સીમિત હોય. વાડાની વાડ તેની સીમા છે. પણ સમુદ્રની માફક જે વિશાળ હોય તે વાડામુક્ત હોય. દૂરદૂર સુધી ક્ષિતિજ સુધી તેની વિશાળતા હોય. આ દીક્ષા સમુદ્ર પાસેથી ગ્રહણ કરી છે.

11. પતંગિયું

પતંગિયું રૂપધેલું હોય છે. રૂપધેલછામાં તે પોતાની પાંખો બાળી નાખે છે અને પછી તરફડી-તરફડીને મરી જાય છે. આવી જ રીતે જે માણસ ઉપર રૂપધેલછાનું ભૂત સવાર થાય છે તે પણ રૂપની પાછળ બળીને ખાખ થઈ જઈને અંતે કમોતે મરી જતો હોય છે. ઘેલછા ત્રણ પ્રકારની હોય છે: 1. રૂપધેલછા, 2. ગુણધેલછા અને 3. જ્ઞાનધેલછા. પાછળની બે ઘેલછાઓથી વ્યક્તિનું કલ્યાણ થતું હોય છે.

12. મધમાખી

મધમાખી પાસેથી ત્રણ ગુણોની દીક્ષા લીધી: 1. માત્ર સાર સાર જ ગ્રહણ કરવો. 2. હાનિ પહોંચાડ્યા વિના જ રસ ગ્રહણ કરવો. 3. અનેક જગ્યાએથી થોડુંથોડું ગ્રહણ કરવું.

1. સાધુએ હંમેશાં સારસાર જ ગ્રહણ કરવો. ફૂલને ચાવો તો કડવું લાગે. પણ એ કડવા ફૂલમાંથી પણ મધમાખી માત્ર મીઠો પરાગ જ ગ્રહણ કરે છે તેમ સંસારમાં ચારે તરફ કડવાશ જ કડવાશ છે. પણ સાધુ તેમાંથી માત્ર મીઠાશ જ ગ્રહણ કરે છે. કારણ કે કડવાશમાં જ મીઠાશ છુપાયેલી છે.

2. મધમાખી ફૂલને જરા પણ હાનિ પહોંચાડ્યા વિના જ રસ ગ્રહણ કરે છે તેમ સાધુએ પણ ગૃહસ્થના ઘરને હાનિ પહોંચાડ્યા વિના જ થોડીક ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી. ગૃહસ્થ માટે પાછળ જમવાનું પણ ન બચે તેટલું ન લઈ લેવું.

3. મધમાખી ઘણાં પુષ્પોમાંથી રસ ગ્રહણ કરે છે. એક જ પુષ્પને નિચોવી લેતી નથી તેમ સાધુએ પણ ઘણાં ઘરોમાંથી થોડુંથોડું ગ્રહણ કરવું. એક જ ઘરમાંથી બધું ન લેવું.

13. ભમરી—મધમાખી

મધમાખી પાસેથી બીજી પણ બે વસ્તુઓ ગ્રહણ કરી: 1. સાધુએ સંગ્રહ ન કરવો અને 2. પોતાનું હોય તે ખાવું અને ખવડાવવું.

1. મધમાખી મધનો સંગ્રહ કરે છે. મોટો મધપૂડો મધથી ભર્યો હોય છે. આવી રીતે સાધુએ ખાદ્યપદાર્થો, ભોજ્ય પદાર્થો વગેરેનો સંગ્રહ ન કરવો.

2. મધપૂડાને પારધી આવીને લૂંટી લે છે. તેથી ખાવું અને ખવડાવવું. જે ખાય છે અને ખવડાવે છે, સંગ્રહ નથી કરતો તે લૂંટાતો નથી. આ દીક્ષા લીધી.

14. હાથી

હાથી મહાબળવાન પ્રાણી છે, પણ તેને પકડનારા લાકડાની બનાવટી હાથણી બનાવીને તેને લલચાવતા હોય છે. લલચાયેલો હાથી હાથણી મેળવવા દોડે છે અને પાંજરામાં પકડાઈ જાય છે. આવી જ રીતે સાધુએ પણ કોઈ સ્ત્રીમાં લલચાવું નહીં લલચાયેલો સાધુ પેલી સ્ત્રીના

પાંજરામાં પુરાઈ જાય છે. આ દીક્ષા મેં હાથી પાસેથી ગ્રહણ કરી.

15. પારધી

પારધી એટલે શિકારી જળચર, ખેચર અને ભૂચર પ્રાણીઓનો શિકાર કરનાર પારધી એકધ્યાનથી, તન્મય થઈને પ્રાણીને પકડતો કે મારતો હોય છે. એકધ્યાન વિના કોઈ પ્રાણી આપોઆપ શિકાર કરે નહીં. આવી જ તન્મયતા અને એકધ્યાન સાધુએ ભગવાનમાં રાખવું જોઈએ જેથી તેનું કલ્યાણ થઈ જાય.

16. હરણ

હરણ ભોળપણથી કૂણુંકૂણું ઘાસ ચરતું-ચરતું છેક સંતાયેલા વાઘની નજીક પહોંચી જાય છે. તેને ઘાસ જ દેખાય છે. વાઘ દેખાતો નથી. તેથી શિકાર થઈ જાય છે. આવી જ રીતે જીવાત્મા મીઠા-મીઠા ભોગો ભોગવતાં-ભોગવતાં છેક મૃત્યુરૂપી કાળ પાસે પહોંચી જાય છે. હજી પણ તેને શિકારી—મહાકાળ દેખાતો નથી, તેથી શિકાર થઈ જાય છે. સાધુએ ઘાસને નહીં, શિકારી કાળને જોતા રહેવું જોઈએ. તે મેં ગ્રહણ કર્યું.

17. માછલી

જીભના સ્વાદ માટે માછલી લોખંડના કાંટામાં પકડાઈ જાય છે. પછી તેમાંથી છૂટી શકતી નથી અને તરફડિયાં મારીને મરી જાય છે. આવી જ રીતે જે સ્વાદલોલુપ કે વ્યસનલોલુપ જીવાત્મા હોય છે તે સ્વાદના કાંટામાં કે વ્યસનના કાંટામાં એવો પકડાઈ જાય છે કે પછી છૂટી શકતો નથી. અંતે તેમાં જ તરફડીને મરી જતો હોય છે. આમાંથી બોધપાઠ લઈને સાધુએ વ્યસનમુક્ત રહેવું અને સ્વાદલોલુપ ન થવું.

18. પિંગળા

પિંગળા વેશ્યા હતી. દેહ વેચીને જીવનનિર્વાહ કરતી હતી. જીવનમાં ધંધાનું સર્વાધિક મહત્ત્વ હોય છે. ધંધાની ચાર કક્ષાઓ હોય છે: 1. પવિત્ર ધંધો, 2. પાપી ધંધો, 3. પાપપુણ્ય વિનાનો ધંધો, 4. ભિક્ષાવૃત્તિ.

1. પવિત્ર ધંધો: વિદ્યાર્થીઓને નિઃશુલ્ક ભણાવવું તે પવિત્ર ધંધો છે. દીન-દુઃખી-લાચાર-વિકલાંગ-વિધવા-અનાથ બાળકો વગેરેનું ભલું થાય તેવું કામ કરવું તે પવિત્ર ધંધો છે.

નિઃશુલ્ક હોસ્પિટલ, દવાખાનાં ચલાવવાં તે પવિત્ર ધંધો છે.

પાણીની પરબ ઉપર બેસીને તરસ્યાને પાણી પિવડાવવું, તે પવિત્ર ધંધો છે.

આમ ઘણા ધંધા એવા છે જેમાંથી તમારી આજીવિકા ચાલે અને સાથે સાથે અનેક લોકોનું ભલું પણ થાય. જેમાં ઘણાનું ભલું થાય તે પવિત્ર ધંધો કહેવાય.

2. પાપધંધો: જેમાં અનેકોની આંતરડી કકળી ઊઠે, લોકો દુઃખી થાય તેવા ધંધાને પાપધંધો કહેવાય; જેમ કે ચોરી, લૂંટ, ખંડણી, સોપારી, ભેળસેળ, વ્યાજખોરી, કાળાબજારી, અપહરણ, દેહવ્યાપાર, રાષ્ટ્રદ્રોહ વગેરે. આવા પાપધંધા કરીને પણ લોકો જીવનનિર્વાહ કરતા હોય છે.

3. પાપ-પુણ્ય વિનાનો ધંધો: જેમાં ન પાપ હોય, ન પુણ્ય પણ હોય તેવા સામાન્ય ધંધા; જેવા કે ખેતી-વ્યવહાર-નોકરી વગેરે. પણ આ બધું પ્રામાણિકતાથી થતું હોય તો. આમાં પણ કામચોરી કે બીજી ગડબડ થતી હોય તો તેને પાપધંધો કહેવાય.

4. ભિક્ષાવૃત્તિ: આ પાપ નથી તેમજ પુણ્ય પણ નથી, પણ લાચારી છે. ભારરૂપ છે. પણ જો તે ખરેખર લાચાર હોય તો. લાચાર ન હોય અને ભીખ માગે તો પાપધંધો કહેવાય.

આપણું લક્ષ્ય દેહવિક્રયના ધંધા સાથે છે. દેહવિક્રયનો ધંધો પણ પ્રામાણિકતાથી, દેહભૂખ્યા લોકો માટે થતો હોય તો ચાણક્ય જેવા નીતિકારે તેને માન્ય રાખ્યો છે. જેમની દેહભૂખ બીજી કોઈ રીતે મટતી નથી તેવા લોકો સમાજજીવનને હાનિ ન પહોંચાડે તે માટે અનિચ્છાએ પણ આવો ધંધો માન્ય રાખવો પડતો હોય છે. જો માન્ય ન રખાય તો બળાત્કારોનું પ્રમાણ વધી જાય, પણ આમાં પણ કેટલાક ભેદો છે. જેમને ધર્મપત્નીઓ છે, કામભૂખનો પ્રશ્ન જ નથી. ધનના અતિરેકને પચાવી ન શકવાથી તે રોજ નવીનવી ઉત્તમ વાનગીઓ શોધ્યા કરતા હોય છે તેવા લોકોને સંતોષવા કહો કે ફસાવવા માટે જે દેહના સોદા કરે છે અને કોઈનાં ઘર બરબાદ કરે છે તે

પાપધંધો છે. બંનેનો ફરક સમજવો જોઈએ.

આવી એક પિંગળા નામની રૂપલલના નગરમાં રહેતી હતી. તેણે ખૂબ શણગાર સજ્યા. સ્ત્રી શણગાર પોતાના માટે નથી સજતી, કોઈ જોનારા માટે સજે છે. અતિરેકભર્યો શણગાર વિકૃતિની નિશાની છે. કાં તો તે કોઈને ફસાવશે કે પછી પોતે જ ફસાઈ જશે. નગર વચ્ચે મુખ્ય માર્ગ ઉપર જ તેની હવેલી. આવતા-જતા બધા લોકોની નજર તેની હવેલી ઉપર પડે જ. અમુક લોકોને દેવદર્શન કે સંતદર્શન કરતાં રૂપદર્શન વધુ ગમતું હોય છે. અમુક સ્ત્રીઓ પણ પોતાને જોનારાની સંખ્યાનું પ્રમાણ જોઈને હરખાતી હોય છે. તેને ગર્વ અને પછી નશો ચઢતો હોય છે.

પિંગળા બનીઠનીને દરવાજા વચ્ચે ઊભી હતી. આવતા-જતા લોકોને હાવભાવ દ્વારા આકર્ષતી હતી. આ પણ નારીજાતિની લાચારી જ કહેવાય કે પોતાને યોગ્ય પતિ ન મળ્યો હોવાથી ગમે તેવા લુચ્ચા-લફંગા લોકોના હાથનું તેને રમકડું થવું પડે. થોડોક સમય રમાડીને પેલો ચાલતો થાય. પછી બીજો, ત્રીજો, ચોથો... કોઈ અંત જ નહીં. આમાં ક્યાંય પ્રેમ કે આત્મીયતા તો હોય જ નહીં. લ્યો “રમી લો આ રહ્યું શરીર.” કેવી કરુણા કહેવાય! આવી સ્ત્રી સુખી ન હોય. જેને રોજ આત્મા વેચવો પડે તે સુખી ન હોય.

પિંગળા આખી રાત ઊભી રહી પણ કોઈ ન આવ્યું. તે નિરાશ થઈ ગઈ. પરોઢિયું થઈ ચૂક્યું હતું. ધંધાની સતત નિરાશાથી વ્યક્તિ ધોર નિરાશ થઈ જતી હોય છે. પિંગળા ધોર નિરાશ થઈ ગઈ. તે દેહજીવિની, રૂપજીવિની અને કલાજીવિની હતી. તેને પોતાના ધંધા પ્રત્યે ધિક્કાર થયો. તે પોતાની જાતને ધિક્કારવા લાગી. વ્યક્તિ આખી દુનિયાને ધિક્કારે છે પણ કદી પોતાને ધિક્કારતી નથી. ખરેખર તો દુનિયા કરતાં પોતાની જાતને ધિક્કારવાનું તત્ત્વ વધુ હોય છે. જે દુનિયાને ધિક્કારે તે દુષ્ટ બને પણ જે પોતાને ધિક્કારે તે સંત બને. આત્મધિક્કાર વિના સંત ન થવાય. આત્મધિક્કારથી પશ્ચાત્તાપ થાય. પશ્ચાત્તાપથી પવિત્રતા આવે. પિંગળાને પોતાના ધંધા ઉપર પશ્ચાત્તાપ થયો, અરેરે! મેં આ દેવદુર્લભ જન્મ કેવાં કામોમાં વિતાવી દીધો. તે રોતી રહી, રોતી રહી અને નિષ્ણાપ થતી રહી.

દત્તાત્રેય યદુરાજાને કહે છે. જે પિંગળાથી બધા સાધુજનો ઘૃણા કરતા હતા તે પિંગળાને મેં ગુરુ માની, એ અર્થમાં કે સંસારમાં ખોટા ધંધા અને ખોટા સુખથી નિરાશ થઈ જાવ તો જ કલ્યાણ થાય.

19. કુરરપક્ષી—ટિટોડી

કુરરપક્ષી પોતાની ચાંચમાં માંસનો ટુકડો લઈને જતું હતું. માંસને જોઈને બીજાં માંસભક્ષી પક્ષીઓ પાછળ પડી ગયાં. બહુ હેરાન થયું. અંતે તેણે માંસનો ટુકડો ફેંકી દીધો. બધાં પક્ષીઓ પાછાં વળી ગયાં. હાશ શાંતિ થઈ. આવી રીતે જે સાધુ ઘણા ભોજ્ય પદાર્થો ભેગા કરે છે તેની પાછળ પણ સ્વાર્થી લોકો પડી જતા હોય છે. સૌની નજર ભેગા કરેલા ધન ઉપર હોય છે. કોઈ સેવાના બહાને, કોઈ ભોગોના બહાને, કોઈ ષડ્યંત્ર દ્વારા, કોઈ મમત્વના બહાને તેની પાછળ પડી જાય છે. સૌની નજર તેના ધન ઉપર હોય છે. ગમે તેમ કરીને ધન મેળવી લેવું એ જ લક્ષ્ય હોય છે. તેને શાંતિથી જીવવા નથી દેતાં અને શાંતિથી મરવા પણ નથી દેતાં. ડાહ્યા માણસ ધનનો સદ્વ્યવયોગ અને સદ્વ્યવસ્થા એવી કરી દે છે કે બધા લેભાગુ માણસો પીછો છોડી દે છે. આ મેં કુરરપક્ષી પાસેથી ગ્રહણ કર્યું.

20. બાળક

મેં આંગણામાં રમતા બાળક પાસેથી દીક્ષા લીધી. નિર્દોષ જીવન, કશું છુપાવવાનું નહીં, કોઈ ડંખ નહીં, કોઈની સાથે વૈર નહીં. નિર્દોષ આનંદ, મસ્તીભર્યું જીવન. ક્ષુધાતૃષ્ણા સિવાય કશી અપેક્ષા નહીં. તેથી હું બાળકવત વિચરું છું.

21. કુમારિકા

એક કુમારિકાને જોવા વરપક્ષનાં માણસો આવ્યાં હતાં. ઘરનાં બધાં વડીલો કોઈ કારણસર બહાર ગયાં હતાં. “બધાં બહાર ગયાં છે” તેવું બોલીને તેણે બધાંને પાછાં વિદાય ન કરી દીધાં, પણ “આવો બેસો હું જમવાનું તૈયાર કરું છું” એમ કહીને બધાંને આદરપૂર્વક બેસાડ્યાં. વ્યક્તિની પરીક્ષા ડગલે ને પગલે થતી હોય છે. વ્યક્તિનું પ્રત્યેક કાર્ય તેની પરીક્ષા જ હોય છે. વરપક્ષને લાગ્યું કે કન્યા ડાહી છે.

સૌને જમાડવા ચોખા જોઈએ. ચોખા માટે ડાંગર ખાંડવી જરૂરી હતી. કન્યા ડાંગર ખાંડવા બેસી ગઈ. પણ બંને હાથોમાં પહેરેલી બંગડીઓ ખખડવા લાગી—વરપક્ષને ખબર પડી જાય કે ઘરમાં ચોખા નથી તેથી ડાંગર ખંડાય છે તો તેથી હલકી છાપ પડે. સજ્જનોને હંમેશાં છાપની ચિંતા હોય છે. એક વાર છાપ બગડ્યા પછી જલદીથી સુધારી શકાતી નથી. સારી છાપનું સારું સુખ મળતું હોય છે અને ખોટી છાપનું દુઃખ મળતું હોય છે. ખખડાટ બંધ કરવા કન્યાએ બંને હાથમાંથી એકએક બંગડી રહેવા દઈ બાકીની બધી બંગડીઓ

ઉતારીને એક તરફ મૂકી દીધી. હવે ખખડાટ બંધ થઈ ગયો.

મેં બોધપાઠ લીધો. સાધુએ એકલા રહેવું. જો ટોળામાં રહેશો તો ખખડાટ તો થવાનો જ. ટોળું ખખડાટ વિનાનું નથી હોતું. તેમાં પણ જો સ્ત્રીઓનું ટોળું હોય તો કાનભંભેરણી વિનાનું ભાગ્યે જ હોય. કાનભંભેરણી ષડ્યંત્રની શરૂઆત કહેવાય. ષડ્યંત્રથી વિસ્ફોટ થાય. વિનાશ થાય. એટલે શાંતિથી રહેવા માગતા સાધુએ એકાકી રહેવું. સંતોનાં ટોળાં ન હોય. ટોળાં હોય તો તે બાવાઓની જમાત હોય. લોકો સંત અને બાવાને એક માની બેસતા હોય છે. તેથી છેતરાય છે. એટલે હે રાજા, હું એકલો જ વિચરણ કરું છું. મારે ટોળાની જરૂર નથી. ટોળાપૂજક પ્રજા જ્ઞાનપૂજક નથી હોતી. આડંબરપૂજક થઈ જતી હોય છે.

22. બાણસંધાન

એક શિકારી બાણસંધાન કરીને લક્ષ્યને તાકી રહ્યો હતો. તેની તન્મયતા એટલી બધી હતી કે તેની બાજુમાંથી રાજાની સવારી પસાર થઈ ગઈ તોપણ તેને ખબર ન પડી. આવી જ રીતે સાધકે પોતાના લક્ષ્યમાં તન્મય થઈ જવાનું, લક્ષ્યથી ભટકી જવાનું ન હોય. બાણસંધાન પોતે જ સમાધિ છે. તેના માટે પ્રયત્ન નથી કરવા પડતા. તેમજ સાધકનું રુચિકર લક્ષ્ય હોય તો આપોઆપ ધ્યાન થઈ જાય છે. પ્રયત્ન કરવા નથી પડતા. લક્ષ્ય રુચિકર હોવું જોઈએ.

23. સર્પ

મેં સર્પને ગુરુ માન્યો અને શીખ્યો. સર્પનાં ટોળાં ન હોય. સર્પ એકાકી રહે. સ્થિર ન રહે. વિચરતો રહે. પોતાના માટે ઘર ન બાંધે. જ્યાં જગા મળે ત્યાં રહી જાય. આવી જ રીતે મેં કોઈ મઠ-આશ્રમ-ઘર બાંધ્યું નથી. હું વિચરતો રહું છું અને જ્યાં જગ્યા મળે ત્યાં રહી પડું છું.

24. કરોળિયો

મેં કરોળિયાને ગુરુ બનાવ્યો. કરોળિયો પોતાની લાળમાંથી જાળ બનાવે છે, જેના દ્વારા માખીઓ વગેરેને સરળતાથી પકડી શકે છે. અને પછી તે જાળને પાછો ગળી પણ જાય છે. આવી જ રીતે કદાચ કાંઈ આશ્રમ વગેરે બનાવવું જરૂરી લાગે તો પોતાની મેળે કરવું. ઉઘરાણા કરીને કે ભીખ માંગીને ન કરવાં. ભીખ માંગવી એ આત્મહત્યા બરાબર છે. પોતાની સ્વમેળે થાય તેટલું કરવું પણ વિદાયનો સમય આવે તો તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી દેવી. ભારથી હળવા થઈ જવું. ભાર લઈને ન મરવું. આ જાગૃતિ કહેવાય.

આ રીતે દત્તાત્રેયે પોતાના 24 ગુરુની વાત યદુરાજાને કહી. આમાંથી એટલો જ બોધપાઠ લેવો કે બહુગુરુવાદી થવું. જ્યાં જ્યાંથી જ્ઞાન મળે તે બધાને ગુરુ માનવા. કદાચ કોઈ એક વિશિષ્ટ વ્યક્તિને ગુરુ માનવા જ હોય તો એટલું તો જરૂર જોવું કે તે વાડામાં તો નથી નાખતો ને! વાડામુક્તિ, ચોકઠામુક્તિ વિના જ્ઞાનવિકાસ ન થાય.

30-8-2011

*

27. રાજા પરીક્ષિતને તક્ષકડંસ

પૂરું જીવન જ એક કથા છે. પ્રત્યેક જીવન રામાયણ અને મહાભારત છે. પણ તેને લખનારા કોઈ વ્યાસજી નથી મળતા તેથી તે તુચ્છ લાગે છે. તે જીવન ધન્ય થઈ જાય છે જે પ્રચલિત કરનાર કોઈ અદ્ભુત કવિ કે લેખક મળી જાય છે. જીવનમાં નાની-મોટી અસંખ્ય કથાઓ આવતી હોય છે પણ તેમાં સૌથી અનિવાર્ય અને મહત્ત્વની કથા એ ‘મૃત્યુકથા’ છે. વ્યક્તિનું મૃત્યુ કેવી રીતે થયું તેનું ચિત્રણ બહુ મહત્ત્વનું છે. રાજા પરીક્ષિતને મૃત્યુના સમયની ખબર પડી ગઈ છે. પરમેશ્વરે પૂરું વિશ્વ રહસ્યના પડદામાં રચ્યું છે. ચારે તરફ રહસ્યો જ રહસ્યો છે. આપણે રહસ્યોને જાણતા-સમજતા નથી. ઘણાંને જાણવાની ઇચ્છા પણ નથી થતી. જે જાણવાની ઇચ્છા કરે છે તે વિજ્ઞાની બને છે. માનો કે વાળ કેમ ઊગે છે? તે આવા કેમ છે? તે અમુક પ્રમાણમાં વધીને અટકી કેમ જાય છે? પછી સફેદ કેમ થઈ જાય છે? માનો કે માથાના વાળ બે હાથ લાંબા થઈને અટકી જાય છે તો આંખની પાંપણના વાળ બે હાથ કેમ નથી વધતા? અને કદાચ વધે તો કેવું થાય? દાઢી-મૂછ પંદર-સોળ વર્ષ પછી જ કેમ શરૂ થાય છે? સ્ત્રીઓને દાઢી-મૂછ કેમ નથી હોતી? આવા અસંખ્ય પ્રશ્નો અને રહસ્યો છે. જે તેને ઉકેલે તેને વિજ્ઞાનકથા કહેવાય. બધાને વિજ્ઞાનની જરૂર નથી—કામથી કામ. આવું કેમ અને તેવું કેમ એ તો રચનારો જાણે. આપણે શું? આપણે તો એટલું જાણીએ કે વાળ શણગાર માટે છે. કરો શણગાર અને જુઓ દર્પણમાં. આ શૃંગારકથા થઈ. તો બીજી તરફ કોઈ કહે કે વાળ તો ઉપાધિ છે. મૂંડન કરાવી નાખો. લ્યો, થયું મૂંડન. હવે બ્યૂટિપાર્લરની શી જરૂર? કોઈ સારું જોતું નથી, જોવડાવવું પણ નથી. આ થઈ વૈરાગ્યકથા. આવી તો અનેક કથાઓ જીવનમાં ચાલતી હોય છે. પણ સૌથી પ્રબળ કથા એ મૃત્યુકથા છે. જીવન રચનારાએ મૃત્યુની પણ રચના કરી. મૃત્યુ ભયંકર છે. મૃત્યુથી વધુ કશું જ ભયંકર નથી. પ્રાણીમાત્ર મૃત્યુથી ડરે છે. ડરે છે તેથી તો સીધાં રહે છે. મૃત્યુનો ભય જ ન હોય તો બધાં પોતે જ ભયંકર થઈ જાય. જોઈ લ્યો જે જે રાક્ષસો અમર થયા તેમણે ભયંકર ઉત્પાતો મચાવ્યા. મૃત્યુ અભિશાપ છે તો અમરતા પણ અભિશાપ જ કહેવાય. સારું છે કે મૃત્યુની કોઈને પૂર્વ જાણકારી નથી હોતી, તેથી તો લોકો આનંદમાં છેક સુધી જીવન જીવે છે. ફાંસીની સજા પામેલો કેદી, દિવસો ગણતો હોય, તેને આનંદ ન હોય. ફાંસીની સજાવાળા કરતાં હાર્ટએટેકવાળા જલદી મરી જતા હોય છે. પણ તેમને ખબર નથી પડતી તેથી જીવન મસ્તીથી જીવે છે. છેલ્લી ક્ષણો જ દુઃખ ભોગવે છે. આવું જ અકસ્માતમાં મરનારાઓનું પણ હોય છે. મૃત્યુ છાનુંમાનું—ચૂપચાપ આવે છે તે જ યોગ્ય છે. જિજીવિષુ પ્રજા જીવનકથા સાંભળે. વિજીવિષુ પ્રજા પરાક્રમ-સાહસ કથાઓ સાંભળે. મુમુર્ષુ પ્રજા મૃત્યુકથાઓ સાંભળે. જે લોકો સતત “મરી જવું છે મરી જવું છે” તેવી મૃત્યુકથાઓ સાંભળતા રહે છે તે જીવતાં જ મરી જાય છે. કારણ કે મૃત્યુ ઇચ્છાશક્તિને મારી નાખે છે. ઇચ્છાશક્તિનું મૃત્યુ જ ખરું મૃત્યુ છે. ઇચ્છા જીવન આપે છે. ઇચ્છાથી જ લોકો જીવન જીવે છે. મહેચ્છાથી મોટાં કાર્યો થાય છે. મહેચ્છા વિનાની પ્રજા પામર થઈ જતી હોય છે. તેમાં પણ તેને મૃત્યુકથા જ સાંભળાવ્યા કરો તો વધુ પામર થઈ જાય. ભારતમાં વૈરાગ્યધારામાં મૃત્યુકથાનો મહિમા વધારે ગવાય છે. તેથી ત્યાગી-વૈરાગીઓની સંખ્યા વધી છે. જેવી કથા હોય તેવી પ્રજા થાય. કથા પ્રજાને ઘડે છે.

પરીક્ષિતને મૃત્યુની પૂર્વસૂચના મળી ગઈ હતી. ઋષિનું અપમાન કર્યું અને શાપ મળ્યો. મૃત્યુની સૂચના મળી ગઈ. સાતમો દિવસ આવી ગયો. પણ પરીક્ષિતે સાતેસાત દિવસોનો પૂરેપૂરો સદ્દુપયોગ કર્યો. જેણે મરી જવું હોય તેણે મૃત્યુકથાઓ સાંભળવી. મરી તો સૌને જવાનું છે. પણ જેને ભરપૂર જીવીને પછી મરવું હોય તેણે પ્રેમગાથા, શૌર્યગાથા, સાહસગાથા, ભક્તિગાથા સાંભળવી. ભરપૂર જીવીને ભરપૂર મરવું એ જ જીવનની ધન્યતા છે. મડદું થઈને જીવવું અને મડદું થઈને મરવું તે ધન્યતા નથી. પરીક્ષિતે સાત દિવસ સુધી જે કથાઓ સાંભળી તેમાં બધી કથાઓ આવી ગઈ. પ્રેમકથાઓ તો ભાગવતનો પ્રાણ છે. શૌર્ય અને સાહસ તો હોય જ, કારણ કે પ્રેમકથાઓ વીરોની જ હોય, પામરોની ન હોય. બધી કથાઓ સાંભળતાં-સાંભળતાં હવે મૃત્યુકથા સાંભળવાની તૈયારી થઈ ગઈ છે.

પરીક્ષિતનો પુત્ર જનમેજય છે. પોતાના પિતાનું મૃત્યુ આજે તક્ષકનાગના કરડવાથી જરૂર થવાનું છે તેવું જાણીને તેણે સચોટ પ્રબંધ કર્યો છે. પ્રથમ તો તક્ષક અહીં સુધી આવી જ ન શકે. આવે તો કરડી ન શકે. કરડે તો વિષ ઉતારનારો હાજર રહે અને તરત જ વિષ ઉતારી દે. માણસે હંમેશાં એક વિષ ઉતારનારો સાથે રાખવો જોઈએ, કારણ કે આપણને રોજ તક્ષક કરડે છે અને રોજ વિષ ચઢે છે. વિષ એટલે જીવનના આદર્શોને મારી નાખે તે વિષ, કામ, ક્રોધાદિ. કોઈ દિવસ ખાલી જતો નથી જ્યારે આ તક્ષક ન કરડ્યો હોય.

જનમેજયે પૂછ્યું કે કોઈ તક્ષકનું વિષ ઉતારનારો છે? ઋષિઓએ કહ્યું કે “જે બ્રાહ્મણે કદી કોઈની પાસેથી કશું દાન ન લીધું હોય તે જ વિષ ઉતારી શકશે.” જો અત્યારે ઋષિઓ હાજર હોય અને આ જ પ્રશ્ન પુછાય તો તે જવાબ આપે કે “જે મંત્રીએ કદી કોઈ ભ્રષ્ટાચારનો ગોટાળો ન કર્યો હોય, જે અધિકારીએ કદી લાંચ ન લીધી હોય તે જ આ વિષને ઉતારે.” નવાઈ ન કરશો. હજી પણ કોઈ ને કોઈ મળી રહેશે.

જેણે કદી દાન લીધું જ ન હોય તેવા બ્રાહ્મણની શોધ ચાલુ થઈ. કેટલી મોટી વાત કહેવાય? બ્રાહ્મણને દાન લેવાનો અધિકાર છે. પણ જો તે દાન લે જ નહીં તો તે તેનો મહિમા અપરંપાર થઈ જાય. “આપો જ આપો... અને લાવો જ લાવો” કરનારા કથા તો કરી શકે, વિષ ન ઉતારી શકે... શોધતાં-શોધતાં એક બ્રાહ્મણ મળ્યો. નામ તેનું કશ્યપ. કશ્યપે જીવનભર પરસેવાનો રોટલો ખાધો છે. તેણે કદી કોઈનું બ્રહ્મભોજન કર્યું નથી તેમજ કદી કશું દાન લીધું નથી. તેથી કશ્યપ દરિદ્ર છે. દરિદ્રનું માન સમાજમાં ન હોય. સમાજ ધનવાનોને પ્રથમ પૂજે છે. દરિદ્રતા પૂજાતી નથી. ભલેને સોનાની હોય. હક્ક હોવા છતાં પણ દાન ન લેનારી દરિદ્રતા સોનાની કહેવાય. જનમેજયના માણસો કશ્યપને લઈને જઈ રહ્યા છે. તક્ષકને ખબર પડી. હવે શું કરવું? તક્ષકે બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કર્યું. કશ્યપને મળ્યો. વંદન-નમસ્કાર થયાં. “ક્યાં જાવ છો?” “તક્ષકનું ઝેર ઉતારવા.” “એમ તો પહેલાં આ વડલાને કરડો અને પછી ઝેર ઉતારી બતાવો.” જ્ઞાની પુરુષો કદી શરતો લગાવતા નથી, મૂર્ખાઓ વાતવાતમાં શરતો લગાવતા રહે છે.

સામે જ એક ઘેઘૂર વડલો હતો. તક્ષકે ડંખ દીધો અને વડલો સુકાઈ ગયો. વાહ! ખરો ચમત્કાર કર્યો. લ્યો, હવે આ વડલાને સજીવન કરો. કશ્યપે ઝેર ઉતારવા માંડ્યું. જોતજોતામાં વડલો સજીવન થઈ ગયો, હતો તેના કરતાં પણ વધુ પલ્લવિત થઈ ગયો. બ્રાહ્મણવેશધારી તક્ષકે બ્રાહ્મણને એક મણિ આપ્યો. કાંઈ તેજ કાંઈ તેજ! કશ્યપે મણિ લીધો. લ્યો ખલાસ, કશ્યપે દાન લીધું. તેની શક્તિ નષ્ટ થઈ ગઈ. તેજસ્વી મણિ લઈને તેજ ખોઈ બેઠો. હાશ, હવે કશો વાંધો નહીં આવે.

તક્ષક પહોંચી ગયો પરીક્ષિતના સત્રમાં. પણ અહીં તો ચારે તરફ સખત પહેરો છે. કેમે કરીને પરીક્ષિત પાસે પહોંચી શકાય તેમ નથી. હવે શું કરવું? તક્ષક કીડો થઈ ગયો અને ફળમાં પેસી ગયો. ગમે તેમ કરીને ફળ પરીક્ષિત પાસે પહોંચાડ્યું. પગના અંગૂઠા આગળ ફળ પડ્યું હતું. ચોકીદારો ચારે તરફ ધ્યાનથી તક્ષકના આવવાની સાવધાની રાખી રહ્યા હતા. પણ તક્ષક તો પહોંચી ગયો હતો. તક્ષક-કીડાએ પરીક્ષિતના પગમાં ડંખ દીધો. જોરથી ડંખ દીધો. હતું તેટલું બધું વિષ ઠાલવી દીધું. “લે કર હવે ઋષિઓની, સાધુ-સંતોની મશ્કરી!!!” જોતજોતામાં પરીક્ષિતના રામ રમી ગયા. પરીક્ષિતનું લીલું કાચ જેવું મડદું ઢળી પડ્યું. બધા ઉપાયો વ્યર્થ ગયા. તક્ષક કરડીને જ જંપ્યો.

1-9-2011

*

ભાગવતમાં વેરકથા પણ છે. વેરને ઝેર માન્યું છે. એટલે વેરઝેર શબ્દ બોલાય છે. ઝેરની માફક તે પૂરા શરીરમાં પ્રજળે છે. વ્યક્તિનું ઝેર પૂરા સમાજમાં પ્રજળે છે. પૂરા રાષ્ટ્રમાં પ્રજળે છે. અને હજારોને બાળીને ખાખ કરી નાખે છે. ધર્મ અને અધ્યાત્મ કહે છે કે વેરઝેર ન રાખવું જોઈએ. પણ પ્રશ્ન એ થાય છે કે જો તમારી માતા, પત્ની, દીકરી કે બહેનની સરેઆમ ઇજ્જત લૂંટી હોય તેને જતો કરવો? પછી પેલો સુધરી જશે કે વધુ ને વધુ તેવાં કામ કરવા માટે પ્રોત્સાહિત થશે? માનો કે શ્રીરામે રાવણને જતો કર્યો હોત કે “જવા દો, ભલે સીતાજીને લઈ ગયો તો લઈ જવા દો. આપણે શું? એ જાણે ને એનાં કર્મો જાણે” તો શું થાત? માનો કે ભરી સભામાં દ્રૌપદીનાં ચીરહરણ કરનારા કૌરવોને પાંડવોએ જવા દીધા હોત તો શું થાત? “હશે, આપણા ભાઈઓ જ છે ને, ભાભીની થોડી મરકરી કરી દીધી તો એમાં શું થઈ ગયું? અને દ્રૌપદી તો અવળચંડી છે જ. શા માટે દુર્યોધનને કડવાં વેણ સંભળાવ્યાં?” આવું સમાધાન કરી લીધું હોત તો શું થાત? આવી જ રીતે પોતાનાં માતા-પિતાને જેલમાં નાંખીને સાત-સાત બાળકોનો વધ કરી નાખનાર મામા કંસને જવા દીધો હોત તો શું બગડી જાત? હશે મામા છે ને! જવા દો ને; શા માટે ઉત્પાત મચાવવો? આવું વલણ કૃષ્ણ-બલરામે અપનાવ્યું હોત તો શું થાત? આવી જ રીતે પોતાના પિતા શમિકઋષિનું અપમાન કરનાર પરીક્ષિતને શૃંગીઋષિએ શાપ ન આપ્યો હોત અને ગળામાં મરેલા સર્પને સહન કરી લીધો હોત તો શું બગડી જવાનું હતું? તો ભાગવત ન રચાત, ન ભગવદ્ગીતા રચાત. અસંખ્ય સીતાઓનાં હરણ થયા કરત, અનેક દ્રૌપદીઓનાં ચીરહરણ થયા કરત, અનેક ઋષિમુનિઓનાં અપમાન થયા કરત. યાદ રહે... સંસારની વ્યવસ્થા અહિંસા અને ક્ષમાથી નથી ચાલતી, દંડથી ચાલે છે. એટલે રાજા દંડધારી હોય છે. ક્ષમા અને અહિંસા ઉત્તમ ગુણો છે. પણ તે જ્યાં પ્રસ્તુત હોય ત્યાં જ ઉત્તમ કહેવાય. જે અપવાદરૂપે જ પ્રસ્તુત થતા હોય છે. વધુ તો દંડવિધાનથી સંસાર ચાલતો હોય છે.

પરીક્ષિતની સુરક્ષાની પૂરી વ્યવસ્થા કરી હોવા છતાં તક્ષક કરડીને જ જંપ્યો. હવે તક્ષકનું શું કરવું? પરીક્ષિતનો પુત્ર જનમેજય છે. તેણે પરીક્ષિતની બધી અંતિમવિધિ કરી નાખી. તક્ષક ક્યાંક છટકી ગયો. બહુ શોધ્યો પણ ન મળ્યો. તે ઇન્દ્રની શરણે જતો રહ્યો. જનમેજયે સર્પયજ્ઞ શરૂ કર્યો. વિશ્વભરમાંથી જ્યાં મળે ત્યાંથી જે સર્પો મળે તે બધા લાવી-લાવીને યજ્ઞમાં હોમવા માંડ્યા. વ્યક્તિનો અપરાધ પૂરી જ્ઞાતિ ઉપર છવાઈ ગયો. આવું બનતું હોય છે. કોમી દાવાનળ આવી જ રીતે ભડકતો હોય છે. એક વ્યક્તિના અપરાધમાં આખી કોમ સળગી ઊઠતી હોય છે. શેરીમાં જ્યારે આગ લાગે છે તો તે દોષી-નિર્દોષી ઘરોનો ભેદ નથી કરતી, જે ઝપટમાં આવે તે બધાને ભસ્મ કરતી જાય છે.

જનમેજયે ‘સર્પસત્ર’માં હજારો સર્પોનો વિનાશ કરી નાખ્યો, પણ તક્ષક ન મળ્યો. અંતે તે ઇન્દ્રના ઇન્દ્રાસને વીંટળાઈને પડ્યો છે તેવું જાણવામાં આવ્યું. બ્રાહ્મણોના સમજાવવાથી તક્ષક આવવા તૈયાર થયો, પણ તેનો વિનાશ થશે તેવું જાણીને અંગિરાઋષિના પુત્ર બૃહસ્પતિએ તેને જોયો. તે જનમેજય પાસે આવ્યા. અને તેને સમજાવ્યો કે સર્પહિંસા ન કરાય. તક્ષકે અમૃત પીધું છે તેથી તેનો નાશ નહીં થાય. હવે આ સર્પયજ્ઞ બંધ કરો વગેરે. બૃહસ્પતિના સમજાવવાથી જનમેજયે સર્પયજ્ઞ બંધ કરાવ્યો. મહાવિનાશકારી ઝઘડાઓમાં પણ જો કોઈ વચ્ચે બુદ્ધિમાન વ્યક્તિ સમજાવનારી મળી રહે તો સમાધાન થઈ શકતું હોય છે. પણ સર્પહિંસાના પાપથી જનમેજયનું શરીર કોઢવાળું થઈ ગયું. તેને બહુ ચિંતા થઈ. લોકદષ્ટિએ ચઢે તેવો નિંદિત રોગ બહુ દુઃખદાયી હોય છે. જનમેજય ગંગાકિનારે હરિદ્વારમાં રહ્યો અને હરિભજન કરતો રહ્યો તેથી તેનો કોઢ મટી ગયો. વાત પૂરી થઈ.

રામાયણમાં રાક્ષસોનો સંહાર, મહાભારતમાં કૌરવોનો સંહાર, ભાગવતમાં 56-કોટિ યાદવોનો સંહાર. સંહાર જ સંહાર. આટલો સંહાર કર્યા પછી પણ ન તો શ્રીરામ-સીતા સુખી થયાં, ન પાંડવો સુખી થયા, ન કૃષ્ણ-બલરામ સુખી થયા. બધાની અંતિમ ઘડીઓ સારી ન વીતી. તો પ્રશ્ન એ થાય કે કોને શું મળ્યું? જવાબ આપવો બહુ કઠિન છે. પ્રથમ અને બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં લાખો-કરોડો માણસોનો સંહાર થયો. અહીં પણ એ જ પ્રશ્ન છે કે કોને શું મળ્યું? ખરેખર તો પ્રશ્ન એ નથી કે કોને શું મળ્યું, પણ પ્રશ્ન એ છે કે જો આ યુદ્ધ ન કર્યું હોત તો શું થાત? તો વિશ્વ ઉપર અનિષ્ટકારી સત્તા ફરી વળત. યુરોપ-અમેરિકા અને વિશ્વની પ્રજા આજે જો કંઈક પણ સ્વતંત્રતા ભોગવતી હોય તો તે યુદ્ધોના કારણે. જો યુદ્ધો ન કર્યા હોત તો પૂરું વિશ્વ ગુલામ થઈ ગયું હોત અને યહૂદીઓની માફક બીજી કેટલીયે પ્રજા નામશેષ થઈ

ગઈ હોત.

મહાસંહાર કશું મેળવવા થાય છે તેવું માનવું તેના કરતાં અનિષ્ટોને રોકવા થાય છે તેવું માનવું યોગ્ય લાગે છે. ભાગવતકાર આ અનિષ્ટને ભૂમિ ઉપરનો ભાર માને છે. ભૂમિ ઉપરનો ભાર ઉતારવા જ ભગવાન આવે છે. ભાર ઊતરે તો પૃથ્વી હળવી થાય. પૃથ્વી હળવી થાય તો પ્રજા સુખી થાય. જે ભારરૂપ હોય તેનો સંહાર કરવો પડે. ના ગમે તોપણ કરવો પડે. કદાચ આને અધર્મનો ઉચ્છેદ મનાયો હશે. અધર્મનો ઉચ્છેદ થાય તો ધર્મની સ્થાપના તો આપોઆપ થયેલી જ હોય છે.

અનિષ્ટોનો ઉચ્છેદ કર્યા પછી વિદાય થઈ જવું જરૂરી થઈ જતું હોય છે. આ રીતે કૃષ્ણ-બલરામાદિ પણ વિદાય થઈ ગયા. ભાગવત પૂરું થયું. એક પ્રશ્ન એવો પણ થાય: શું વિભૂતિઓની વિદાય આવી થાય? રામ-કૃષ્ણ-ઈશુ-ગાંધી વગેરેની વાત કરીએ તો કોની વિદાય સારી રીતે થઈ?

31-8-2011

* * *